

Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015

Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015

Paul Dekker
Joep de Hart
Laila Faulk

Sociaal en Cultureel Planbureau,
Den Haag, juni 2007

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2007

SCP-publicatie 2007/12

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagfoto: Helen Cats, Amsterdam

ISBN 978-90-377-0311-5

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
Samenvatting	9	
1	<i>Waarom deze toekomstverkenning?</i>	15
1.1	Vraagstelling en aanpak	15
1.2	Verwachtingen en toekomstzorgen	19
	Noten	27
2	<i>Deelnamecijfers en kwantitatieve verwachtingen</i>	29
2.1	Algemene ontwikkelingen	29
2.2	Deelterreinen en enkele bevolkingsgroepen	34
2.3	De verwachtingen voor 2015	42
	Noten	45
3	<i>Ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving</i>	48
3.1	Nederland vergrijst, studeert, individualiseert en krijgt kleur	48
3.2	Leefstijl en culturele ontwikkelingen	54
3.3	Tot besluit	60
	Noten	62
	<i>Bijlage bij hoofdstuk 3 Kerkelijke achtergronden van vrijwilligerswerk</i>	63
	Noten bij de bijlage	66
4	<i>Veranderingen in het veld</i>	67
4.1	Van vaste kaders naar bewegende panelen: veranderingen in de civil society	67
4.2	Vijf belangrijke ontwikkelingen	69
4.3	Individualisering	72
4.4	Een ander type vrijwilliger	74
4.5	Een andere rol voor organisaties	76
	Noten	79
5	<i>In de marges van het vrijwilligerswerk</i>	80
5.1	Voortgaande vernieuwing	80
5.2	Geleide vormen van vrijwilligerswerk	81
5.3	Andere en opkomende vormen van vrijwillige inzet	86
5.4	Conclusies	88
	Noten	90

6	Samenvatting en verwachtingen	91
6.1	Nogmaals de deelname aan vrijwilligerswerk in 2015	91
6.2	Knelpunten, belemmeringen en uitdagingen	96
6.3	Kansen, mogelijkheden en verbeterpunten	99
	Noten	101
7	Nabeschouwing en beleidsoverwegingen	103
7.1	Van werkelijkheidszin naar mogelijkheidszin: beleid	104
7.2	Een breder perspectief	107
	Noten	112
	Summary	113
	Bijlagen	121
A	Achtergrondstudies	118
B	Geraadpleegde deskundigen	119
	Literatuur	120
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	125

Voorwoord

Op basis van divers enquêtemateriaal schetst dit rapport ontwikkelingen in de deelname aan vrijwilligerswerk in de afgelopen decennia en geeft een prognose voor de periode tot 2015. Het gaat in op factoren die daarop van invloed zijn en plaatst ze binnen het bredere kader van maatschappelijke ontwikkelingen. Daarbij wordt aandacht geschonken aan veranderingen in het aanbod van vrijwilligers en in de sfeer van de werving en van de organisatie van vrijwilligerswerk. Tevens komen nieuwe vormen van vrijwillige inzet ter sprake.

Deze verkenning is gemaakt in opdracht van de directie Maatschappelijke Ondersteuning van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws). Gezien de beperkte tijdshorizon (2015) is afgezien van het opstellen van scenario's. Centraal staan het extrapoleren van ontwikkelingen in het aantal vrijwilligers en de hoeveelheid vrijwilligerswerk, een bespreking van demografische en sociale trends die van invloed zullen zijn op de ontwikkelingen, en een verkenning van organisatorische problemen en nieuwe vormen van vrijwillige inzet. Bij dat laatste gaat het ook om een verkenning van de grenzen van het vrijwilligerswerk en van activiteiten die daar traditioneel buiten vallen vanwege hun verplichtende karakter of de aard van de beloning. Een grens die hier niet wordt gepasseerd, is die tussen vrijwilligerswerk en de inzet voor hulpbehoevenden in de informele sfeer. Aan de mantelzorg en informele hulp wordt binnenkort aandacht besteed in een andere toekomstverkenning van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Voor de verkenning zijn acht achtergrondstudies verricht (zie bijlage A). Twee daarvan zijn inmiddels uitgebracht als zelfstandige publicaties door Movisie en het Verwey-Jonker Instituut; de andere zes worden bewerkt tot hoofdstukken in het later dit jaar te verschijnen vijfde en laatste deel van de SCP-serie Civil society en vrijwilligerswerk. In die publicatie, bedoeld voor een breder publiek, zullen ook nog andere onderwerpen aan de orde komen. De voorliggende verkenning is vooral bedoeld voor beleidsmakers, niet alleen bij de opdrachtgever, maar ook bij andere overheden en in organisaties die met vrijwilligers werken.

Tot slot wil ik de auteurs van de achtergrondstudies danken voor de snelheid en flexibiliteit waarmee ze eind 2006 hun conceptrapporten hebben gemaakt; tevens dank ik de geraadpleegde deskundigen (bijlage B) voor de bereidheid hun inzichten te delen met de onderzoekers.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

1 *Waarom deze toekomstverkenning?*

Bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) bestaat behoefte aan een brede toekomstverkenning van de vrijwillige inzet, die als basis kan dienen van zijn beleidsontwikkeling. Met dit rapport willen we in die behoefte voorzien.

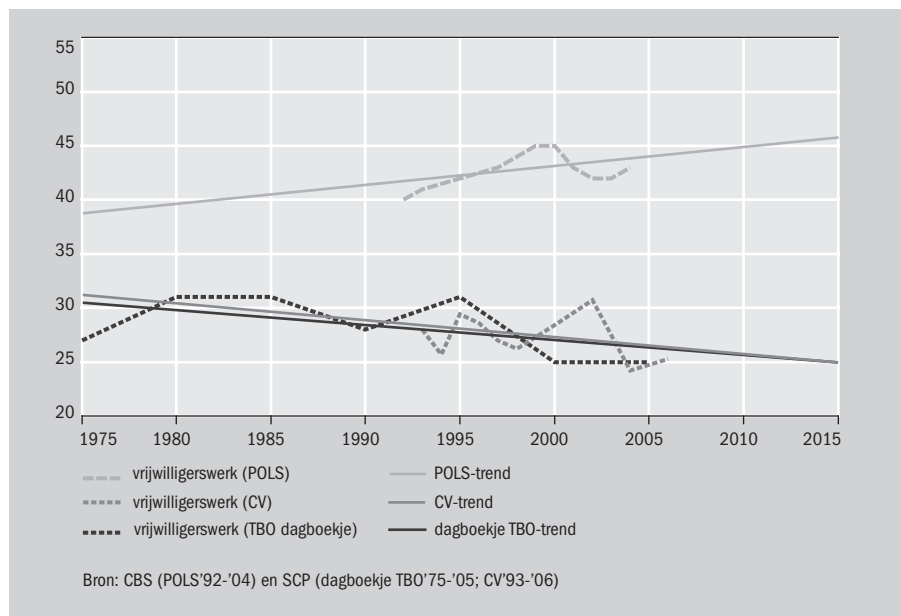
In hoofdstuk 1 concentreren we ons in kwantitatieve analyses op vrijwilligerswerk in de betekenis van ‘werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving’. Daarnaast inventariseren en duiden we nieuwe activiteiten, die niet aan de eerder gegeven definitie voldoen, maar vallen onder een bredere betekenis van ‘vrijwillige inzet’. Verder besteden we aandacht aan de vaak sombere verwachtingen die publiek en vrijwilligers zelf hebben van de toekomst van het vrijwilligerswerk, en aan elders verrichte toekomstverkenningen – en dan met name die door twee commissies in Duitsland en Engeland. Daarin staat actief burgerschap centraal en is de primaire vraag niet hoe een daling in de vrijwillige inzet tegengegaan kan worden, maar hoe het recht op deelname en de groeiende behoefte daaraan door de overheid gehonoreerd kan worden.

2 *Deelnamecijfers en kwantitatieve verwachtingen*

Er is een grote hoeveelheid enquêtemateriaal verwerkt bij het in kaart brengen van de ontwikkeling in de deelname aan vrijwilligerswerk in de afgelopen decennia. Er komt geen ondubbelzinnige trend uit naar voren. De enquêtes vertonen soms vreemde fluctuaties en ook onderling strijdige trends. Op basis van de waarschijnlijk meest betrouwbare metingen zijn de lijnen doorgetrokken tot 2015. In figuur S.1 wordt het percentage vrijwilligers in dat jaar voorspeld vanuit de drie gebruikte bronnen. In de eerste plaats zijn dat de dagboekgegevens van het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) uit 1975-2005. Daaraan zijn twee voorspellingen toegevoegd op basis van enquêtes met een meer frequente dataverzameling over een kortere tijdsperiode: het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV 1993-2006) en het Periodiek onderzoek leefsituatie (POLS 1992-2004).

Volgens de dagboekgegevens treedt er rechtlijnig een verdere daling op na 2005, die zou resulteren in een percentage vrijwilligers van 25 in 2015, precies gelijk aan de aangetroffen percentages in 2000 en 2005. Op basis van het POLS is een kleine stijging te verwachten (van 43% in 2004 naar 46% in 2015) en op basis van de CV-gegevens een lichte daling. De voorspelde waarde voor 2015, 25%, ligt op het niveau van 2004 en 2006.

Figuur S.1
Voorspelling van het percentage vrijwilligers tot 2015, uit drie bronnen

Op basis van deze analyses, dus zonder rekening te houden met nieuw beleid en met veranderde maatschappelijke factoren (zie hoofdstuk 3 en 4), verwachten we nauwelijks veranderingen. Met de nodige reserves schatten we de economische waarde van het vrijwilligerswerk in 2005 op ruim 8 miljard euro (gelijk aan 400.000 voltijdbanen tegen minimumloon). Hoofdstuk 2 concentreert zich op de totale hoeveelheid vrijwilligers en vrijwilligerswerk in Nederland; tevens geeft het ook cijfers betreffende andere Europese landen en omtrent de verdeling van vrijwilligerswerk in Nederland over sectoren en over bevolkingsgroepen, met name allochtonen en autochtonen.

3 Ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving

Vrijwilligerswerk is op allerlei manieren onderhevig aan de invloed van bredere maatschappelijke veranderingen. Die zullen verdisconteerd moeten worden als men zich bezint op de toekomstige positie van het vrijwilligerswerk. Daarom schetst hoofdstuk 3 een aantal ontwikkelingen waarmee het vrijwilligerswerk in de jaren tot 2015 te maken krijgt. Daartoe behoren onder andere de vergrijzing en verkleuring van de Nederlandse bevolking, veranderingen in de huishoudvormen en tijdsbesteding, en de toenemende ontkerkelijking. De verschuivingen zijn onmiskenbaar van invloed op de omstandigheden waarin het vrijwilligerswerk vorm krijgt. Die invloed is echter niet altijd van dezelfde aard. Vaak lijkt er sprake van onderling verweven, ambigue of zelfs tegenstrijdige effecten.

4 Veranderingen in het veld

In hoofdstuk 4 wordt eerst ingegaan op de belangrijke trend naar individualisering en vervolgens op het veranderende profiel van zowel vrijwilligers als vrijwilligersorganisaties. Ook komen ontwikkelingen in de werving en organisatie van vrijwilligerswerk ter sprake. De voortgaande individualisering zal leiden tot een verdere verzwakking van traditionele organisaties, die zijn gebaseerd op langdurige groepsloyaliteit. Maatschappelijke organisaties zullen steeds vaker optreden als een soort participatie-uitzendbureaus, die de activiteiten coördineren van personen die bereid zijn zich enige tijd ergens voor in te zetten. De toekomstige vrijwilliger zal sterker projectgericht zijn en ingesteld op wisselende rollen. Hij houdt een schuin oog op zijn vaak volle agenda en laat zich in zijn vrijwilligersactiviteiten leiden door wat hem in elke afzonderlijke levensfase beweegt. Leefstijl wordt steeds belangrijker als motivatie om te participeren. Verder is er een toenemend aantal leden van organisaties wier deelname beperkt is tot het overmaken van contributie of donatie.

5 In de marges van het vrijwilligerswerk

In hoofdstuk 5 gaat het om zaken in de marge van het 'gevestigde' vrijwilligerswerk: nieuwe vormen, zaken die strikt genomen geen vrijwilligerswerk zijn omdat er sprake is van dwang of beloning, vormen van vrijwillige inzet en collectieve actie die misschien wel aan de formele criteria van vrijwilligerswerk voldoen, maar toch zelden als zodanig beschouwd worden. Op basis van met name de achtergrondstudies worden mogelijke ontwikkelingen in kaart gebracht. Ter sprake komen: maatschappelijk betrokken ondernemen en werknemersvrijwilligerswerk, maatschappelijke stages en een sociaal jaar, burgerinitiatieven, vrijwilligerswerk in het buitenland, tijdbanken en initiatieven via internet.

6 Samenvatting en verwachtingen

In hoofdstuk 6 keren we terug naar de prognoses van de deelname aan vrijwilligerswerk in 2015. De belangrijkste factoren en hun waarschijnlijke effecten passeren nog eens de revue. De conclusies staan in schema 1.

Schema S.1

Maatschappelijke ontwikkelingen en hun uitwerking op het vrijwilligerswerk

	uitwerking	toelichting
stijging opleidingsniveau	++	groter potentieel bereidwilligen (i.h.b. bestuursfuncties)
verbreiding postmaterialisme	+	hoog welstandsniveau en aanwezigheid materiële voorzieningen verruimt blik voor immateriële zaken en nieuwe vormen van maatschappelijke inzet
professionalisering	++ / -	enerzijds adequater en efficiënter inspelen op behoeften, meer kwaliteitsbewaking en transparanter; anderzijds gevaar van te instrumentele benadering, bureaucratisering, grotere afstand tot/afhaken van vrijwilligers
vergrijzing	+ / -	op korte termijn neemt potentieel toe, eventueel afgeremd door verhoging pensioneringsleeftijd; echter geringere aantrekkelijkheid voor jongeren
Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo)	+ / -	meer erkenning en ondersteuning versus meer onderlinge concurrentie, afhankelijkheid subsidiecriteria en hogere eisen
succesvolle emancipatie bevolkingsgroepen	- / +	problematisch voor verzuilde organisaties en organisaties die (historisch) gelieerd zijn aan emancipatiebewegingen; anderzijds uitbreiding inzet tot andere terreinen
ontzuiling	- / +	geen vanzelfsprekende binding met organisaties; maar ook minder incrowd en meer openheid naar de buitenwereld
verkleuring	- / +	op concentratiepunten van alloctonen voorlopig nog relatief geringe inzet t.b.v. bredere samenleving; in toekomst stijging eigen organisaties en ook geleidelijke toestroom algemener vrijwilligerswerk
verschuiving van secundaire naar tertiaire organisaties	- / +	inhuren 'zaakbehartigers' i.p.v. zelf actief, geen leerschool democratische vaardigheden, dominantie hoger opgeleiden; wel vaak veel invloed op de politiek en publieke opinievorming
informatisering / nieuwe media (internet)	- / +	onttrekt enerzijds mensen aan directe ontmoetingen (die belangrijk zijn voor rekrutering en sturing); levert anderzijds ook nieuwe contacten en mogelijkheden op (doorbreken incrowd denken, leefwereld jongeren, bredere werving, groter bereik, baanbrekende initiatieven)
populariteit issues	- / +	actualiteit bepaalt sterker de agenda van vrijwillige inzet, snellere wisseling van belangstelling
individualisering / informalisering / intensivering	- / +	minder vanzelfsprekendheid en primair stellen wat groep nodig heeft; vrijwilligerswerk meer op maat (voor de deelnemers) waardoor betere aansluiting bij competenties / interesses
steeds meer (commerciële) aanbieders op vrijetijdsmarkt	-	steeds meer aantrekkelijker vormen van tijdsbesteding naast vrijwilligerswerk, bedrijfsleven gaat taken overnemen
ontkerkelijking	--	wegvallen belangrijk milieu voor rekrutering en mobilisatie; compensatie door alternatieven twijfelachtig
minder vrije tijd	--	afname deelname tijdens vooral spitsuur v.h. leven (25-50 jaar), verlegging aandacht naar kapitaalintensieve participatievormen (donateurschap)

Geven de verkenningen van maatschappelijke ontwikkelingen en van veranderingen in en rond organisaties die met vrijwilligers werken, aanleiding om de verwachting uit hoofdstuk 2 (een tamelijk stabiele deelname aan het vrijwilligerswerk tot 2015) bij te stellen? Voor zover de gepresenteerde gegevens door te berekenen zijn, is dat niet het geval. De positieve krachten van de vergrijzing (ouderen doen vaker vrijwilligerswerk en ze besteden daaraan meer tijd) zullen de komende jaren de afnemende deelname bij jongeren nog wel kunnen compenseren. Er worden enkele knelpunten en kansen voor het vrijwilligerswerk gesignaleerd, en er wordt ingegaan op verwachte ontwikkelingen in de marges van het vrijwilligerswerk.

7 Nabeschouwing en beleidsoverwegingen

In de nabeschouwingen van hoofdstuk 7 geven we eerst een aantal beleidsoverwegingen, geformuleerd als aanbevelingen, Ze zijn voor een belangrijk deel ontleend aan de inzichten van de deelnemers aan enkele expertmeetings. Deze werden gehouden ten behoeve van de onderhavige verkenning en hadden tot doel een diagnose van de huidige situatie te geven en verwachtingen te formuleren met betrekking tot de periode die voor ons ligt. Vervolgens formuleren we in hoofdstuk 7 een aantal aanbevelingen, voor de overheid en voor vrijwilligersorganisaties. Tot slot vragen we nog eens aandacht voor de verscheidenheid in het officiële vrijwilligerswerk, voor de bredere vrijwillige inzet en voor de minder vrijwillige activiteiten die daaromheen ontwikkeld zijn. De vermenging van vrijwilligheid met verplichtingen en vergoedingen past in een algemenere trend van vervaging van de grenzen van de civil society. In dat perspectief is het wenselijk om in de toekomst niet slechts aandacht te besteden aan de uitlopers van vrijwilligerswerk, maar omgekeerd ook aan het vrijwillig initiatief in de markt en bij de overheid.

1 Waaron deze toekomstverkenning?

Nederlanders hopen op een samenleving met meer solidariteit, zo bleek uit de toekomstenquête die het Sociaal en Cultureel Planbureau enkele jaren geleden hield (SCP 2004). Hun voorkeur ging daarbij duidelijk veel meer uit naar een samenleving met 'gevoel voor gemeenschapszin' dan naar een 'prestatie maatschappij'. Dit leverde een grote discrepantie op met de algemeen verwachte samenleving, die in menig opzicht harder en meer prestatiegericht zou zijn. Ook over de toekomst van het vrijwilligerswerk koesterden de ondervraagden geen zonnige opvattingen. Begin 2004 verwachtte 52% van de Nederlandse bevolking dat er in 2020 (veel) minder deelname aan vrijwilligerswerk zou zijn; 33% verwachtte geen verandering en slechts 15% een toename. Wat betreft de bereidheid van burgers om politiek actief te zijn, verwachtte 43% voor 2020 een daling, 45% geen verandering en 12% een stijging.¹ Dat er steeds minder vrijwilligerswerk verricht zal worden, was ook de opvallende consensus in kwalitatief onderzoek dat eerder voor het SCP onder vrijwilligers werd gedaan. In groepsgesprekken beschreven de respondenten zich veelvuldig als 'de laatste generatie' die zich in groten getale als vrijwilliger inzette. Toekomstige generaties zouden dat veel minder gaan doen, hetzij omdat ze het simpelweg te druk zouden hebben met de combinatie van werk en gezin (men heeft het hier vooral over de eigen kinderen), hetzij omdat ze egoïstisch zouden zijn en alleen maar bezig met werken en privé-besognes (dit betreft vooral de kinderen van anderen) (Brounts en Wolak 2001). In recente interviews met een dertigtal vrijwilligers en een tiental ex-vrijwilligers (Faulk 2007) is wederom het dominante beeld dat het moeilijk zal zijn om in de toekomst voldoende vrijwilligers te vinden. Dit is immers nu vaak al een probleem.² Over de jongere generaties is men het somberst. Daarnaast valt er weinig te doen aan het tekort. Stimulering werkt niet als het aan intrinsieke motivatie ontbreekt en financiële vergoeding helpt misschien wel, maar dan kun je eigenlijk niet meer van vrijwilligerswerk spreken. Afnemende aantallen vrijwilligers en verminderde inzet per vrijwilliger zijn ook veelgehoorde klachten van bestuurders van organisaties die zijn aangewezen op vrijwillige inzet (Devilee 2005). Kortom, de toekomst van de vrijwillige inzet wordt zelden met vertrouwen tegemoet gezien.

1.1 Vraagstelling en aanpak

De verwachte afname van de vrijwillige inzet is echter niet de reden waarom het ministerie van VWS in het najaar van 2006 het SCP verzocht op korte termijn een toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015 te verrichten. Op het ministerie wil men hoe dan ook op regelmatige basis wat langer in de tijd vooruitkijken, om op toekomstige ontwikkelingen te kunnen anticiperen. Het aflopen van de Beleidsbrief vrijwillige inzet 2005-2007 was een goede aanleiding om dat in 2007 weer te doen voor vrijwilligerswerk; de val van het kabinet in de herfst van 2006 en de Kamerverkiezingen

van 22 november 2006 waren redenen om dat versneld te doen. Daardoor zou de verkenning snel beschikbaar zijn voor de bewindspersoon die in het nieuwe kabinet verantwoordelijk is voor vrijwilligerswerk.

Het ministerie had als uitgesproken wens dat op basis van nieuwe bevolkingsonderzoeken aandacht besteed werd aan waarschijnlijke ontwikkelingen in het aantal vrijwilligers. Verder waren er geen specifieke vragen. Integendeel, er moest juist een open verkenning van maatschappelijke ontwikkelingen en zich aandienende problemen binnen het vrijwilligerswerk plaatsvinden; daarmee konden de beleidsontwikkelaars van omgevingsinformatie worden voorzien en eventueel geattendeerd worden op zaken die aandacht behoeven. Deze open vraagstelling is verstandig, als men een tunnelvisie wil vermijden, en adequaat, gezien de ook politiek gewenste autonomie van het vrijwilligerswerk. Dat het vrijwilligerswerk (mogelijk) bepaalde doelstellingen van overheidsbeleid dient, mag immers geen factor zijn. Het belang van dit werk is gelegen in zijn algemene maatschappelijk nut.

Het ontbreken van specifieke beleidsvragen bood ons ruimte, maar leidde wel – ook gezien de beperkt beschikbare tijd – tot enigszins arbitraire keuzen in de aanpak. We besloten ons kwantitatief te richten op de verwachte totale deelname aan vrijwilligerswerk en slechts zeer beperkt aandacht te besteden aan de verdeling over bevolkingsgroepen, sectoren en soorten activiteiten. In het verlengde daarvan besloten we zelf vooral te gaan kijken naar algemene sociale en culturele ontwikkelingen die van invloed kunnen zijn op het aanbod van vrijwilligers; we hebben niet veel aandacht besteed aan terreinspecifieke ontwikkelingen in de vraag, de afstemming van vraag en aanbod en de organisatie van werkzaamheden. Daarnaast kozen we een aantal onderwerpen voor achtergrondstudies door externe deskundigen; dit was deels om ons eigen kernonderzoek te ondersteunen met analyses van ander materiaal en overzichten van eerder onderzoek, deels ter compensatie van ons gebrek aan aandacht voor interne en organisatorische ontwikkelingen in vrijwilligersland en deels om nieuwe vormen van vrijwillige inzet te laten verkennen. Bijlage A biedt een overzicht van de auteurs en onderwerpen van acht achtergrondstudies die in de periode oktober-december 2006 zijn verricht. Het betreft hier min of meer interne rapporten, waarnaar we in deze verkenning verwijzen met de afkorting 'AS' (achtergrondstudie). De rapporten zijn begin 2007 als zodanig afgerond en verkrijgbaar, of ze zijn omgewerkt tot hoofdstukken in het medio 2007 te verschijnen slotdeel van de SCP-serie Civil society en vrijwilligerswerk. In bijlage A is vermeld op welke wijze bewerkingen van de achtergrondstudies gepubliceerd worden; ze zijn alle ook beschikbaar op www.scp.nl.

Ten behoeve van de SWOT-analyse (SWOT staat voor *strengths*, *weaknesses*, *opportunities* en *threats*) van het vrijwilligerswerk door Civiq (thans Movisie), waarvan verslag wordt gedaan in de achtergrondstudie van Terpstra et al., is medio november 2006 een expertmeeting gehouden met mensen uit en rond vrijwilligersorganisaties. Voor de verkenning als zodanig hebben we in januari 2007 enkele buitenlandse deskundigen geraadpleegd en een bijeenkomst gehad met enkele auteurs van achtergrond-

studies, bestuurders en functionarissen van maatschappelijke organisaties (zie bijlage B). Doel was om meer te horen over hun probleemperecepties en beleidswensen en om onze verwachtingen aan hun ervaringen te toetsen. De inzichten uit deze gesprekken zijn vooral in hoofdstuk 4 en 6 verwerkt.

Gezien de beperkt beschikbare tijd en ook de beperkte tijdshorizon van de verkenning hebben we afgezien van de ontwikkeling van scenario's. We kijken naar waarschijnlijke ontwikkelingen en hun mogelijke consequenties en we inventariseren problemen, maar we bundelen die niet tot een beperkt aantal samenhangende toekomstbeelden. Los van de vraag hoe nuttig dat laatste in het algemeen is, leek 2015 ons daarvoor wat te dichtbij.

Deze verkenning is vooral geschreven voor beleidsmakers, niet alleen van het ministerie van vws als opdrachtgever, maar ook van andere overheidsinstanties en van maatschappelijke organisaties die met vrijwilligerswerk te maken hebben. Daarom kunnen toelichtingen beperkt blijven en kan hier en daar ook worden volstaan met opsommingen van aandachtspunten in plaats van uitgeschreven beschouwingen. Voor een breder publiek uitgewerkte teksten met meer verantwoording en inbedding in de literatuur zullen te vinden zijn in het al genoemde slotdeel van Civil society en vrijwilligerswerk. Zoals reeds opgemerkt in het voorwoord zal in de loop van 2007 nog een andere toekomstverkenning van het SCP verschijnen en wel over de informele hulp in 2020. Daarom zullen we aan ontwikkelingen op dit terrein weinig aandacht besteden. Die zal beperkt blijven tot vermelding in een enkele tabel van het aandeel van de bevolking dat informele hulp verstrekt, en verwijzing naar de link tussen vrijwilligerswerk en mantelzorg bij de bespreking van overheidsbeleid. Verder beperken we ons zoveel mogelijk tot vrijwillige inzet in georganiseerd verband en in de publieke sfeer.

Tot zover in het kort de aanpak en het karakter van deze verkenning. In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we aan de hand van eerder en elders uitgevoerde verkenningen nog wat verder in op de zorgen over de toekomst van de vrijwillige inzet. Hier echter eerst nog een enkel woord over de gebezigde terminologie en de gekozen termijn.

Begrippen, zorgen en termijn

In de titel van deze verkenning is sprake van 'vrijwillige inzet' en in de voorgaande tekst wordt dat begrip afgewisseld met 'vrijwilligerswerk'. Wat is het verschil? Tot voor kort werd door onderzoekers en beleidsmakers meestal gesproken over 'vrijwilligerswerk', gedefinieerd als 'werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving' (WVC 1991: 4). Om een aantal redenen worden het begrip en de omschrijving de laatste jaren als te knellend en niet meer passend ervaren. Activiteiten die aan de definitie voldoen, worden soms niet als vrijwilligerswerk ervaren of zo niet genoemd, ook omdat het begrip ouderwets is of wordt geassocieerd met bepaalde groepen ('oudere dames', *do-gooders*). Wat wel als vrijwilligerswerk wordt omschreven, voldoet soms niet aan de definitie (omdat de activiteiten niet echt onverplicht zijn en de vergoeding soms meer dan de onkosten betreft). En dan is er nog de oude discussie over 'enig georganiseerd

verband'. Dient die inperking wel een hoger doel dan de behoefte aan classificatie van onderzoekers en beleidsmakers? In de publieke opinie is ze niet zo relevant, en er wordt ook gewag gemaakt van *informal volunteering*. De afgelopen jaren is gepraat over de omschrijvingen en zijn alternatieve definities de revue gepasseerd (Klein Hegeman en Kuperus 2005; Claassen en Welling 2006), maar dat heeft niet geresulteerd in een algemeen aanvaarde nieuwe omschrijving of indeling. We zullen ons in deze verkenning concentreren op vrijwilligerswerk en daarvan de marges verkennen. Bij de cijfers in hoofdstuk 2 besteden we ook aandacht aan de deelname aan collectieve acties voor maatschappelijke belangen en politieke doeleinden, en in hoofdstuk 5 gaan we expliciet in op activiteiten die niet aan de definitie voldoen, en dan met name vanwege hun verplichtende karakter (bv. maatschappelijke stages). Daarbij kunnen we terugvallen op achtergrondstudies naar geleid vrijwilligerswerk (AS Hustinx et al.), vrijwilligerswerk vanuit het bedrijfsleven (AS Meijs en Van der Voort) en de ontwikkeling van kleinschalige initiatieven (AS Hurenkamp en Rooduyn). In het slothoofdstuk komen we terug op de in omloop zijnde begrippen en de behoefte aan vervanging of meer differentiatie.

Het is nu 2007 en de verkenning gaat tot 2015. Dat is al over acht jaar en een wel heel nabije toekomst. Kijken we acht jaar achterom, dan zijn we in 1999. Wat zouden we toen hebben verwacht voor 2007? In het algemeen zouden we – door discussies over de risico's van ineensstortende automatiseringssystemen bij de millenniumwisseling – waarschijnlijk veel hebben gedacht aan technologische ontwikkelingen en hun consequenties, meer dan aan ingrijpende sociale en politieke gebeurtenissen en veranderingen. Wereldwijd heerste toch nog een beetje het gevoel van *the end of history* en binnenlands de eeuwige paarse vrede. 9/11, oorlogen in Afghanistan en Irak of economische crisis waren nog niet in zicht, er waren geen politieke moorden en met veel onrust omgeven discussies over de multiculturele samenleving in Nederland. De columnist en redenaar Fortuyn had zich nog niet ontwikkeld tot de meest besproken politicus van de vaderlandse politiek; de negatieve kanten van immigratie en de problemen in oude wijken werden weliswaar ervaren, maar die zaken waren nog niet onder één politieke noemer gebracht. Nog niet zo lang geleden zouden we in een toekomstverkenning waarschijnlijk geneigd zijn veel aandacht te besteden aan maatschappelijke en politieke tegenstellingen; in 2007 is die neiging weer een stuk minder. Er zijn op zijn minst golfbewegingen en turbulenties die de sociale, economische en politieke situatie in 2015 onvoorspelbaar maken. Wat zouden we in 1999 verwacht hebben op het terrein van de vrijwillige inzet? We zouden ons zeker hebben afgezet tegen de gangbare verwachting van een daling. Afgaande op de laatste twee metingen (1990-1995) van de meest betrouwbaar geachte bron, het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP, zouden we zelfs de mogelijkheid van een stijging hebben gesuggereerd (zie het volgende hoofdstuk); lidmaatschapscijfers toonden in de jaren negentig ook een stijging, zij het dat er al wel aanwijzingen waren voor een verschuiving van *face to face*-organisaties naar *mailing list*-organisaties, maar daar stond tegenover dat de verschuiving ook ging van gezelligheid naar ideële doelstellingen.

Waarschijnlijk zouden we in 1999 al met al op zijn minst stabiliteit en mogelijk een stijging van de vrijwillige inzet voor 2007 hebben voorspeld, in strijd met wat vaak gedacht wordt. Of die verwachting zou zijn uitgekomen, is een vraag voor het volgende hoofdstuk.

Als warming-up gaan we in de volgende paragraaf eerst verder in op verwachtingen die mensen hebben van vrijwilligerswerk en op de zorgen over de toekomst in eerdere verkenningen.

1.2 Verwachtingen en toekomstzorgen

Wat van vrijwilligerswerk wordt verwacht

Vrijwillige inzet wordt breed beschouwd als een democratische leerschool, via de socialisatie in een democratische mentaliteit, het ontwikkelen van meer mondigheid, de confrontatie van uiteenlopende visies en de ontdekking van participatiemogelijkheden. Vrijwilligerswerk fungeert ook als een algemener educatiekanaal, bij het (langs informele en formele weg) aanleren van burgerlijke vaardigheden en competenties (*civic skills*), die ook buiten het vrijwilligersmilieu toegepast kunnen worden (bv. op de arbeidsmarkt).

Daarnaast maakt vrijwillige inzet worteling in de gemeenschap mogelijk, via meer vertrouwdheid met de geschiedenis van instellingen, gevoeligheid voor de eisen van het verenigingsleven, blikverruiming door oriëntatie op de bredere sociale omgeving en de samenleving. De vrijwillige inzet faciliteert de ontmoeting van uiteenlopende subculturen en bevolkingsgroepen (en schept daarmee mogelijkheden voor zelfbezinning, openheid, tolerantie). Via het vrijwilligerswerk kunnen behoeften en problemen worden gesignaleerd en kan wat leeft onder de bevolking zichtbaar gemaakt worden. Er is sprake van een belangrijk mobilisatiemilieu, waarin de vaak sluimerend aanwezige *stand-by* solidariteit georganiseerd wordt (deze kan een acuut karakter krijgen bij rampen of gebeurtenissen die breed ervaren worden als rakend aan de collectieve identiteit). De inzet van burgers op het maatschappelijk middenveld biedt kansen om bruggen te slaan tussen overheidsbesluitvorming en burgers, waardoor tweerichtingsverkeer mogelijk wordt. Enerzijds kunnen burgers aldus verlangens en behoeften articuleren, anderzijds levert het middenveld kanalen voor de overheid om burgers te bereiken, te interesseren en te betrekken bij de besluitvorming, waardoor er een brede legitimatiebasis ontstaat, de effectiviteit van het beleid vergroot wordt en een betere evaluatie van succes en falen mogelijk is. Vrijwilligerswerk draagt bij aan de sociale cohesie en is een bron van sociaal kapitaal: het biedt mogelijkheden om het isolement van individuen en groepen te doorbreken, en het onderling vertrouwen tussen burgers en hun affiniteit met maatschappelijke instituties te bevorderen; daarnaast draagt het bij aan een betere integratie in de samenleving.

Als het morele klimaat zich inderdaad in de richting ontwikkelt van meer sociale bekommernis en gemeenschapszin, lijkt dit gunstige voorwaarden te scheppen voor het vrijwilligerswerk. Maar er zijn nog andere redenen om aan te nemen dat de

betekenis van het vrijwilligerswerk in de komende periode zal toenemen. Voorbeelden zijn de meer recente beleidsontwikkelingen in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de opkomst van vormen van 'geleid' vrijwilligerswerk, stimulering vanuit het bedrijfsleven (ook via *corporate volunteering*), de opkomst van 'virtueel' vrijwilligerswerk en transnationaal vrijwilligerswerk (via het zgn. *gap year*), of het in ons land nog nauwelijks ontwikkelde idee van *time banking*.³ Daarnaast speelt bij de groeiende aandacht voor vrijwilligerswerk een langetermijntrend als de individualisering, en de daardoor opgeroepen vraagstukken van sociale cohesie, een belangrijke rol.⁴

In de discussie over de Wmo en in diverse verhandelingen over de wenselijkheid van meer vrijwillige inzet van burgers wordt tegenwoordig het begrip *civil society* vaak gebruikt. Vrijwilligerswerk en *civil society* lijken bij elkaar te horen als voetbal en gras. De kern van de *civil society* wordt gevormd door vrijwillige associaties, en die drijven op de intrinsieke bereidheid van burgers tot vrijwillige, onbetaalde en belangeloze inzet. De betekenis die aan het vrijwilligerswerk wordt toegekend, reikt echter veel verder dan het reilen en zeilen van het verenigingsleven. Zo wordt vrijwilligerswerk onder andere gezien als een indicator voor sociale solidariteit, een middel om mensen te betrekken bij het grotere maatschappelijke geheel, een leerschool voor democratisch handelen en een signaleringsinstrument voor misstanden. Daar blijft het echter niet bij. Vrijwilligerswerk kan tevens worden ingezet als een soort eerste hulp post bij catastrofes en als een integratiemilieu; het is een manier om allerlei diensten en aspecten van de sociale infrastructuur betaalbaar te houden en het fungeert als een emancipatie-instrument. De afgelopen decennia zijn die functieomschrijving en de corresponderende verwachtingen en eisen alleen maar uitgebreider geworden.

Het is opvallend dat in onze sterk geïndividualiseerde samenleving regelmatig functies worden toebedeeld aan de *civil society* door politici, wetenschappers en commentatoren van niet zelden liberalen huize. In het kader van het behoud van waarden en normen komen deze personen tot een (her)waardering van de *civil society* als moreel appel; daarnaast verwachten zij dat de *civil society*, vanuit bekommernis om de vitaliteit van de sociale cohesie, mensen mobiliseert tot belangeloze inzet voor het grotere geheel. Maatschappijcritici, daarentegen, willen dat zij fungeert als kweekplaats voor luizen in de pels van machthebbers en dat zij wijst op maatschappelijke misstanden. Voor idealisten belichaamt de *civil society* de belofte van een humanere samenleving. Dan is er nog de functie van bron van saamhorigheid bij nationale gebeurtenissen (herdenkingen, rampen, nationale feestelijkheden), als markering van collectieve identiteit (als moslim, als Nederlander, als Europeaan), als inspiratie en bemoedigster bij overgangen in de levensloop (bij de opvoeding van kinderen, bij de toegang tot de arbeidswereld).

Later in deze toekomstverkenning zullen al te overspannen verwachtingen van de *civil society* enigszins worden gerelativeerd. Zij is geen voorafschaduwning van het sociale paradijs en het vrijwilligerswerk is geen panacee voor alle problemen waarmee de samenleving worstelt. Maar hoewel gewaakt moet worden voor utopische

projecties met betrekking tot de toekomstige civil society en de effecten van de vrijwillige inzet, bestaat over een aantal positieve functies weinig verschil van mening.

Eerdere binnenlandse verkenningen

Dit is niet de eerste toekomstverkenning van vrijwillige inzet. Om inzicht te krijgen in de wijze waarop huidige veranderingen in de samenleving zich denkbaar verder ontwikkelen en hoe zij mogelijk van invloed zijn op de vrijwillige inzet, zijn vanaf 1998 trendrapportages uitgebracht door de voorlopers van Movisie: NOV/SVM en later Civiq. Van Loon et al. (1998) onderzochten onder meer de verwachte invloed van veranderende wet- en regelgeving, de toenemende flexibilisering en afnemende binding aan organisaties aan de orde; ook keken zij naar de veranderende werkwijze voor vrijwilligersorganisaties besproken. Vervolgens stond bij Heinsius et al. (2001) het betrekken van jongeren bij de vrijwillige inzet centraal. Bij andere onderzoekers kwamen de belangrijkste trends in de Nederlandse samenleving en hun gevolgen voor het vrijwilligerswerk aan bod (Van Loon en Steenbergen 2002; Van Hal et al. 2004b). Er werden zeven trends⁵ onderscheiden:

- De eerst is *informatisering*. Onder invloed hiervan zullen organisatiestructuren veranderen en zal men moeten leren omgaan met nieuwe informatietechnieken. Aanbod en vraag zullen sneller op elkaar kunnen worden afgestemd door digitale vacaturebanken.
- Een tweede trend is *hogere kwaliteitseisen van de klant*. Klanten, cliënten, maar ook vrijwilligers stellen kwaliteitseisen. Organisaties zullen moeten inspelen op de motivatie van vrijwilligers.
- Dan is er de *globalisering*. Internationale samenwerking (tussen vrijwilligersorganisaties) wordt hierdoor vergemakkelijkt.
- De opkomst van *nieuwe organisatievormen* gaat gepaard met meer netwerken en platte organisatievormen, die flexibeler en efficiënter zijn.
- *Persoonlijke keuzes* van vrijwilligers worden steeds belangrijker. Vrijwilligersorganisaties moeten aangeven waarvoor ze staan en welke doelen zij hebben, opdat de vrijwilligers hun keuze kunnen maken
- Als zesde trend is het *combineren van levenssferen*. Vrijwilligersorganisaties moeten rekening houden met zowel het betaalde werk als de privésituatie van hun vrijwilligers. Flexibiliteit is hierbij van groot belang. Ontwikkelingen in het combineren van deze sferen zijn al zichtbaar in de ‘vakeisen’ die gesteld worden aan vrijwilligerswerk en in het werknemersvrijwilligerswerk.
- Ten slotte is er nog *diversiteit*. Verkleuring van de samenleving beïnvloedt het vrijwilligerswerk. Er is nog veel ruimte voor verbetering in de contacten tussen autochtone en allochtone organisaties. Laagdrempeligheid is hierbij een belangrijk element.

Recent heeft ook het Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS) voor Rotterdam een rapport uitgebracht over de toekomst van vrijwilligerswerk in deze gemeente (De Jong en Bik 2006). Naast demografische en maatschappelijke trends komen ont-

wikkelingen in het Rotterdamse vrijwilligerswerk per sector aan de orde. Zo wordt aandacht besteed aan de schaalvergroting en professionalisering als trend in de sportsector en wordt de verwachting uitgesproken dat de vraag naar vrijwilligers in medezeggenschaps- en ouderraden in het onderwijs nog zal stijgen.

In de toekomstverkenningen keren vier soorten zorgen telkens terug. Deze zullen we opnieuw tegenkomen in hoofdstuk 4, dat gaat over de opvattingen van vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties. We zetten ze hier op een rij, met verwijzing naar de achtergrondstudies waarin ze eveneens aan bod komen.

Zorgen over het aanbod van vrijwilligers

De grootste zorg is dat minder mensen vrijwilligerswerk zullen gaan doen. Een afname van kerkelijke betrokkenheid, verstedelijking van het platteland en verlenging van de betaalde arbeidsloopbaan lijken ontwikkelingen te zijn die een lager niveau van vrijwillige inzet met zich meebrengen (AS Bekkers en Ruiters). De verandering in leefpatronen (AS Terpstra et al.), de toenemende individualisering en de veronderstelde afnemende maatschappelijke betrokkenheid en solidariteit zijn eveneens ontwikkelingen die doen vermoeden dat het aantal vrijwilligers de komende jaren zal afnemen, of die er in ieder geval toe bijdragen dat het engagement van burgers zal veranderen (AS Hustinx et al.). In het bijzonder is men zorgelijk gestemd over het vrijwilligersaandeel van bepaalde groepen in de samenleving. Zo zijn jongeren ondervertegenwoordigd en lijkt vooral onder hen de vrijwillige inzet een stoffig en suf imago te hebben (Heinsius et al. 2001; Van Hal et al. 2004b). Ook is er speciale aandacht voor het inzichtelijk maken van de factoren die het participeren van allochtone Nederlanders beïnvloeden en die ervoor kunnen zorgen dat zij meer bij algemene vrijwilligersorganisaties betrokken worden (AS Pels; Münz 2006).⁵

Zorgen over de opstelling van organisaties

Op bovengenoemde veranderingen en vragen zal moeten worden ingespeeld vanuit het veld, wat een hele omschakeling kan zijn voor vrijwilligersorganisaties. Vanuit de vraagkant bezien bestaan er, naast de zorgen over de afnemende hoeveelheid vrijwilligers, vragen over hoe om te gaan met een ander type vrijwilligers. Vrijwilligersorganisaties zouden steeds minder 'traditionele' vrijwilligers aan zich kunnen binden en manieren moeten bedenken om vrijwilligers van het nieuwe type te werven en houden. De nieuwe vrijwilligers hebben duidelijke wensen, stellen meer eisen en willen zich alleen voor een afgebakende periode inzetten (AS Oudenampsen en Van Vliet; AS Hustinx et al.; AS Terpstra et al.; Van Loon et al. 1998; Van Hal et al. 2004b).

Zorgen over de mismatch tussen vraag en aanbod

Of het nu een tekort aan vrijwilligers is of een verandering in het type vrijwilligers, vaak wordt gevreesd dat vraag en aanbod niet goed op elkaar zullen aansluiten. Oudenampsen en Van Vliet (AS) spreken van enerzijds een kwantitatieve kloof tussen de behoefte aan vrijwillige inzet en het aanbod, en anderzijds een kwalitatieve kloof

tussen de eisen die men aan vrijwilligers stelt en de mate waarin vrijwilligers bereid zijn zich langdurig te binden.⁶ Zo heeft weliswaar een kwart van de organisaties in de zorgsector een toename van het aantal vrijwilligers ondervonden, maar geeft bijna de helft van alle organisaties aan dat zij – hoewel ze net toekomen met het aantal vrijwilligers – meer vrijwilligers zouden kunnen gebruiken, en dan in het bijzonder voor specifieke taken of bepaalde tijdstippen (Plemper et al. 2006).

Zorgen over wet- en regelgeving

De tendens om steeds meer verantwoordelijkheid bij vrijwilligersorganisaties te leggen, in combinatie met de groei van het aantal regels, maakt het voor sommige organisaties moeilijk te functioneren zoals zij graag zouden willen (AS Terpstra et al.).⁷ Vrijwilligersorganisaties ondervinden een hogere werkdruk door de invoering van nieuwe wet- en regelgeving, die vaak complex is en daardoor onduidelijkheden met zich meebrengt aangaande de toepassing en uitvoering ervan (Lagendijk et al. 2005). Voorschriften of mogelijkheden die specifiek bedoeld zijn voor het vrijwilligersveld, kunnen anders uitpakken dan bedoeld. Zo kan het verstrekken van een onkostenvergoeding voor vrijwilligers een averechts effect hebben doordat het voor vrijwilligersorganisaties een grote kostenpost en administratieve last met zich meebrengt (RMO 2000). Ook algemene wetten kunnen onvoorziene gevolgen voor het vrijwilligersveld met zich meebrengen (Van Beckhoven et al. 2005). Zo kunnen de Arbowet, voorschriften omtrent sociale hygiëne of fiscale regels vrijwilligersorganisaties in een lastig parket brengen. Bovendien bestaat er vaak onduidelijkheid over wat een bepaalde wet nu betekent voor het vrijwilligersveld. In de zorg- en welzijnssector bijvoorbeeld, waar professionals en vrijwilligers op elkaar zijn aangewezen en samenwerken, hebben algemene wetten en regels hun uitwerking op de vrijwilligersorganisatie, en wordt het voor vrijwilligers (onbedoeld) moeilijk of zelfs onmogelijk gemaakt om hun werk te doen (RMO 2000). Een andere bedreiging wordt gezien in de trend om vrijwillige inzet te gebruiken om problemen van derden op te lossen; zo wordt het bijvoorbeeld als reïntegratiemiddel voor langdurig werklozen ingezet (Van Loon et al. 1998; AS Terpstra et al.).

Verkenningen in het buitenland

De Verenigde Naties hebben ter gelegenheid van het Internationale jaar van de vrijwilligers 2001 aangedrongen op meer informatie-uitwisseling tussen landen. Er mogen dan verschillen zijn in definities, tradities en organisatievormen, er is ook veel gemeenschappelijks, al is het maar door constanten in het menselijke gedrag en overeenkomende sociale en culturele trends. Problemen van werving en organisatie zijn vaak verrassend gelijk, en elders gevonden oplossingen zijn dan misschien niet overdraagbaar, ze kunnen wél inspirerend zijn. Er zijn inmiddels diverse vergelijkende overzichtstudies en projecten uitgevoerd (Govaart et al. 2001; Dekker en Halman 2003; Van Hal et al. 2004a; CEV 2006; Griffith et al. 2006). Voor deze verkenning zijn we op zoek gegaan naar inspirerende toekomststudies, vooral in nabije West-Europese landen. We hebben met name analyses van het bestaande

vrijwilligerswerk aangetroffen, die in de inleidingen en nabeschouwing aandacht schenken aan de uitdagingen in de nabije toekomst. Uiteenlopende kwesties vragen om beleidsaandacht.⁸ Vrijwel overal is de verandering van de aard van het vrijwilligerswerk een thema. Er wordt gesignaleerd dat activiteiten meer en meer op projectbasis worden uitgevoerd en in samenhang daarmee wordt gespeculeerd over de vervanging van de 'traditionele' door de 'nieuwe vrijwilliger'. Daarbij richt de aandacht zich vooral op jongere, hoger opgeleide vrijwilligers. Tevens is er in diverse landen interesse voor een ander soort nieuwe vrijwilligers, namelijk mensen uit migrantengroepen. Een belangrijk punt van aandacht daarbij is de bijdrage die vrijwilligerswerk kan leveren aan de sociale en politieke integratie.⁹

De Duitse Bundestag installeerde in februari 2000 de parlementaire enquêtecommissie Zukunft des bürgerschaftlichen Engagements, om de Zukunftsfähigkeit van de vrijwillige inzet van burgers te onderzoeken en om na te gaan met welke beleidsmaatregelen die bevorderd zou kunnen worden. De commissie bestond uit twaalf parlementariërs en twaalf externe deskundigen; de samenstelling van beide groepen kwam overeen met de partijpolitieke verhoudingen. Achtergrond voor de instelling waren niet zorgen over de ontwikkelingen in de vrijwillige inzet, maar de behoefte aan politieke erkenning van het grote belang van een sterke civil society. In het werk van de commissie speelde dat sociaal- en christendemocraten verschillende ideeën hebben over de nastrevenswaardige civil society. Dat doel verloor daarvoor aan betekenis.

In juni 2002 wordt het zeer omvangrijke eindrapport van de commissie uitgebracht (Enquete-Kommission 2002; 850 pagina's).¹⁰ Het centrale begrip 'bürger-schaftliches Engagement' wordt gedefinieerd als vrijwillige activiteit, niet gericht op materieel gewin, wel gericht op het algemeen belang, openbaar of plaatsvindend in de publieke ruimte en in de regel gemeenschappelijk of in samenwerking met anderen uitgevoerd. Het is meer een equivalent van actief burgerschap dan van vrijwilligerswerk, dat veelal aangeduid wordt met de begrippen Ehrenamt' (vooral bestuurlijk werk) en (voor meer subalterne activiteiten) freiwillige Arbeit of Freiwilligenarbeit. Met de nieuwe term wordt de nadruk gelegd op mogelijkheden voor burgers om maatschappelijke en politieke invloed uit te oefenen. Er wordt veel waarde aan gehecht dat de overheid het belang daarvan meer erkent en meer mogelijkheden schept voor zelforganisatie en politieke beïnvloeding.

In de commissie is ook gesproken over de mogelijkheden om burgerinitiatieven te faciliteren, de responsiviteit van het openbaar bestuur te vergroten en regelingen te verruimen voor het houden van referenda. Daar komt echter weinig uit en uiteindelijk gaat het dan toch vooral om de bevordering van vrijwilligerswerk. In het eindrapport wordt ruim aandacht besteed aan ontwikkelingen in de deelname aan vrijwilligerswerk en aan verschillen tussen maatschappelijke sectoren, bevolkingsgroepen en landsdelen. Er zijn weinig cijfers in opgenomen en in plaats van prognoses zijn er paragrafen 'Entwicklungsperspektiven und Handlungsempfehlungen'. De aanbevelingen hebben onder andere geresulteerd in verbeteringen van verzeke-

ringen voor vrijwilligers en in federale steun voor de opzet van vrijwilligerscentrales (waarvan er begin 2007 zo'n 220 zijn in Duitsland). Buiten de sfeer van het vrijwilligerswerk wordt in het verlengde van het werk van de commissie verder gewerkt aan de uitbreiding van de mogelijkheden voor burgers om stichtingen op te zetten (in Duitsland traditioneel aanzienlijk minder gemakkelijk dan in Nederland), zijn er middelen voor de bondsministeries om op hun beleidsterrein netwerken van burgerinitiatieven te initiëren en te financieren en wordt een *Bundesnetzwerk bürgerschaftliches Engagement* ondersteund.¹¹ Anno 2007 is vrijwilligerswerk meer een praktische lokale kwestie geworden dan een nationaal politiek onderwerp. Belangrijker dan de vraag hoe een actieve civil society kan worden gerealiseerd, lijkt nu de vraag te zijn hoe vrijwilligerswerk kan bijdragen aan sociale activering en wat de negatieve gevolgen zijn van gesubsidieerde activiteiten voor het bestaande vrijwilligerswerk.¹²

In Engeland werd in 2006 op initiatief van de England Volunteering Development Council de Commission on the Future of Volunteering ingesteld. Deze commissie dient een langetermijnvisie op het vrijwilligerswerk te ontwikkelen en beleidsaanbevelingen te doen, om zo goed mogelijk te kunnen inspelen op verwachte ontwikkelingen in Engeland.¹³

Evenals in Duitsland is een belangrijk motief om de commissie in te stellen het streven naar meer politieke erkenning en ondersteuning van vrijwillige inzet. Een dreigende daling van de deelname behoort niet tot de overwegingen.¹⁴ Vrijwillige inzet wordt gezien als een belangrijk element van burgerschap, en deelname moet aantrekkelijk zijn voor burgers: de overheid moet barrières slechten, achtergestelde groepen eventueel extra ondersteunen en de publieke sector toegankelijker maken voor actieve betrokkenheid. De commissie kijkt naar formeel en informeel vrijwilligerswerk en naar moeilijk te bereiken groepen, onder andere in religieuze gemeenschappen en culturele minderheden en op het platteland. Ook is er aandacht voor verschillende levensfasen, met name vrijwilligerswerk door senioren en door jongeren. De laatsten zijn, anders dan in Nederland en ook Duitsland (Gensicke et al. 2006), overigens over- en niet ondervertegenwoordigd onder de vrijwilligers.

Het leidende idee is de *caring community*, een 'zorgzame samenleving', waarin de nadruk wat minder ligt op individualisme en eigen verantwoordelijkheid en wat meer op sociale betrokkenheid. Justin Davis Smith verwees in zijn toelichting bij het werk van de commissie ook naar de formulering van Blair van een *society more at ease with itself*. Het gaat volgens hem tegenwoordig vooral om actief burgerschap. Evenmin als in de Duitse commissie is er aandacht voor de economische kant van het werk. Ook in Engeland staat het centrale begrip van vrijwilligerswerk, *volunteering*, ter discussie vanwege allerlei verschijnselen die er maar half onder vallen. Volgens het commissielid Justin Davis Smith (mondelijke toelichting) tekent zich een consensus af om het begrip niet te vervangen door een meeromvattend alternatief. Er is nu eerder sprake van een betekenisverschuiving, door enerzijds uitsluiting van verplichtende en betaalde vormen en anderzijds opname van nieuwe vormen van echt vrijwillige inzet. Voor activiteiten die fungeren als alternatieve straf, deel uitmaken

van een lesprogramma, plaatsvinden tegen een vergoeding of beloond worden met bijvoorbeeld lager collegegeld of een lagere huur, worden nu vaker begrippen gebruikt als *community payback*, *community work* en *community service*. Aan de andere kant wordt *volunteering* nu behalve voor dienstverlenende activiteiten ook gebruikt voor activiteiten in patiëntenraden, zelfhulpgroepen en activiteiten van burgers in de sfeer van politiek en beleidsontwikkeling. In de literatuurstudie van Rochester (2006) voor de commissie wordt bepleit de traditionele Britse visie van vrijwilligerswerk als onbetaald werk aan te vullen met vrijwilligerswerk als collectieve actie, wederzijdse hulp en 'serieuze vrijetijdsbesteding'.¹⁵ Een dergelijke verbreding van perspectief impliceert ook een andere kijk op managementvraagstukken en de effectiviteit van vrijwilligersorganisaties (Rochester 2006: 33).

De commissie heeft individuen en groepen uitgenodigd om hun visie op vrijwilligerswerk te geven en organiseert begin 2007 regionale bijeenkomsten. Het eindrapport moet in het najaar van 2007 verschijnen (zie verder: www.volcomm.org.uk).

Noten

- 1 Dit zijn uitkomsten van de bevolkingsenquête Toekomstonderzoek 2004 in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP 2004: 186, 213). In deze toekomstpeiling werd ook gevraagd naar de verwachtingen van de eigen tijdsbesteding in de komende vijf jaar. Van de ondervraagden dacht 31% (veel) minder tijd aan 'vrijwilligerswerk, bestuurstaken, mantelzorg' te gaan besteden en 19% (veel) meer tijd (de overige 50% verwachtte geen verandering). Opmerkelijk daarbij is dat mensen die bij een andere vraag aangaven nu gemiddeld per week geen of minder dan een uur vrijwilligerswerk te doen veel vaker verwachtten (veel) minder tijd hieraan te gaan besteden dan mensen die aangaven een uur of meer vrijwilligerswerk te doen (35% vs. 22%; (veel) meer tijd respectievelijk 15% en 25%).
- 2 Over hun eigen toekomst zijn de geïnterviewden zelden negatief gestemd. Of ze doen vrijwilligerswerk en zijn van plan dat nog zeer lang te doen, of ze zijn op zoek naar een nieuwe vrijwilligerstaak, of kunnen zich voorstellen misschien weer iets te gaan doen wanneer ze meer tijd hebben. Slechts een klein deel zegt nooit meer vrijwilligerswerk te willen gaan doen in de toekomst.
- 3 Mensen die bij een *time bank* zijn aangesloten, verdienen *credits* door het leveren van vrijwillige diensten. Deze kunnen zij inwisselen voor diensten van andere leden. In de Verenigde Staten, Canada en Engeland is dit reeds een bekend verschijnsel (zie verder hoofdstuk 5).
- 4 Het bevorderen van vrijwilligerswerk via regelgeving door de overheid, als instrument om uitsluiting van burgers tegen te gaan, sluit hierbij aan (Van Hal et al. 2004b).
- 5 Hieraan wordt niet alleen in de Nederlandse context aandacht besteed. Het *Involve*-project (juni 2005 - december 2006) – in samenwerking met negen Europese organisaties – heeft de integratie van migranten bestudeerd, waarbij vrijwilligerswerk het sleutelbegrip was.
- 6 Deze zorgen worden ook in tal van andere landen gesignaleerd. Zo toont onderzoek uit Nieuw-Zeeland eveneens de trend van afname van traditionele vrijwilligers en signaleert het moeilijkheden met het werven van voldoende nieuwe vrijwilligers met de juiste kwalificaties (Wilson 2001).
- 7 Ook in het buitenland kijkt men naar de invloed van wetten en regels. In Australië wordt overwogen om gepensioneerden die vrijwilligerswerk doen beter te vergoeden voor de kosten die zij maken en om voor werkenden die vrijwilligerswerk doen belastingvoordelen te scheppen. (zie NOV 2006 en <http://www.worldvolunteer.org/current-highlight/doc/australia-considering-plan-to.html>). In Duitsland is een van de aanbevelingen van de Enquete-Kommission om het risico voor vrijwilligers (of organisaties) verlagen en de onkostenvergoeding te verbeteren.
- 8 Zo vragen Australische onderzoekers aandacht voor vrijwilligersmanagement en de samenwerking tussen betaalde en onbetaalde krachten (Volunteering Australia 2006). In voormalig communistische landen is er scepsis van oudere burgers ten aanzien van vrijwillige inzet voor het collectief (Govaart et al. 2001). In Spanje is er een vergelijkbare terughoudendheid bij senioren, die door het dictatoriale verleden van het land niet op jonge leeftijd in aanraking kwamen met vrijwilligerswerk (Held 2005). In Finland is een belangrijke kwestie of en hoe de vrijwilligerssector de gevolgen van de teruglopende overheidsuitgaven voor de verzorgingsstaat kan compenseren (Van Hal et al. 2004a). In België zijn juridische kwesties van wettelijke aansprakelijkheid, verzekeringen en rechten van vrijwilligers belangrijke onderwerpen (Hambach 2005). Agenda setting onderzoek wordt vaak min of meer namens het vrijwilligerswerkveld gedaan door koepelorganisaties en onafhankelijke commissies, zoals de Ierse *National Committee on Volunteering* (NCV), het Spaanse *Plataforma del Voluntariado de España*, het Franse *Institut de Recherche et d'Information*

- sur le Volontariat en het Vlaams Steunpunt Vrijwilligerswerk (www.ncvireland.ie, www.plataformavoluntariado.org, www.iriv.net, www.vrijwilligersweb.be).
- 9 Zie bijvoorbeeld het verslag van het Europese Involve-project, waarin landenvergelijkend onderzocht is op welke wijze vrijwilligerswerk een rol kan spelen bij de bevordering van sociale integratie en actieve participatie van immigranten (CEV 2006; www.involve-europe.eu).
 - 10 Dit is een van de elf publicaties die zijn uitgebracht. Zie daarvoor en voor het werk van de commissie verder www.bundestag.de/parlament/gremien/kommissionen/archiv14/enga.
 - 11 Dit netwerk met inmiddels ongeveer 180 lidorganisaties heeft als doelstelling '...die nachhaltige Förderung von Bürgergesellschaft und bürgerschaftlichem Engagement in allen Gesellschafts- und Politikbereichen. Hierzu ist es wichtig, dass Freiwilligenarbeit, Selbsthilfe und Ehrenamt einen höheren Stellenwert in Staat und Gesellschaft bekommen. Das BBE ist dem Anspruch nach ein gemeinsames Netzwerk aller drei großen gesellschaftlichen Bereiche – Bürgergesellschaft, Staat und Kommunen, Wirtschaft/Arbeitsleben – zur Förderung von bürgerschaftlichem Engagement und Bürgergesellschaft. Das Netzwerk sieht seinen Auftrag darin, nachhaltige Impulse der Engagementförderung in der Praxis von Bürgergesellschaft, Staat und Wirtschaft sowie in der Politik zu setzen' (www.b-b-e.de).
Daarnaast is er nog steeds een aan de Bundestag gelieerde commissie om actief burgerschap op de politieke agenda te houden, maar volgens Adalbert Evers (bijlage B) beperkt die zich tot het organiseren van een nogal vrijblijvende serie discussiemiddagen.
 - 12 Zo zijn er zogenaamde Ein-Euro-Jobs voor langdurig werklozen mogelijk bij verenigingen, die voor de begeleiding ook nog eens een vergoeding van 500 euro krijgen. Dat kan negatieve gevolgen hebben voor het vrijwilligerswerk van de eigen leden.
 - 13 Dat de commissie Engeland betreft en niet het Verenigd Koninkrijk, is een gevolg van het feit dat de ondersteuning van vrijwilligerswerk is gedecentraliseerd (van Volunteering UK naar Volunteering England, Wales, Scotland en Northern Ireland). In het Verenigd Koninkrijk worden regelmatig toekomstverkenningen verricht, recent onder andere *Beyond Profit* (NCVO 2005), met scenario's voor de non-profitsector inclusief verwachtingen voor het vrijwilligerswerk, en *Strategic Agenda* (NCVO 2006), over de impact van technologische en culturele veranderingen op de non-profitsector en de problemen die kleinere vrijwilligersorganisaties zullen hebben bij de toegang tot financiële bronnen.
 - 14 Wat het toekomstig aanbod van vrijwilligers betreft, zijn de verwachtingen hooggespannen door de Olympische Spelen in Londen in 2012. De Spelen vereisen 70.000 vrijwilligers. De hoop bestaat, gebaseerd op ervaringen elders (o.a. de Spelen in Sydney in 2000) dat door dit grootschalige evenement de populariteit van vrijwilligerswerk op de langere termijn zal groeien.
 - 15 'Serious leisure is the systematic pursuit of an amateur, a hobbyist or a volunteer activity sufficiently substantial and interesting in nature for the participants to find a (non-work) career therein acquiring and expressing a combination of its special skills, knowledge and experience' (Stebbins 2004: 5).

2 Deelnamecijfers en kwantitatieve verwachtingen

‘The best of prophets of the future is the past’, aldus de Engelse dichter Lord George Byron (1788-1824). In dit hoofdstuk stappen we als het ware achterwaarts de toekomst binnen. Eerst komen diverse bevolkingsenquêtes aan de orde, voor het beschrijven van ontwikkelingen in de deelname aan vrijwilligerswerk en in een andere vorm van vrijwillige inzet in Nederland (met een klein uitstapje naar het buitenland). Op basis van die blik op wat zich de afgelopen decennia heeft voorgedaan, voorspellen we het totale aantal vrijwilligers in 2015. Daarnaast kijken we naar de verdeling van vrijwilligers over sectoren en naar de hoeveelheid vrijwilligerswerk in uren; we wagen ons echter niet aan voorspellingen. Dat geldt ook voor de beschrijving van de ontwikkelingen in leeftijdsgroepen en geboortecohorten en voor momentopnamen van het vrijwilligerswerk bij groepen allochtonen. We kijken in dit hoofdstuk verder niet naar achtergrondkenmerken van vrijwilligers of de factoren die een rol spelen bij de deelname aan vrijwilligerswerk. Die komen in de volgende hoofdstukken aan de orde. In hoofdstuk 6 bekijken we wat ze bij elkaar genomen betekenen voor de te verwachten deelname aan de vrijwillige inzet in 2015.

Zoals nog zal blijken, komen er uit de enquêtes heel verschillende niveaus van vrijwillige inzet en ook afwijkende ontwikkelingen naar voren. De verschillen zijn vaak niet goed verklaarbaar, zodat er geen goede gronden zijn om voor één onderzoek te kiezen omdat dat het meest betrouwbaar zou zijn. Hoewel het de toegankelijkheid van de tabellen bemoeilijkt, presenteren we in dit hoofdstuk opzettelijk ‘concurrerende’ cijfers, om een indruk te geven van de onzekerheid en marges van trends en voorspellingen.

2.1 Algemene ontwikkelingen

Tabel 2.1 toont een aantal metingen van deelname aan vrijwilligerswerk en daarnaast, als (povere) indicatie van andere vormen van vrijwillige inzet, metingen van de deelname aan collectieve acties voor lokale en (inter)nationale kwesties. In de noot bij de tabel is uitgebreid toegelicht om welke onderzoeken het gaat en hoe daarin naar de vrijwillige inzet is gevraagd. Allereerst valt de grote reikwijdte van de vrijwilligerscijfers op: van 19% in de European Values Studies (EVS’81) tot 45% in het Permanent onderzoek leefsituatie (POLS’99 en ‘00) en 46% volgens de vragenlijst van het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO’95). Het is op voorhand duidelijk dat dat niet alleen kan liggen aan de verschillende meetpunten en de afwijkende leeftijdsgrenzen van de geënquêteerde bevolking (12+ tot 18+ jaar). Verschillen in vraagstelling zullen ook een rol spelen. Laten we echter eerst eens kijken of er per onderzoek, met een identieke vraagstelling, ongeveer dezelfde ontwikkelingen uitkomen.

Tabel 2.1

Vrijwilligers en deelnemers aan collectieve actie in Nederland volgens vijf enquêtes,^a 1975-2006
(in procenten van de Nederlandse bevolking)

	1975	1980 ^b	1985	1990	1991	1992	1993
vrijwilligers							
TBO vragenlijst	.	.	45	40	.	.	.
TBO dagboekje	27	31	31	28	.	.	.
POLS	40	41
GIN
GIN minstens maandelijks
EVS	.	19	.	22	.	.	.
CV	28
deelnemers collectieve actie							
CV lokale kwesties	.	25	24	.	22	27	28
CV (inter)nationale kwesties	.	12	20	.	12	14	14

a Onderzoeken en vragen:

- TBO = Tijdsbestedingsonderzoek (hier 15-74 jaar). In de vragenlijst wordt gevraagd of de respondent in zijn of haar vrije tijd op een of meer van zestien terreinen al of geen onbetaalde arbeid' verricht. Er wordt geen tijdhorizon opgelegd en er vindt geen beperking plaats tot een 'georganiseerd verband'. Hier wordt burenen-, bejaarden- en gehandicaptenhulp uitgesloten, onder de aanname dat die veelal ongeorganiseerd is. Zie voor een overzicht van de overige activiteiten tabel 2.3. In het dagboekje van het TBO houden de respondenten een oktoberweek lang per kwartier hun bezigheden bij. Vrijwilligerswerk wordt geïndiceerd met een aantal activiteitscategorïen, waaronder 'vrijwilligerswerk, onbetaalde hulpverlening aan niet-familieleden', het 'leiden van' en 'activiteiten [ondernemen] voor' enkele organisaties en 'activiteiten [ondernemen] voor het overige verenigingsleven' (met voorbeelden).
- POLS = Permanent onderzoek levenssituatie (18+ jaar). Er wordt vanaf 1997 (de cijfers uit eerdere jaren komen uit het Doorlopend levenssituatieonderzoek (DLO)) gevraagd of men in de afgelopen twaalf maanden wel eens activiteiten heeft verricht op de volgende terreinen: jeugdwerk, school, verzorging en verpleging, sportvereniging, hobby- en gezelligheidsvereniging, culturele vereniging, kerk en levensbeschouwelijke groepering, vakbond en bedrijfsorganisatie, politieke partij en actiegroep, en organisaties op een ander gebied.
- GIN = Geven in Nederland (18+ jaar; de cijfers komen uit Van Daal en Plemper (2003: 82) en van René Bekkers). De vragen betreffen hier 'onbetaald werk (...) dat losstaat van uw eventuele betaalde baan en waarvan het werk niet alleen ten goede komt aan u of uw familie' en later 'werkzaamheden waarvoor u geen salaris of loon ontvangt, maar eventueel wel een kleine onkostenvergoeding' en er worden activiteiten en terreinen/organisaties opgesomd. Er wordt gevraagd naar activiteiten in de afgelopen twaalf maanden en naar de frequentie daarvan.

Bron: CBS (POLS); SCP (CV en TBO); UvT (EVS); VU (GIN)

Het TBO levert twee indicatoren: één volgens een conventionele vragenlijst (zie ook verderop tabel 2.3) en één op basis van een dagboekje. Bij de vragenlijst gaat het om het 'wel eens' vrijwilligerswerk doen en bij het dagboekje om activiteiten in een bepaalde week. Bij de eerste meting kunnen zeer incidentele vrijwilligers positief scoren, bij de tweede meting missen we mensen die toevallig in de onderzoekswEEK niets deden. Het is dus niet vreemd dat de niveaus van vrijwilligerswerk sterk verschillen volgens

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
	.	46	35	33	.
	.	31	25	25	.
	.	.	.	43	44	45	45	43	42	42	43	.	.
	.	.	36	.	.	35	37	.	43	.	41	.	.
	.	.	29	.	.	24	25	.	30	.	28	.	.
	32
	26	29	29	27	26	.	28	.	31	.	24	.	25
	25	31	29	28	26	.	26	.	28	.	19	.	21
	14	14	14	11	12	.	9	.	14	.	12	.	10

- EVS = European values studies (18+ jaar). In 1981, 1990 en 1999 wordt de respondenten een lijst van ongeveer vijftien 'organisaties en activiteiten' voorgelegd met de vraag of men daar lid van is of eraan meedoet en of men 'voor een van deze organisaties of activiteiten, onbetaald vrijwilligerswerk doet'. De hier gepresenteerde cijfers betreffen het aandeel van de bevolking dat aangeeft voor minstens een van de volgende organisaties vrijwilligerswerk te verrichten: welzijnszorg voor ouderen, gehandicapten of misdeelden; onderwijs, kunst, muziek of culturele activiteiten; vakbonden; beroepsverenigingen, beroepsorganisatie; politieke partij of groeperingen; ontwikkelingsproblemen in de derde wereld of mensenrechten; natuurbescherming, milieuzorg, dierenbescherming; en jeugdwerk (bv. scouting, jongerenclubs).
- CV = Culturele veranderingen in Nederland (16+ jaar). Sinds 1993 wordt gevraagd: 'Hoeveel uur gemiddeld per week verricht u vrijwilligerwerk, dat wil zeggen: onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging?' Gerapporteerd wordt het percentage respondenten dat één uur of meer meldt. Verder: collectieve actie = een positief antwoord op 'Heeft u zich in de afgelopen twee jaar wel eens samen met anderen actief ingespannen voor een kwestie die landelijk of nationaal van belang is of die betrekking heeft op wereldproblemen als vrede en armoede?' en/of 'Heeft u zich in de afgelopen twee jaar wel eens samen met anderen actief ingespannen voor een kwestie die van belang is voor uw gemeente, voor een bepaalde groep in de gemeente of voor uw buurt?'
- b De EVS-gegevens onder 1980 komen uit 1981.

deze metingen. Bij beide ТВО-indicatoren nam tussen 1995 en 2000 de deelname aan vrijwilligerswerk af. Uitgebreid onderzoek van de data en dataverzameling van 2000 heeft daarvoor (en voor andere dalingen in participatie) geen verklaring opgeleverd (Breedveld en Van den Broek 2001). Nu blijken de gegevens in 2005 percentages op te leveren die liggen in de buurt van die van 2000. De val tussen 1995 en 2000 lijkt dan ook minder het gevolg van een onderschatting in 2000 dan van een overschatting in 1995

(vgl. Knulst en Van Eijck 2002). De daling tussen 1995 en 2000 is sterker voor de meting op basis van de vragenlijst dan de meting met de tijdsbesteding. De extra daling heeft waarschijnlijk te maken met een verandering in de wijze van ondervragen, waarbij het de respondent makkelijker wordt gemaakt om te zeggen dat geen onbetaalde arbeid wordt verricht.¹

Het frequentere en qua respondentenaantallen omvangrijkere POLS vertoont meer stabiliteit. Dit onderzoek suggereert enige toename van het aantal vrijwilligers tussen 1992 en 1999 en stagnatie of een kleine vermindering sinds 2000. Het onderzoek Geven in Nederland (GIN) van de Vrije Universiteit toont schommelingen en suggereert tot 2004 bepaald geen daling. EVS toont in 1999 substantieel meer vrijwilligers dan in 1990. CV tot slot toont beperkte schommelingen tussen 1993 en 2000, maar geeft vervolgens cijfers die buiten het bereik van die periode liggen: hoger in 2002 en lager in 2004 en 2006, oftewel met een flinke daling tussen 2002 en 2004. Dit onderzoek levert ook voor collectieve actie voor lokale kwesties een flinke daling op tussen 2002 en 2004.

Dat de verschillende onderzoeken in tabel 2.1 verschillende niveaus van deelname aan vrijwilligerswerk opleveren, is op zich geen probleem. Het is niet vreemd dat een algemene vraag naar activiteiten in de afgelopen twaalf maanden in POLS meer vrijwilligers oplevert dan een vraag naar het gemiddelde aantal uren onbetaalde arbeid in georganiseerd verband in CV. Het is op zich mooi dat we over verschillende vragen beschikken met zo uiteenlopende uitkomsten. Zoals aangegeven is er immers geen in de tijd vaste of thans onomstreden omschrijving van vrijwillige inzet. Het is daarom goed dat er verschillende metingen zijn, waarmee ook achteraf uiteenlopende indicatoren kunnen worden geconstrueerd. Vervelender is dat de metingen om onduidelijke redenen verschillende ontwikkelingen tonen, en zonder meer verontrustend zijn enkele onwaarschijnlijk grote veranderingen per onderzoek. Hiervoor hebben we veelal geen verklaring, laat staan mogelijkheden om er achteraf voor te corrigeren.² Zelfs het voorspellen van het weer van gisteren blijkt dus geen eenvoudige zaak.

Een uitstapje naar de internationale trends

Tabel 2.2 laat voor drie jaar cijfers zien van de European Values Studies (EVS). De Nederlandse cijfers werden al in tabel 2.1 gepresenteerd en toegelicht. De meting is gebaseerd op acht sectoren waarnaar op een min of meer identieke wijze in de drie jaren in Nederland en elders is gevraagd.³ Naast de EVS-cijfers bevat tabel 2.2 gegevens uit een module van het International Social Survey Program (ISSP) en uit de eerste golf van de European Social Survey (ESS).⁴

Tabel 2.2

Vrijwilligers in Europa volgens drie enquêtes,^a 1981-2003 (in procenten van de bevolking)

	EVS				andere onderzoeken	
	1981	1990	1999/'00	trend	ISSP'98	ESS'02/'03
Zweden	19	22	33	+	49	35
Denemarken	16	13	21	+	33	28
West-Duitsland	17	14	8	-	29	26
Nederland	19	22	32	+	51	29
België	18	19	22	0	.	23
Frankrijk	15	16	14	0	58	19
Italië	14	13	17	0	24	5
Spanje	18	7	9	-	22	7
Ierland	18	17	15	0	33	16
Groot-Brittannië	16	13	36	+	37	23

a Zie voor de metingen de toelichtingen onder tabel 2.1 en in de tekst.

Bron: EVS (18+ jaar); ISSP (18+ jaar); ESS (16+ jaar, en Duitsland i.p.v. West-Duitsland en Verenigd Koninkrijk i.p.v. Groot-Brittannië) gewogen resultaten

De EVS-cijfers tonen niet alleen enorme verschillen tussen landen (7% vrijwilligers in Spanje in 1990, 36% in Groot-Brittannië in 1999/'00), maar per land ook enkele onwaarschijnlijk grote veranderingen, met name stijgingen tussen 1990 en 1999/'00. Zo zou het aantal vrijwilligers welhaast zijn verdrievoudigd in Groot-Brittannië. We hebben voor dergelijke grote stijgers geen overtuigende verklaringen kunnen vinden, maar aan de andere kant ook geen redenen kunnen achterhalen waarom ze onbetrouwbaar zouden zijn (zie Dekker en Van den Broek 2006). Mogelijk heeft zich in enkele landen vooral een verandering voorgedaan in wat als vrijwilligerswerk wordt gezien, bijvoorbeeld door discussies over en formalisering van vroeger vanzelfsprekend geachte ondersteunende activiteiten. Evenals in de EVS, scoren Zweden en Nederland ook in de ISSP en ESS hoog en Italië en Spanje opnieuw laag. Maar meer dan deze stabiele bevinding vallen toch vooral enorme verschillen tussen de onderzoeken op, met name het extreem hoge cijfer van Frankrijk in het ISSP en de wel erg lage scores van West-Duitsland in EVS'99 en Italië in de ESS. Een deel van de verklaring van de verschillende posities van de landen kan worden gezocht in de verschillende vraagstelling. EVS en ESS richten de aandacht vooral op lidmaatschapsorganisaties, terwijl het in het ISSP nadrukkelijk ook gaat om andere activiteiten. Daardoor komt uit het ISSP voor alle landen een hoger niveau en zullen landen met relatief veel vrijwilligerswerk buiten lidmaatschapsorganisaties hun positie het sterkst verbeteren.

Dit uitstapje naar internationale cijfers doet de twijfels over de betrouwbaarheid van de metingen van vrijwilligerswerk in bevolkingsenquêtes toenemen. Geruststellend is daarbij dat de stijging van de deelname in Nederland in de periode 1981-1999 in ieder geval niet uitzonderlijk was en dat het niveau van deelname in ons land volgens drie verschillende metingen hoog is.

2.2 Deelterreinen en enkele bevolkingsgroepen

Zoals aangekondigd ligt in dit hoofdstuk het accent op ontwikkelingen in het totaal aantal vrijwilligers. In deze paragraaf gaat het echter om verscheidenheid. We schetsen op basis van diverse enquêtes de belangrijkste terreinen van vrijwilligerswerk en verschillen in deelname tussen leeftijdsgroepen/geboortecohorten en tussen groepen allochtonen en autochtonen. Na het algemene beeld volgt nu eerst een differentiatie naar de sectoren van vrijwilligerswerk.

Tabellen 2.3 en 2.4 laten de ontwikkelingen zien op een aantal terreinen. In tabel 2.3 gebeurt dat op basis van de Tijdsbestedingonderzoeken van het SCP en wel op basis van een opsomming in de vragenlijst van dit onderzoek van zestien terreinen waarop 'onbetaalde arbeid' kan plaatsvinden.⁵ Daarvan zijn in tabel 2.3 vijftien terreinen ingedeeld in zeven categorieën waarin de activiteit waarschijnlijk in een 'georganiseerde verband' plaatsvindt. Het terrein van (veelal ongeorganiseerde) 'buren-, bejaarden- en gehandicaptenhulp' sluiten we daarbij uit; het wordt tussen haakjes vermeld na de optelling van het overige vrijwilligerswerk. De sterke val in deelname tussen 1995 en 2000, die we in tabel 2.1 al signaleerden, blijkt zich op verschillende terreinen voor te doen. Zoals eerder aangegeven, is er in 2000 op een andere wijze ondervraagd, maar dat kan slechts een deel van de verklaring van de daling zijn, want ook volgens het (onveranderde) TBO-dagboekje was de deelname in 2000 geringer dan in 1995. De cijfers van 2005 zijn vrijwel gelijk aan die van 2000.

Tabel 2.3
Vrijwilligerswerk naar sector, bevolking van 15-74 jaar, 1985-2005 (in procenten)

	1985	1990	1995	2000	2005
cultuur, sport en hobby's	24	20	26	15	15
kinderen en jeugd	19	17	20	13	13
religie en levensbeschouwing	9	8	9	7	7
politiek en ideële doelen	5	5	6	4	4
beroeps-, vak-, standsorganisatie	4	3	4	2	2
vrouwenorganisaties	3	3	2	2	1
overige georganiseerde hulpverlening	4	4	4	3	4
minstens één van deze (= vrijwilligerswerk)	45	40	46	35	33
(hulp aan burens, gehandicapten en ouderen)	(14)	(12)	(12)	(8)	(8)

Bron: SCP (vragenlijsten TBO'95-'05) gewogen resultaten

Tabel 2.4 toont de ontwikkelingen op de deelterreinen volgens POLS. Deze cijfers tonen met vijf meetpunten voor de periode 1997-2004 een geruststellend grote stabiliteit, die ook spoort met de laatste twee TBO's. De verhoudingen worden ook bevestigd door ander onderzoek. Zowel uit het in tabel 2.2 gebruikte ESS-onderzoek uit 2002/'03 als uit een schriftelijke vragenlijst bij het CV'04 komt sport naar voren als

het belangrijkste vrijwilligersterrein.⁶ Verder hangt het af van de omschrijving van terreinen (scholen apart of een grote categorie jeugd?; focus op verenigingen en/of op voorzieningen?) hoe groot ze zijn.

Tabel 2.4

Vrijwilligerswerk naar sector, bevolking van 18 jaar en ouder, 1997-2004 (in procenten)

	1997	1999	2001	2003	2004
sportvereniging	12	14	13	14	13
culturele vereniging (zang, muziek, toneel)	5	5	5	5	5
hobbyvereniging	5	5	5	5	4
jeugdwerk	4	4	5	4	4
school (oudercommissie, bestuur, bibliotheek, leesouder e.d.)	9	9	9	8	9
sociaaleconomische organisatie	4	4	3	3	2
levensbeschouwelijke groep	9	8	9	8	8
politiek	1	2	1	2	1
andere organisaties	8	7	7	7	7
minstens één van deze	43	45	43	42	43

Bron: CBS (POLS'97-'04) gewogen resultaten

Na de deel terreinen komen nu de leeftijdsgroepen en geboortecohorten aan bod. Voor een toekomstverkenning zijn vooral de laatste interessant.

Bij maatschappelijke veranderingen wordt vaak gedacht in termen van generaties. Mensen die in een bepaalde periode zijn opgegroeid, zouden worden getekend door gemeenschappelijke ervaringen en zouden voorkeuren en gewoonten ontwikkelen waaraan ze de rest van hun leven vasthouden. Latere generaties doen andere ervaringen op (specifieke gebeurtenissen, maar ook meer of minder welstand en sociale zekerheid, gemiddeld meer opleiding enz.) en ontwikkelen andere voorkeuren en gewoonten. Maatschappelijke verandering treedt op door de gestage vervanging van oude door jonge generaties. Dit generatiemodel van verandering is populair in het denken over sociale participatie, maatschappelijk engagement en vrijwilligerswerk. In de sociaalwetenschappelijke literatuur wordt gesproken van *civic generations* (Goss 1999; Putnam 2000) en vrijwilligers en bestuurders van hun organisaties mogen graag in deze termen praten. Op zich biedt generatiewisseling nog geen verklaring voor veranderingen; er is een verhaal bij nodig waarin generaties verschillen en uitgelegd wordt waarom die verschillen relevant zijn voor het te verklaren verschijnsel. In het geval van een afnemende deelname aan vrijwilligerswerk in jongere generaties zou bijvoorbeeld gedacht kunnen worden aan een afnemende kerkelijkheid (onvoldoende gecorrigeerd door een stijgend opleidingspeil) en het ontbreken van armoede in de jeugd die tot wederzijdse hulp zou hebben gedwongen. Op een dergelijke invulling gaan we hier verder niet in (zie daarvoor AS2 Bekkers en Ruiter). We verkennen in deze paragraaf alleen het patroon van veranderingen.

De verkenning geschiedt met gegevens van de Tijdsbestedingsonderzoeken van het SCP. Die zijn het geschiktst voor verdere analyse gezien de lange periode waarop ze betrekking hebben (1975-2005) en de kwaliteit van de datavergaring (niet alleen enquêtevragen, maar ook een registratie van feitelijke activiteiten).⁷ Daarbij hebben we bij voorbaat niet de verwachting van een generationeel afnemende of toenemende deelname. In tabel 2.1 zagen we immers al dat er in de TBO's geen sprake is van een lineaire toe- of afname van vrijwilligerswerk. We kijken hier naar leeftijd/geboorteaar om eventueel interessante veranderingen in specifieke levensfasen of generaties op het spoor te komen.

Tabel 2.5
Vrijwilligers^a naar leeftijdsgroep, 1975-2005 (in procenten van de leeftijdsgroepen)

	dagboekje							vragenlijst				
	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	1985	1990	1995	2000	2005
15-19 jaar	23	18	19	16	18	16	11	36	27	28	22	21
20-24 jaar	24	32	25	16	17	4	16	33	31	36	21	26
25-29 jaar	24	27	25	24	23	8	19	42	35	40	31	28
30-34 jaar	23	32	32	26	27	23	22	53	46	51	35	27
35-39 jaar	31	35	36	32	36	29	17	60	51	58	45	34
40-44 jaar	27	37	42	31	42	26	26	56	49	57	38	40
45-49 jaar	35	34	34	33	37	33	29	46	46	49	37	39
50-54 jaar	33	40	30	38	40	23	29	37	35	44	38	34
55-59 jaar	20	33	42	27	30	35	28	41	36	44	34	33
60-64 jaar	26	42	38	43	37	36	37	42	40	42	39	46
65-69 jaar	23	29	29	38	40	41	34	30	36	45	36	40
70-74 jaar	42	30	28	40	37	32	33	33	29	38	27	35
totaal	27	31	31	28	31	25	25	45	40	46	35	33
(n) ^b	(1196)	(2515)	(2997)	(2926)	(2999)	(1639)	(1994)	(3063)	(3199)	(3001)	(1671)	(1971)

- a In de TBO-vragenlijst is gevraagd of de respondent in zijn of haar vrije tijd op een of meer van zestien terreinen al of geen onbetaalde arbeid' verricht. Er wordt geen tijdhorizon opgelegd en er vindt geen beperking plaats tot een 'georganiseerd verband'. Hier wordt bure-, bejaarden- en gehandicaptenhulp uitgesloten, onder de aanname dat die veelal ongeorganiseerd is. Zie voor een overzicht van de overige activiteiten tabel 2.3. In het dagboekje van het TBO houden de respondenten een oktoberweek lang per kwartier hun bezigheden bij. Vrijwilligerswerk wordt geïndiceerd met een aantal activiteitscategorïen, waaronder 'vrijwilligerswerk, onbetaalde hulpverlening aan niet-familieleden', het 'leiden van' en 'activiteiten [ondernemen] voor' enkele organisatie en 'activiteiten [ondernemen] voor het overige verenigingsleven' (met voorbeelden).
- b Het aantal respondenten per leeftijdsgroep varieert van 60 tot 104 bij de 40-plussers in 1975, maar is verder (ruim) boven de 100, m.u.v. de 70-74-jarigen in 2000 (n = 88).

Bron: SCP (TBO)

Tabel 2.5 toont in de rijen de deelnamecijfers voor afzonderlijke leeftijdsgroepen.⁸ Het zijn vijfjaarsgroepen en de geboortecohorten kunnen daarom worden gevolgd op de diagonaalijnen (de 15-19-jarigen van 1975 zijn 20-24 jaar in 1980 en uiteindelijk 45-49 jaar in 2005). Zowel de leeftijdsgroepen als de cohorten laten in de tijd veel

schommelingen zien. De cohorten zijn iets stabiel⁹, maar toch onvoldoende stabiel voor een puur generationele toekomstverwachting. We zullen verderop (figuur 2.3) de verschillende ontwikkelingen bij de jongste en oudste groep doortrekken naar 2015.

Op basis van analyses van de onderzoeken Geven in Nederland komen Bekkers en Ruiters in hun achtergrondstudie over generaties (ASI) tot de conclusie dat de oudste generatie meer vrijwillige inzet pleegt dan de jongste: zij verricht meer vrijwilligerswerk en geeft ook meer geld aan goede doelen. Bekkers en Ruiters duiden de grotere deelname aan vrijwilligerswerk van de oudste generatie vooral in termen van haar sterkere kerkelijkheid en hogere niveau van sociaal vertrouwen. De jongste generatie heeft gemiddeld meer opleiding en bezit vaker een postmaterialistisch waardepatroon, maar deze stimuli van vrijwilligerswerk zijn toch niet krachtig genoeg om eenzelfde aandeel vrijwilligers te genereren. (ASI Bekkers en Ruiters). Op dergelijke sociaaldemografische en culturele factoren gaan we in het volgende hoofdstuk verder in.

Tot nu toe ging het steeds om aantallen vrijwilligers c.q. het aandeel van de bevolking dat (wel eens of regelmatig) vrijwilligerswerk doet. We keken nog niet naar hun tijdsinvestering. Die is wel belangrijk om een idee te krijgen van de hoeveelheid vrijwilligerswerk die wordt verricht. Tabel 2.6 toont de gemiddelde tijdsbesteding van drie leeftijdsgroepen vrijwilligers, dat wil hier zeggen: mensen die minstens een kwartier vrijwilligerswerk hebben verricht in de onderzoekswEEK van het Tijdsbestedingsonderzoek. Er wordt hier gerapporteerd over leeftijdsgroepen van twintig jaar, omdat de vijfjaarsgroepen veelal veel te weinig vrijwilligers bevatten voor een enigszins betrouwbaar beeld.

Tabel 2.6

Tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk^a naar leeftijdsgroep,^b 1975-2005 (in uren per week per vrijwilliger)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
15-34 jaar	4,7	4,0	3,8	4,0	4,2	3,7	3,7
35-54 jaar	4,8	3,8	5,0	5,5	5,0	4,3	3,6
55-74 jaar	4,0	5,2	5,7	5,7	5,3	5,7	6,0
totaal 15-74-jarigen	4,6	4,3	4,8	5,1	4,9	4,7	4,5

a In de TBO-vragenlijst is gevraagd of de respondent in zijn of haar vrije tijd op een of meer van zestien terreinen al of geen onbetaalde arbeid verricht. Er wordt geen tijdhorizon opgelegd en er vindt geen beperking plaats tot een 'georganiseerd verband'. Hier wordt burend-, bejaarden- en gehandicaptenhulp uitgesloten, onder de aanname dat die veelal ongeorganiseerd is. Zie voor een overzicht van de overige activiteiten tabel 2.3. In het dagboekje van het TBO houden de respondenten een oktoberweek lang per kwartier hun bezigheden bij. Vrijwilligerswerk wordt geïndiceerd met een aantal activiteitscategorieën, waaronder 'vrijwilligerswerk, onbetaalde hulpverlening aan niet-familieleden', het 'leiden van' en 'activiteiten [ondernemen] voor' enkele organisatie en 'activiteiten [ondernemen] voor het overige verenigingsleven' (met voorbeelden).

b Alle groepen bevatten meer dan 100 vrijwilligers m.u.v. 55-74-jarigen in 1975 (n = 78) en 15-34-jarigen in 2000 (n = 76).

Bron: SCP (TBO'75-'05; dagboekjes)

Gezien de onzekerheid over de kwaliteit van de gegevens over vrijwilligerswerk uit bevolkingsonderzoek, putten we ook voor de tijdsinvestering uit een tweede bron. In tabel 2.7 worden gegevens uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) gepresenteerd. Deze zijn ruwer, doordat ze niet zijn gebaseerd op een dagboekje, maar op een schatting van de respondent. Vóór het gemiddelde aantal uren staat het percentage vrijwilligers (gedefinieerd als de respondenten die minstens het minimum van 1 uur vrijwilligerswerk per week rapporteren). Dat minimum en de neiging van mensen om de tijdsinvestering in (vrijwilligers)werk te overschatten (Keuzenkamp et al. 2000: 155) leiden ertoe dat over de hele linie het aantal uren per vrijwilliger in tabel 2.7 hoger is dan in tabel 2.6. Een overeenkomst tussen beide tabellen is dat de oudste leeftijdscategorie sinds het midden van de jaren negentig het meest doet: procentueel levert zij bijna altijd de meeste vrijwilligers en investeert per vrijwilliger de meeste tijd.

Tabel 2.7

Tijdbesteding aan vrijwilligerswerk^a naar leeftijdsgroep,^b vrijwilligers die minimaal 1 uur per week opgeven, 1994-2006 (in procenten van alle leeftijdgenoten (tussen haakjes) en uren per week)

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006
16-34 jaar	(19) 5,7 (20)	5,1 (18)	4,2 (19)	5,4 (22)	5,4 (16)	4,9 (20)	3,9
35-54 jaar	(30) 5,6 (34)	6,0 (32)	5,7 (34)	6,0 (33)	4,9 (26)	6,0 (27)	5,1
55-74 jaar	(30) 8,6 (34)	8,4 (31)	6,6 (34)	9,1 (40)	8,3 (32)	8,2 (32)	7,6
totaal 16-74-jarigen	(26) 6,4 (29)	6,5 (27)	5,6 (29)	6,8 (31)	6,1 (25)	6,6 (27)	5,7

a In de TBO-vragenlijst is gevraagd of de respondent in zijn of haar vrije tijd op een of meer van zestien terreinen al of geen onbetaalde arbeid verricht. Er wordt geen tijdhorizon opgelegd en er vindt geen beperking plaats tot een 'georganiseerd verband'. Hier wordt burenhulp-, bejaarden- en gehandicaptenhulp uitgesloten, onder de aanname dat die veelal ongeorganiseerd is. Zie voor een overzicht van de overige activiteiten tabel 2.3. In het dagboekje van het TBO houden de respondenten een oktoberweek lang per kwartier hun bezigheden bij. Vrijwilligerswerk wordt geïndiceerd met een aantal activiteitscategorïën, waaronder 'vrijwilligerswerk, onbetaalde hulpverlening aan niet-familieleden', het 'leiden van' en 'activiteiten [ondernemen] voor' enkele organisaties en 'activiteiten [ondernemen] voor het overige verenigingsleven' (met voorbeelden).

b Alle groepen bevatten meer dan 100 vrijwilligers m.u.v. 16-34-jarigen in 2000 (n = 95), 2002 (93) en 2004 (93).

Bron: SCP (CV'94-'06)

Onder belanghebbenden bij het vrijwilligerswerk bestaat vaak grote belangstelling voor de totale hoeveelheid van het werk dat wordt verzet en zijn economische waarde. Berekningen daarvan kunnen slechts met veel slagen om de arm worden gemaakt. We hebben al gezien dat de schattingen van het aantal vrijwilligers en van hun tijdsbesteding sterk uiteenlopen. Bij de economische waardering ervan treden allerlei complicaties en onzekerheden op. Slechts zelden zal men kunnen uitgaan van een tegenhanger in het betaalde werk, om aan de beloning daarvan de waarde van het vrijwilligerswerk te ontleen. Activiteiten die met betaalde arbeid vergelijkbaar zijn, worden gecombineerd met activiteiten die dat niet zijn en zullen vaak

minder intensief/productief worden uitgevoerd. Zelfs al zou men deze problemen met de nodige veronderstellingen kunnen oplossen en al zou men beschikken over de nodige gedetailleerde informatie van geënquêteerde vrijwilligers (hetgeen nu niet het geval is), dan is er nog het bezwaar dat de waarde nogal denkbeeldig is, omdat in het geval van betaling voor een groot deel van het vrijwilligerswerk ongetwijfeld een koopkrachtige vraag zou ontbreken, c.q. er een lagere beloning tot stand zou komen.

Als we de laatstgenoemde complicatie vergeten en afzien van de inhoud van het vrijwilligerswerk, het werk waarden met het minimumloon en onze reserves bij de enquêtemetingen laten varen, kan echter wel het volgende sommetje worden gemaakt. Uitgaande van de 25% van de 15-74-jarigen die volgens het TBO-dagboekje gemiddeld 4,5 uur per week vrijwilligerswerk verrichten, werd in 2005 door (25% van 12,3 miljoen =>) 3,1 miljoen vrijwilligers 52 weken maal 4,5 uur = 725, 4 miljoen uur vrijwilligerswerk verricht. Dat zouden 421.000 volledige banen (van 1723 uur) zijn geweest (en dat had het aantal arbeidsjaren in 2005 gebracht van 6,4 op 6,8 miljoen).¹⁰ Op het niveau van het minimumloon voor volwassenen zou dat per baan ongeveer € 20.000 hebben gekost (inclusief werkgeversbijdragen). (Sommige vrienden van het vrijwilligerswerk zullen nu opmerken dat het minimumloon een te lage waardering is, maar daar staat tegenover dat we jongeren het volwassenenloon geven en voor 65-plussers AOW-premie afdragen; helemaal los van het wezenlijke punt dat het nogal irreal is om te veronderstellen dat alle activiteiten met dezelfde tijdsinvestering tegen betaling zouden kunnen worden verricht). 421.000 banen maal 20.000 euro levert een kostenpost van 8,4 miljard euro op, die we in de traditie van de Nationale Rekeningen echter tevens als bijdrage aan het bruto binnenlands product (BBP) mogen inboeken.¹¹ Dat zou in 2005 het BBP van 505,6 miljard hebben gebracht op 514 miljard. De bijdrage van het vrijwilligerswerk aan de totale binnenlandse productie zou met de hier gemaakte veronderstellingen en beschikbare schattingen in 2005 dus 1,6% zijn geweest.

In de tot nu toe gebruikte bestanden zijn etnische minderheden onvoldoende aanwezig om cijfers te kunnen geven over hun deelname aan vrijwilligerswerk. Daarvoor zijn de steekproeven veelal bij voorbaat te klein en bovendien zijn de minderheden vanwege een hogere non-respons ook nog sterk ondervertegenwoordigd. Landelijk beschikken we niet over bruikbare tijdreeksen, maar aan de hand van twee databestanden willen we hier enig inzicht in de verhoudingen bieden.

Ten eerste toont tabel 2.8 de deelname aan vrijwilligerswerk volgens het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van 2003 (in eerdere jaargangen werd niet naar vrijwilligerswerk gevraagd). Door het grote aantal respondenten van dit onderzoek is het mogelijk om enkele groepen (eerstegeneratie)allochtonen te onderscheiden. Daarbij moet wel worden bedacht dat deze groepen niet specifiek zijn benaderd, hetgeen vanwege taalproblemen bij met name Turken en Marokkanen tot een ondervertegenwoordiging van lager opgeleiden zal hebben geleid. Desondanks is in deze groep het percentage vrijwilligers aanzienlijk lager dan bij de autochtonen. Let men op de cijfers voor de afzonderlijke soorten organisaties, dan valt op dat de percentages voor Turken en Marokkanen vaak hoger zijn dan die voor Surinamers

en Antillianen en gemiddeld net zo hoog als die voor mensen uit Nederlands-Indië. Blijkbaar is er bij de Turken en Marokkanen een kleine groep (hoger opgeleiden) die veel onderneemt. Bij Turken en Marokkanen, en ook bij mensen afkomstig uit Nederlands-Indië, wordt relatief veel vrijwilligerswerk gedaan buiten de genoemde lidmaatschapsorganisaties.

Tabel 2.8

Vrijwilligers naar geboorteland, bevolking van 18 jaar en ouder, 2003 (in procenten)

	Nederland	voormalig Nederlands- Indië en Molukken	Suriname en Antillen	Turkije en Marokko
verricht wel eens vrijwilligerswerk voor ^a				
sportvereniging	15	7	4	5
zang-, muziek- of toneelvereniging	5	2	1	3
hobbyvereniging	3	2	0	4
jeugdvereniging, clubhuis, scouting	3	1	0	3
vrouwenvereniging of -bond	2	2	1	5
onderwijs- of schoolvereniging	7	6	4	5
werkgeversorganisatie, vakbond of middenstandsorganisatie	2	1	0	3
organisatie met een maatschappelijk doel zoals actiegroepen, Wereld- winkel, Amnesty International	4	0	0	3
politieke partij of politieke vereniging	2	0	1	4
organisatie op het gebied van natuur en milieu	2	3	1	3
minstens één van bovenstaande	28	18	12	8
verricht gemiddeld een uur of meer vrijwilligerswerk per week ^b	26	25	10	13
minstens één van bovenstaande	38	31	19	17
(n)	(10.517)	(153)	(193)	(149)

a Gevraagd is: 'Wilt u [voor elk van de onderstaande verenigingen of organisaties] [ook] aankruisen of u daar wel eens vrijwilligerswerk voor verricht? (d.w.z. onbetaald werk waarvoor u maximaal een onkostenvergoeding krijgt)?'

b 'Hoeveel uur gemiddeld per week verricht u vrijwilligerswerk (dat wil zeggen onbetaald werk waarvoor u maximaal een onkostenvergoeding krijgt)?'

Bron: SCP (AVO'03) gewogen resultaten

Ten tweede worden in tabel 2.9 bevindingen gepresenteerd uit het onderzoek Leef-situatie allochtone stedelingen (LAS), dat werd gehouden in een vijftigtal stedelijke gebieden. In dit onderzoek werd wel gewerkt met niet-Nederlandstalige enquêteurs en vragenlijsten; waarschijnlijk is hierdoor een betere afspiegeling van de groepen etnische minderheden bereikt. Bij gebrek aan plattelanders is dit onderzoek echter landelijk niet representatief (dat geldt vooral voor de vergelijkingsgroep van autochtonen, waarvan een kleiner deel in de steden woont).

Bij het totale percentage mensen dat wel eens op enigerlei wijze vrijwilligerswerk doet, komen de verhoudingen niettemin aardig overeen met die in de vorige tabel: onder autochtonen is het percentage vrijwilligers ongeveer tweemaal zo groot als onder Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen, waarbij de twee laatste groepen het laagst scoren. Specifiek bij de Turken en Marokkanen is er een groot sekseverschil: de deelname van vrouwen ligt hier bijzonder laag (zie verder Dekker en Keuzenkamp 2006). Als vrijwillige inzet breder wordt opgevat dan vrijwilligerswerk, zouden de verschillen tussen de groepen overigens kleiner kunnen zijn dan hier beschreven. Zo zal niet alle vrijwillige inzet rond moskeeën als vrijwilligerswerk worden opgevat en worden geregistreerd, nog afgezien van meer informele vormen van hulpverlening en wederzijdse zorg (zie verder AS Pels).

Tabel 2.9
Vrijwilligerswerk naar etniciteit, stedelingen van 15-64 jaar, 2004/2005 (in procenten)

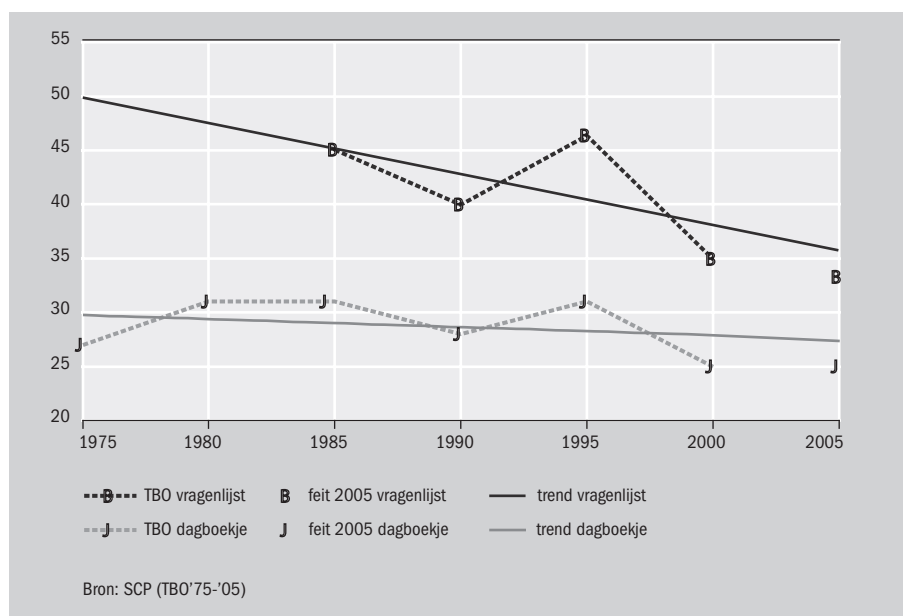
	autochtonen	Antillianen	Surinamers	Turken	Marokkanen
verricht wel eens vrijwilligerswerk voor organisaties ^a					
sportvereniging	12	5	4	3	4
vrijtijdsorganisatie (bv. hobbyclub, muziekvereniging)	6	2	1	1	0
buurt- of wijkvereniging of huurdersorganisatie	4	1	1	2	2
vakbond, beroepsvereniging of vergelijkbare belangenorganisatie	1	0	1	0	0
organisatie van of voor allochtonen	0	1	1	2	1
politieke partij of andere politieke organisatie	0	0	0	1	0
organisatie voor geloof en religie	5	5	6	4	2
organisatie voor natuur, milieu en internationale solidariteit	3	1	0	0	1
andere organisatie(s)	8	4	4	3	2
minstens één van bovenstaande	31	18	16	13	11
verricht wel eens ander vrijwilligerswerk ^b	17	8	8	7	8
verricht gemiddeld een uur of meer per week vrijwilligerswerk ^c	25	11	10	10	9
minstens één van bovenstaande	41	23	22	19	17
(n)	(665)	(808)	(761)	(948)	(913)
a 'Doet u voor een of meer van deze organisaties wel eens vrijwilligerswerk?' (na andere vragen over deze organisaties).					
b 'Doet u wel eens vrijwilligerswerk voor een andere organisatie of instelling, bijvoorbeeld voor een school, ziekenhuis, bibliotheek of andere voorziening?' (vervolgvraag).					
c 'Verricht u vrijwilligerswerk dat wil zeggen: onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging?' (voorafgaand aan bovenstaande vragen).					
Bron: SCP (LAS'04/'05) gewogen resultaten					

2.3 De verwachtingen voor 2015

De beschrijving van ontwikkelingen in enquêtécijfers in het voorgaande biedt geen stevige basis voor toekomstverwachtingen, maar we zullen ons hier toch aan een prognose wagen. Gezien de tijdsperiode en de uitgebreide vraagstelling van het TBO, gebruiken we vooral dat onderzoek als basis. In figuur 2.1 wordt allereerst nagegaan hoe goed we de uitkomsten van dit onderzoek voor 2005 voorspeld zouden hebben als we waren afgegaan op de metingen in de jaren daarvoor.

Figuur 2.1

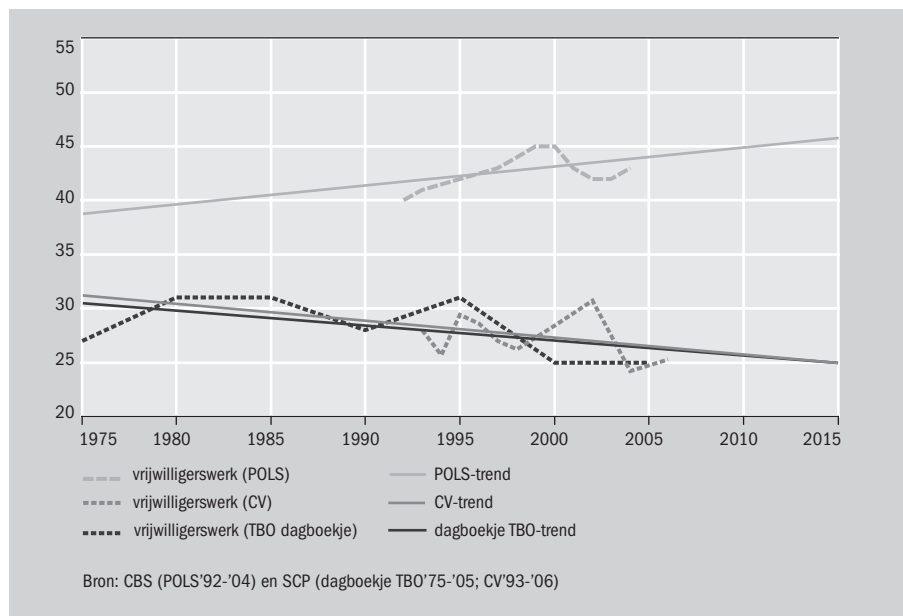
Voorspelling van het percentage vrijwilligers in 2005 op basis van gegevens voor 1975-2000

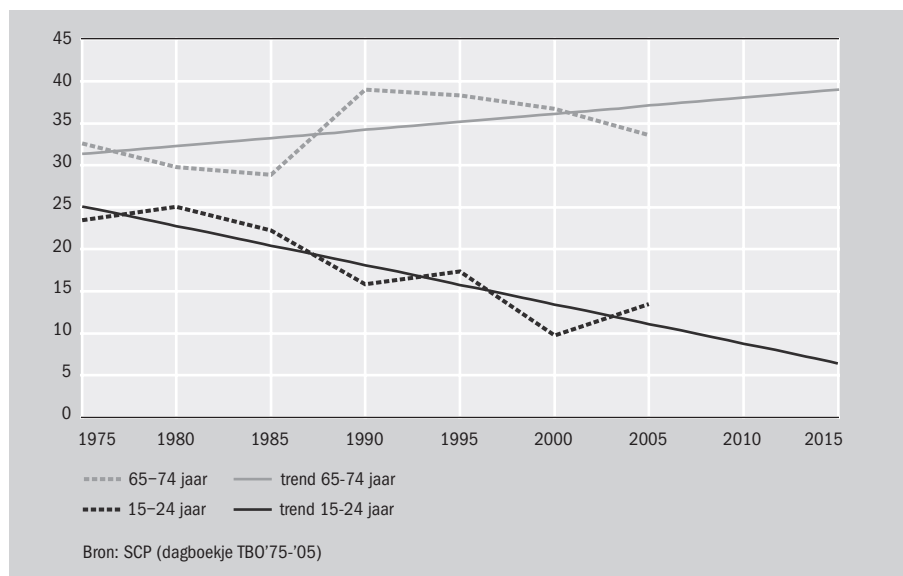
Figuur 2.1 laat zien dat we met een simpele lineaire-regressielijn heel aardig in de buurt zouden zijn gekomen. De resultaten van 2005 zijn iets lager dan voorspeld, maar niet dramatisch. Dit resultaat geeft iets meer vertrouwen in de voorspelbaarheid van 2015. In figuur 2.2 wordt het percentage vrijwilligers in dat jaar voorspeld vanuit de drie bronnen, waaronder de dagboekjesgegevens van het TBO voor de jaren 1975-2005.

De gegevens uit de vragenlijsten laten we hier buiten beschouwing, omdat daar toch iets meer twijfel bij bestaat door de verandering van de manier van vragen in 2000.¹² Daarvoor in de plaats voegen we twee andere voorspellingen toe, op basis van onderzoeken met een meer frequente dataverzameling over een kortere tijdsperiode: Culturele veranderingen in Nederland (CV'93-'06) en het Periodiek onderzoek naar de levenssituatie (POLS'92-'04).

Figuur 2.2
 Voorspelling van het percentage vrijwilligers tot 2015 op basis van drie bronnen

Figuur 2.3
 Trends in de deelname aan vrijwilligerswerk in twee leeftijdsgroepen tot 2015 op basis van gegevens voor 1975-2005 (in procenten)

Zoals te verwachten gezien figuur 2.1 treedt er op basis van de dagboekjesgegevens rechtlijnig een verdere daling op na 2005. Deze zou resulteren in een aandeel vrijwilligers van 25% in 2015, precies gelijk aan de aangetroffen aandelen in 2000 en 2005. Op basis van het POLS is er een kleine stijging te verwachten (van 43% in 2004 naar 46% in 2015) en op basis van de CV-gegevens een lichte daling. De voorspelde waarde voor 2015, 25%, ligt op het niveau van 2004 en 2006.

Terug naar de tijdsbestedingsgegevens van het TBO. Eerder werd naar leeftijdsgroepen en geboortecohorten gekeken. In figuur 2.3 trekken we de lijnen van de tijdsbestedingsgegevens van 1975-2005 voor de jongsten en oudsten door tot 2015.

Rechtlijnig is er bij de jongeren een afname van het percentage vrijwilligers te verwachten en bij de ouderen een toename.¹³ De laatste verwachting wordt echter sterk beïnvloed door de lage deelname tot 1985; in de periode 1990-2005 is in de steekproef sprake van een daling en niet van een stijging.

In het voorgaande zijn lijnen doorgetrokken tot 2015, maar gezien de verschillen tussen de cijferreeksen en de soms grote schommelingen per reeks, moet er geen grote waarde aan worden gehecht. De belangrijkste conclusie kan zijn dat het percentage vrijwilligers slecht te voorspellen is, maar er trendmatig geen grote veranderingen zijn te verwachten. Als de huidige trend doorzet, zal er op termijn eerder een daling dan een stijging plaatsvinden. Waarschijnlijk zal voorlopig een daling bij de jongeren nog worden gecompenseerd door een stijging bij de ouderen. Daarbij is niet alleen de trend per leeftijdscategorie van belang (figuur 2.3), maar ook de omvang van die categorieën. Een verkenning van de demografische ontwikkelingen vindt plaats in het volgende hoofdstuk. Daar en in de hoofdstukken 4 en 5 komen ook andere zaken aan de orde die waarschijnlijk van invloed zijn op de deelname aan het vrijwilligerswerk, c.q. het aanbod van mensen die dat werk willen doen, op de vraag ernaar en op veranderingen in de organisatie en de aard van het werk. In hoofdstuk 6 zetten we de belangrijkste factoren op een rij en proberen we iets over hun mogelijke gezamenlijke effecten te zeggen. Daar komen we dan ook nog terug op de te verwachten aantallen vrijwilligers en hun tijdsinvestering in het licht van de demografische prognoses.

Noten

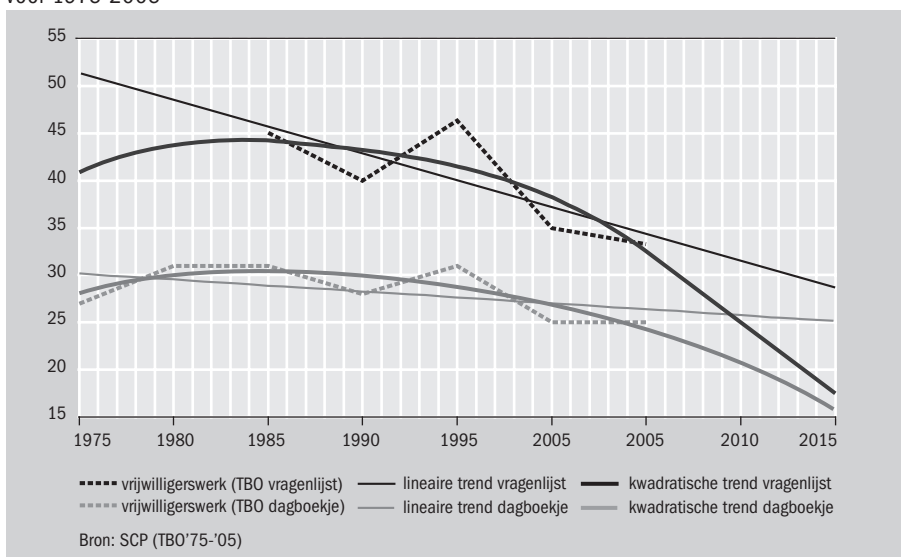
- 1 Tot en met 1995 somt de enquêteur met een schriftelijke vragenlijst in de hand de 16 mogelijkheden op; in 2000 en 2005 wordt aan het einde van de lijst expliciet de mogelijkheid aangeboden om 'geen van deze' te laten aankruisen. Bovendien werkt de enquêteur in deze twee jaar met een laptop, wat de mogelijkheid biedt om de respondent een overzicht van de antwoordmogelijkheden te geven in plaats van ze achtereenvolgens op te sommen (hetgeen de respondent wellicht eerder verleidt om toch ook eens een keer 'ja' te zeggen).
- 2 De vragen verschillen bij de aanduiding van vrijwilligerswerk. Soms wordt het woord gebruikt zonder toelichting, soms is er een omschrijving die dicht in de buurt komt van de 'officiële definitie', en soms is het een optelsom van activiteiten die doorgaans als vrijwilligerswerk worden opgevat. De termijn verschilt ('wel eens' of 'thans in uren per week') en eventuele opsommingen van organisaties en sectoren verschillen. Zo kan worden gefocust op verschillende soorten organisaties (lidmaatschapsorganisaties en/of voorzieningen zoals scholen en zorginstellingen) en op verschillende soorten activiteiten (bestuurlijk werk, onbetaalde arbeid, onregelmatige klussen). Het probleem is dat dezelfde vragen in de tijd en bij verschillende bevolkingsgroepen verschillende associaties kunnen oproepen. Daarnaast is er ook de mogelijke invloed van de setting waarin vragen worden gesteld (zo kan in de vragenlijst onbetaalde arbeid op een neutrale manier genoemd worden als een van vele vormen van tijdsbesteding, maar ook kan een vraag naar vrijwillige inzet voorafgegaan worden door ethische vragen over normen en waarden en wereldleed). Daarbovenop komen dan nog verschillen tussen onderzoeken in sampling, benadering van respondenten en non-respons, met als implicatie een verschillende mate van zelfselectie van vrijwilligers. Deze factoren bemoeilijken het vergelijken van tijdseries tussen onderzoeken (zie verder Dekker 2005).
- 3 Het is een selectie uit een veel langere rij 'organisaties en activiteiten'. Daaruit moest worden geselecteerd, omdat de omschrijvingen tussen de jaren verschilden of ook omdat in een enkel land veranderingen in de vraagstelling werden doorgevoerd. Om deze redenen moesten vaak omvangrijke vrijwilligerssectoren als sport en religie buiten beschouwing worden gelaten. Door het schrappen van sectoren, inclusief de antwoordmogelijkheid 'overige organisaties en activiteiten', wordt niet alleen de deelname per land onderschat, maar kunnen ook de verhoudingen tussen de landen gaan schuiven. Zie Dekker en Van den Broek (2006) voor een uitvoeriger rapportage over de indicatoren en vrijwilligerswerk in afzonderlijke sectoren, met daarin vergelijkbare cijfers uit de World Values Study (wvs) over Canada en de Verenigde Staten. Zie voor een wereldwijde vergelijking van deze data Hodgkinson (2003).
- 4 In de schriftelijke ISSP-vragenlijst wordt gevraagd of men in de afgelopen twaalf maanden vrijwilligersactiviteiten ondernomen heeft in een van de volgende categorieën: politieke activiteiten (helpen van politieke partijen, politieke bewegingen, bij verkiezingscampagnes e.d.); liefdadigheidsactiviteiten (het helpen van zieken, ouderen, armen e.d.); religieuze en kerkelijke activiteiten (helpen van kerken en religieuze groeperingen); of elke andere soort vrijwilligerswerk. De vraag wordt als volgt toegelicht: 'Onder vrijwilligersactiviteiten wordt onbetaald werk verstaan, dus niet alleen maar het lid zijn van een bepaalde organisatie of groepering. Het zou ten dienste moeten staan of ten goede moeten komen aan andere mensen of de gemeenschap en niet alleen aan iemands familie of persoonlijke vrienden.' In de mondelinge ESS-vragenlijst wordt de vraag gesteld of men in de afgelopen twaalf maanden (onbe-

taald) vrijwilligerswerk heeft gedaan voor twaalf soorten organisaties en/of 'andere organisaties waarvan men vrijwillig lid kan zijn'.

- 5 'Verricht u in uw vrije tijd op één of meer van de volgende terreinen onbetaald werk?
1. politiek, 2. beroeps-, vak-, standsorganisaties, 3. godsdienst, levensbeschouwing, 4. zang, muziek, toneel, 5. anders cultureel, 6. sport (niet als beoefenaar), 7. hobby, 8. hulp op school, 9. oudercommissie, schoolbestuur, 10. vrouwenvereniging, vrouwenbond, 11. kinderopvang, crèche, peuterspeelzaal, 12. jeugd- en clubhuiswerk, 13. vrouwengroep of vrouwencafé, 14. burenen-, bejaarden/gehandicaptenhulp, 15. overig maatschappelijk werk (actiegroep Amnesty e.d.), 16. overige hulpverlening (advies, voorlichting), en (in 2000 en 2005) 17. geen van deze.
- 6 Evenals in tabel 2.3 staat in beide onderzoeken sport bovenaan, toevallig ook met 13%. In beide onderzoeken scoren ook godsdienst en hobby en cultuur hoog en vakbonden en politieke partijen laag. In de cv wordt daarnaast de aandacht gericht op organisaties waarvan men doorgaans geen lid is: 'burenen-, bejaarden-, gehandicaptenhulp' en 'school, crèche of peuterspeelzaal'. Voor beide categorieën wordt veel vrijwilligerswerk gemeld (hoewel er in de vraagstelling sprake is van organisaties, zal de eerste omschrijving ook wel meldingen van informele hulp hebben gegenereerd). Het totaal aantal vrijwilligers volgens de cv (45%) is dan ook substantieel hoger dan volgens de ESS (29%). Uit de data van de EVS en ESS komt naar voren dat vrijwilligers voor het overgrote deel lid zijn van (het soort) organisaties waarvoor ze hun activiteiten verrichten. Waar dat minder het geval is, gaat het waarschijnlijk vaak om clubs van de kinderen (sport) en organisaties die geen leden hebben (veel ideële organisaties).
- 7 Een punt van zorg bij dit onderzoek is wel de zeer lage respons en de daarmee gepaard gaande grote risico's van vertekening (zie over de non-respons van het TBO de analyse van Erik van Ingen op www.tijdbesteding.nl/achtergronden/non-respons/).
- 8 In het oog springt de uitzonderlijk lage participatie van 20-29-jarigen volgens het dagboekje van 2000. Het is waarschijnlijk geen steekproeffluctuatie en we hebben er geen verklaring voor (en we zijn ook niet echt op zoek gegaan naar een trendwatchrapport dat net in 2000 een egoïstische jeugdcultuur signaleerde, al zal dat vast te vinden zijn).
- 9 Voor beide TBO-metingen is het gemiddelde van de standaardafwijking van het gemiddelde deelnamepercentage per leeftijdsgroep of cohort door de jaren heen vergeleken. Het is geringer voor de zestien geboortecohorten met metingen in twee of meer jaar dan voor de twaalf leeftijdsgroepen.
- 10 Zoals al aangegeven, zal het dagboekje strikt genomen een onderschatting van het aantal vrijwilligers geven, doordat niet elke vrijwilliger iets doet in de onderzoeksweek in oktober. Dat is hier echter geen bezwaar, want deze onderschatting wordt gecompenseerd door de overschatting van de tijdsbesteding van de vrijwilligers die in de oktoberweek wel wat doen (een deel van hen zal immers in andere weken niets doen). Elders (Dekker en De Hart 2001: 124) maakten we met meer gegevens een schatting voor 1995; toen kwamen we op 406 fulltime vrijwilligers van 18 jaar en ouder voor de non-profitsector.
- 11 Ter vergelijking een berekening voor de informele zorg (incl. die aan huisgenoten) in 2001. Daaraan zou toen 2,1 miljard uur zijn besteed. Uitgaande van de uurprijs van een 'witte werkster' (12 euro), was de waarde toen bijna 25 miljard euro geweest (Timmermans 2006: 295).
- 12 In onderstaande grafiek worden beide TBO-cijferreeksen gebruikt en geven we behalve de lineaire trend ook een tweedegraadspolynoom. Gekozen is voor deze eenvoudige kwadratische functie (voor de dagboekjesgegevens: % vrijwilligers = $27,52 + 0,45 * \text{jaar} - 0,02 * \text{jaar}^2$ (waarbij jaar = 1975-2015)), omdat die voor alle cijferreeksen van tabel 2.1 redelijk paste (met het beperkte aantal meetpunten is er echter altijd wel

een complexere functie te maken die beter past, maar vaak ook tot absurde verwachtingen leidt).

Voorspelling van de deelname aan vrijwilligerswerk tot 2015 op basis van gegevens voor 1975-2005

De polynomen laten voor beide indicatoren een veel sterkere daling zien: voor de vragenlijst vrijwilligers naar 17% in plaats van 28% en voor de dagboekjesvrijwilligers naar 15% in plaats van 25%. Deze polynomen passen iets beter bij de beschikbare metingen dan de rechte lijnen, maar dat is geen sterk argument. Bij een beperkt aantal meetpunten kan de statistiek geen uitkomst bieden en er moet ook inhoudelijk een reden zijn om een kromlijng verband te prefereren. Een argument voor een kwadratisch verband zou kunnen zijn dat een zichzelf versterkende ontwikkeling aannemelijk is. Bijvoorbeeld: vanwege een verslechterd imago van voetbal op tv of het optreden van helden in een concurrerende sport willen minder kinderen gaan voetballen; dat leidt er na een tijdje toe dat clubs in de problemen komen en er minder wedstrijden in de buurt zijn, daardoor wordt voetballen nog minder aantrekkelijk, gaan er nog minder kinderen voetballen, gaat het aantal teams verder naar beneden, sluiten clubs de deuren en worden de reisafstanden voor de ouders groter, waardoor er nog minder kinderen gaan voetballen enzovoort. Een steeds snellere afname is het gevolg (tot er een onvoorspelbare ommekeer plaatsvindt, bv. door bijzonder goede prestaties van het Nederlands elftal). Een dergelijk zich versterkend proces ligt bij vrijwilligerswerk minder voor de hand. Hier zal bij een daling eerder de tegenkracht werkzaam zijn van de gedachte 'als niemand anders het doet, moet ik het maar doen'. Gezien het ontbreken van inhoudelijke argumenten voor een niet-lineaire ontwikkeling, lijkt het verstandiger om verwachtingen voorlopig maar te blijven stelen op rechtlijnige verbanden.

- 13 Zie De Beer (2005) over deze divergentie en de risico's voor de maatschappelijke samenhang.

3 Ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving

Het verband tussen het opleidingsniveau en vrijwillige inzet is sterk en stabiel. Nederlanders met een opleiding op hoger beroeps- of universitair niveau doen ongeveer tweemaal zo vaak vrijwilligerswerk als hun landgenoten die alleen basisonderwijs hebben gevolgd, en hogere leidinggevenden doen dat aanzienlijk vaker dan half- of ongeschoolde handarbeiders. Op het platteland is vrijwilligerswerk vanzelfsprekender dan in de grote steden en voor autochtone Nederlanders geldt hetzelfde in vergelijking met de meeste allochtone bevolkingsgroepen. Sinds de millenniumwisseling behoren vutters en jongere ouderen tot de meest actieve bevolkingsgroepen op dit gebied, iets wat al langer geldt voor thuisblijfouders met kleine kinderen— dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld arbeidsongeschikten. Via de ontwikkeling van dergelijke demografische kenmerken kan men zich een indruk vormen van de kansen voor het vrijwilligerswerk in de komende periode. In dit hoofdstuk vatten we een aantal veranderingen samen. Enkele veranderingen kunnen worden begrepen onder de term ‘individualisering’. In hoofdstuk 4 zal uitgebreider worden stilgestaan bij de individualisering.

3.1 Nederland vergrijsst, studeert, individualiseert en krijgt kleur

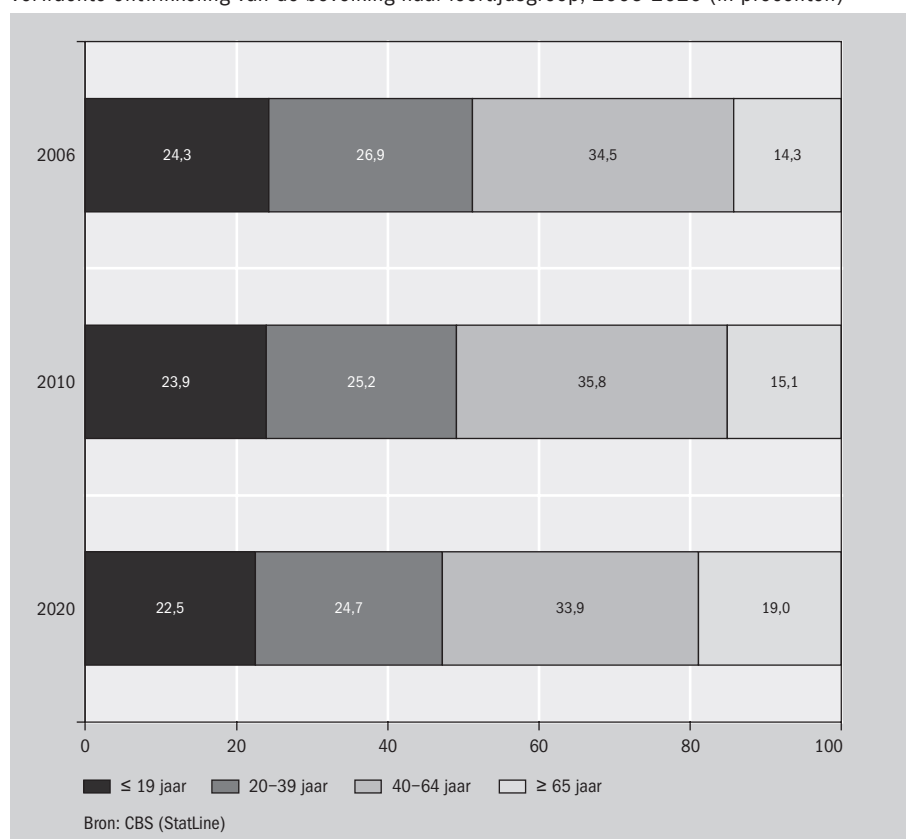
Volgens prognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek zal in 2020 het aantal Nederlanders jonger dan 20 jaar zijn afgenomen met 5% ten opzichte van 2005; het aantal van 65 jaar en ouder daarentegen zal zijn toegenomen met 39% (figuur 3.1). In CBS-taal: de ‘grijze druk’ is al enige tijd aan het groeien en zal in de komende tien jaar verder toenemen, de ‘groene druk’ wordt steeds minder (tabel 3.1).¹ Dat houdt in dat de middengroepen op de levensboog in toenemende mate zullen moeten werken om de voorzieningen voor ouderen op peil te houden.

De middencategorie van ongeveer 35-49 jaar is al sinds langere tijd sterk vertegenwoordigd in veel sectoren van het vrijwilligerswerk (waaronder sport en activiteiten rondom school, jeugd en kinderopvang). Maar de rol van ouderen in het vrijwilligerswerk en bij de mantelzorg is snel aan het groeien. Onder senioren is de maatschappelijke inzet van hoogopgeleide en jongere ouderen het grootst. Veelal stoppen ouderen pas na hun vijfenzeventigste jaar met vrijwilligerswerk. Een belangrijk gegeven voor de participatie is dat het opleidingsniveau van 55-plussers nog steeds stijgt.² De verschillen tussen ouderen en de jongere generaties zijn daardoor kleiner geworden.

Een andere belangrijke ontwikkeling in combinatie met de vergrijzing, is het opschuiven van de leeftijd waarop het arbeidsproces wordt verlaten. In de afgelopen jaren bleven steeds meer 55-64-jarigen aan het werk, onder andere doordat uittrederoutes (zoals VUT, WW en WAO) minder aantrekkelijk zijn gemaakt. Het aandeel werkende mannen onder de 55-64-jarigen is toegenomen van 40% in 1992 tot 52% in 2005; onder de 55-64-jarige vrouwen steeg het aandeel werkenden van 11% naar 27% (Gesthuizen 2006: 51). Het SCP berekende dat als 90% van de 50-69-jarigen betaald

gaat werken, dit zou leiden tot een daling van het vrijwilligerswerk en de mantelzorg van gemiddeld 3,2 naar 2,3 uur per week. Het aandeel van deze groep in het totale vrijwilligerswerk zou dalen van 40% naar 33% (Breedveld et al. 2004).³ Ouderen die betaald werk verrichten, bezuinigen voornamelijk op andere activiteiten dan het doen van vrijwilligerswerk. Wel is er meer concentratie op incidenteel vrijwilligerswerk naarmate men meer uren betaalde arbeid verricht; ook wordt dan een lichte daling zichtbaar in het aantal uren dat aan geregeld en intensief vrijwilligerswerk wordt besteed.

Figuur 3.1
Verwachte ontwikkeling van de bevolking naar leeftijdsgroep, 2005-2020 (in procenten)

Toegevoegd kan worden dat het geven van informele hulp gepaard gaat met een geringere tijdsinvestering in vrijwilligerswerk. Ongeveer een kwart van de 50-69-jarigen trekt tijd uit voor de verzorging van kleinkinderen (vrouwen en niet-werkenden doen dit vaker dan mannen en voltijds werkenden). Wanneer in de komende jaren het aantal oppasgrootouders stijgt, zal dit enerzijds het verschil in participatie tussen oudere mannen en vrouwen vergroten (het zijn immers voornamelijk vrouwen die als oppas actief zijn) en zal anderzijds de tijdbesteding aan vrijwilligerswerk door ouderen gedrukt worden. Zo kan ook de toenemende druk voor de zogenaamde

sandwichgeneratie – de generatie die als het ware geklemd zit tussen de zorg voor (klein)kinderen en die voor (schoon)ouders, eventueel in combinatie met een betaalde baan – een belemmerende factor zijn voor het vrijwilligerswerk.

Tabel 3.1
Prognose van de demografische druk, 2005-2015

	2005	2007	2009	2011	2013	2015
totale druk	62,6	63,0	63,5	64,0	66,2	67,6
groene druk ^a	39,8	39,6	39,4	38,9	38,8	38,7
grijze druk ^b	22,8	23,4	24,2	25,1	27,3	29,0

a De verhouding van het aantal 0-19-jarigen tot het aantal 20-64-jarigen.
b De verhouding van het aantal 65-plussers tot het aantal 20-64-jarigen.

Bron: CBS (StatLine)

Een hoger opleidingsniveau gaat al sinds jaar en dag gepaard met meer politieke en maatschappelijke participatie, waaronder vrijwilligerswerk. Het opleidingsniveau van de bevolking zal voorlopig nog blijven stijgen. Nederlanders zijn de afgelopen decennia langere tijd gaan doorbrengen binnen opleidingsinstituten en sluiten hun opleiding af met hoger gekwalificeerde diploma's. De komende tien jaar zal het percentage laagopgeleide Nederlanders (sterk ondervertegenwoordigd in het vrijwilligerswerk) verder afnemen en zal het percentage met het hoogste opleidingsniveau blijven stijgen. Het verschil tussen mannen en vrouwen (zoals uitgedrukt in de segregatie-index) blijft voorlopig nog aanwezig, maar loopt wel verder terug. Tabel 3.2 brengt deze ontwikkeling in beeld aan de hand van de categorie van 55 jaar en ouder.

Nederland individualiseert en dat zien we terug in de huishoudvormen waarvan Nederlanders deel uit maken. Het aantal personen per huishouden daalde de afgelopen decennia en het aantal huishoudens nam sterk toe, waarbij de vergrijzing, het groeiende aantal echtscheidingen en andere opvattingen over de omgang met kinderen belangrijke factoren vormden. Een derde van alle huishoudens bestaat uit één persoon (in de grote steden is dat zelfs de helft) en dat aandeel vertoont een stijgende tendens; nog eens een derde bestaat uit twee personen.

Tabel 3.3 brengt weer de ontwikkeling voor de komende jaren in beeld. Het aantal alleenstaanden neemt al sinds langere tijd toe. Naar verwachting zal het percentage alleenstaanden in 2015, ten opzichte van tien jaar eerder, zijn gestegen met 2,4 procentpunten en het percentage alleenstaande ouders met 0,4 procentpunten; het percentage samenwonenden krimpt met 1,3 procentpunten. Ook deze ontwikkeling zal merkbaar zijn in allerlei sectoren van het vrijwilligerswerk. Nederlanders met een gezin doen immers relatief vaak vrijwilligerswerk; alleenstaanden en thuiswonende kinderen doen dat naar verhouding weinig. Onderzoeken geven echter tekenen te zien van een verkleining van de verschillen.

Tabel 3.2

Prognose van het opleidingsniveau, bevolking van 55 jaar en ouder, naar geslacht, 2003-2015 (in procenten)

	2003	2010	2015
mannen			
basisniveau	17	14	12
lbo/mavo	22	21	21
havo/vwo/mbo	37	38	39
hbo/wo	23	27	28
totaal	100	100	100
vrouwen			
basisniveau	29	21	17
lbo/mavo	35	34	32
havo/vwo/mbo	25	30	33
hbo/wo	11	15	18
totaal	100	100	100
verschil mannen - vrouwen (segregatie-index)	24	20	16

Bron: SCP, berekend op basis van CBS-gegevens

Tabel 3.3

Ontwikkeling van de bevolking, naar huishoudvorm, 2005-2015 (in procenten)

	2005	2010	2015	verschil 2015-2005
allen				
alleenstaand	15,2	16,4	17,6	+ 2,4
samenwonend	50,8	50,0	49,5	- 1,3
thuiswonende kinderen	28,4	27,8	27,1	- 1,3
alleenstaande ouders	2,7	3,0	3,2	+ 0,4
overige	2,9	2,8	2,7	- 0,2
totaal	100	100	100	
mannen				
alleenstaand	14,1	15,4	16,5	+ 2,4
samenwonend	51,4	50,7	50,2	- 1,2
thuiswonende kinderen	30,9	30,3	29,6	- 1,3
alleenstaande ouders	0,9	1,1	1,2	+ 0,3
overige	2,7	2,5	2,4	- 0,3
totaal	100	100	100	

Tabel 3.3 (vervolg)

	2005	2010	2015	verschil 2015-2005
vrouwen				
alleenstaand	16,2	17,4	18,5	+ 2,3
samenwonend	50,1	49,3	48,8	- 1,4
thuiswonende kinderen	25,9	25,4	24,7	- 1,3
alleenstaande ouders	4,5	4,8	5,1	+ 0,5
overige	3,2	3,1	3,0	- 0,2
totaal	100	100	100	

Bron: CBS (StatLine)

Nederland krijgt kleur. Het percentage Nederlanders van allochtone herkomst is de afgelopen decennia al fors gegroeid en zal voorlopig nog blijven stijgen; volgens de prognose is de groei tussen 2010 en 2020 nog eens 14%, waarbij de grootste toenames zullen zijn bij de tweede generatie niet-westerse allochtonen (+26%) en de eerste generatie westerse allochtonen (+23%). Naar schatting zal ongeveer een op de acht Nederlanders anno 2015 van niet-westerse afkomst zijn (nu is al ruim een derde van de grootstedelijke bevolking niet-westers). Van de al langer in Nederland gevestigde groepen groeit vooral de Marokkaanse tweede generatie snel. Ook onder asielmigranten zal de tweede generatie de komende jaren sterk toenemen. Dit heeft niet alleen te maken met het feit dat bij hen het aantal kinderen per vrouw hoger is dan bij autochtone vrouwen, maar ook met de lagere gemiddelde leeftijd van migrantenvrouwen.

Nederland telt momenteel ruim 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen. In 2015 zal dit aantal toegenomen zijn tot 1,9 miljoen. De helft zal dan in Nederland geboren zijn (tweede generatie). De concentratie minderheden in de grote steden neemt verder toe. Onder jongeren in de drie grootste steden vormen niet-westerse allochtonen inmiddels de meerderheid. Bijna twee van de drie niet-westerse allochtonen worden dan geboren in de grote steden. Dit zal in de periode tot 2020 grote gevolgen gaan hebben voor de schoolpopulatie en de arbeidsmarkt in deze steden.

Allochtonen zijn over het algemeen sterk ondervertegenwoordigd in het vrijwilligerswerk en voor zover zij wel actief zijn, concentreren zij hun activiteiten sterk op activiteiten binnen de eigen etnische gemeenschap (AS Pels; vgl. Van Daal 2001; Klaver et al. 2005).⁴ Van de vier grootste groepen etnische minderheden zijn Turken en Marokkanen het minste actief (minder dan Surinamers en Antillianen) en ook het sterkst op de eigen groep gericht. Bij bijna de helft van de tweede generatie ligt het zwaartepunt van de contacten eveneens meer bij de eigen groep dan bij autochtone Nederlanders. Bovendien neemt onder de tweede generatie de oriëntatie op de eigen landgenoten niet af. Surinamers en Antillianen hebben veel meer contact met autochtone Nederlanders. Dat blijkt ook uit de huwelijken die tussen 1997 en 2001 werden gesloten: Antillianen huwden in 60% van de gevallen een Nederlandse part-

ner, voor Surinamers was dit 40%. Onder Turken en Marokkanen was dit maar bij 10% het geval. Vluchtelingengroeperingen hebben vergeleken met Turken en Marokkanen veel vaker contacten met autochtone Nederlanders. Autochtonen houden allochtonen in veel gevallen zelf ook op afstand. Hooguit eenderde deel van de autochtonen heeft regelmatig contact met allochtonen. De concentratie van minderheden in sommige wijken van de grote steden en de daardoor ontstane ruimtelijke segregatie zal ook in de toekomst de omgang tussen autochtonen en allochtonen belemmeren (Gijsberts 2004). Voor het doen toenemen van interetnische contacten binnen algemene vrijwilligersorganisaties is echter niet alleen deze ruimtelijke afstand een hinderende factor. Taalbarrières en onbekendheid met vrijwilligerswerk, evenals de organisatiecultuur van veel vrijwilligersorganisaties, die weinig open lijkt te zijn voor allochtonen (Klaver et al. 2005; Münz 2006), zijn hieraan debet. De afwezigheid van deze belemmerende factoren lijkt een positieve uitwerking te hebben: vrijwilligers van allochtone afkomst hanteren meestal Nederlands thuis als voertaal en hebben vaak contacten met autochtone Nederlanders (Klaver et al. 2005).⁵

Tabel 3.4
Ontwikkeling van de allochtone bevolking, 2007-2015 (in procenten)

	2007	2011	2015
totaal 1e en 2e generatie	100	100	100
1e generatie	51	50	49
2e generatie	49	50	51
niet-westerse allochtonen			
totaal 1e en 2e generatie	54	56	56
1e generatie	32	31	30
2e generatie	22	25	26
westerse allochtonen			
totaal 1e en 2e generatie	46	44	44
1e generatie	19	18	19
2e generatie	27	26	25

Bron: CBS (StatLine)

In tabel 3.5 wordt een beeld voor 2015 gegeven naar land van herkomst. Naar verwachting zullen Marokkanen en Turken ook in dat jaar (tezamen 41% van alle niet-westerse allochtonen) nog steeds de grootste allochtone groepen vormen. Volgens de schatting stamt 56% van de allochtonen in 2015 uit niet-westerse landen en 44% uit westerse landen.

Tabel 3.5

Allochtonen naar herkomst, 2007 en 2015 (in absolute aantallen en procenten)

	2007	2015
niet-westerse allochtonen (absolute aantal)	1.738.105	1.929.928
waarvan (in %):		
Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba	30	29
Marokko en Turkije	45	45
Azië, Afrika, Latijns-Amerika	25	27
totaal	100	100
westerse allochtonen (absolute aantal)	1.432.006	1.524.767

Bron: CBS (StatLine)

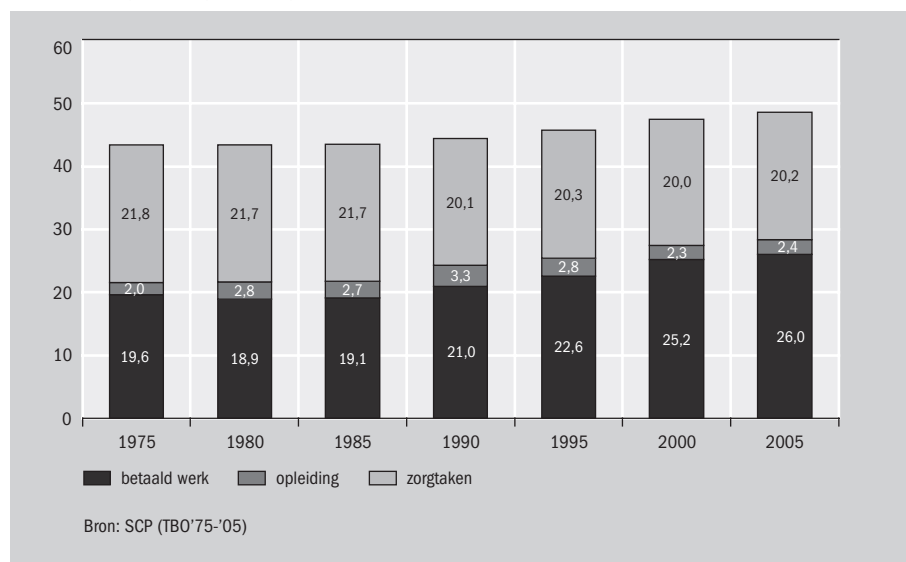
3.2 Leefstijl en culturele ontwikkelingen

Veranderingen in de tijdbesteding

In paragraaf 3.1 is een aantal demografische ontwikkelingen ter sprake gekomen. Hier wordt ingegaan op de rol van enkele veranderingen die zich vooral in de cultuur en in de leefstijl van mensen manifesteren. Om te beginnen kijken we naar veranderingen in de tijdbesteding, vervolgens komen enkele religieuze verschuivingen aan de orde.

De Tijdsbestedingonderzoeken die het SCP sinds 1975 elke vijf jaar uitvoert, brengen de opkomst van een onrustiger leefpatroon in beeld. Figuur 3.2 leert dat de tijdsdruk van bezigheden is toegenomen, dat Nederlanders vaker switchen tussen uiteenlopende activiteiten en steeds meer activiteiten afwikkelen per tijdseenheid (ook in hun vrije uren). Hun leven is drukker geworden. Het wekelijks aantal uren dat in beslag wordt genomen door verplichtingen (werk, zorg, opleiding) steeg van 43,6 in 1985 via 47,4 in 2000 naar 48,6 in 2005 (zie figuur 3.2). De toename werd vooral veroorzaakt doordat betaalde arbeid meer uren ging opslokken, van gemiddeld 19 uur in 1985 via 25 uur in 2000 naar 26 uur in 2005. Niet de werkweek werd langer, maar het aandeel Nederlanders met betaald werk is gestegen, vooral door de toestroom van vrouwen naar de arbeidsmarkt. Momenteel combineren bijna vier op de tien Nederlanders van 20-65 jaar twaalf uur of meer aan betaald werk met twaalf uur of meer aan zorgtaken. De geslonken hoeveelheid vrije tijd wordt intensiever gebruikt en er wordt ook meer geld per uur besteed (de reële uitgaven voor de vrije tijd stijgen gemiddeld ruim 3% per jaar).

Figuur 3.2
Tijd besteed aan drie soorten verplichtingen in een doorsneeweek, bevolking van 20-64 jaar, 1975-2005 (in uren per week)

Televisie is wel gekwalificeerd als een van de grootste boosdoeners bij de vermeende slinkende animo voor het doen van vrijwilligerswerk (Putnam 1995). Of dat ook geldt voor internet is nog onduidelijk, maar het lijkt erop dat de effecten minder ongunstig zijn vanwege de sociale dimensie van veel internetgebruik. Deze vaststelling is relevant, omdat er sprake is van een duidelijke verschuiving van televisiekijken naar computergebruik. Voor het eerst sinds de opkomst van de televisie daalde het tv-kijken tussen 2000 en 2005 met anderhalf uur (naar 10,8 uur per week), terwijl het computergebruik verdubbelde (tot vier uur wekelijks). Jongeren besteden inmiddels net zoveel tijd aan computergebruik als aan tv-kijken. Daarnaast is het ICT-gebruik sterk in opmars. Hoe jonger men is, hoe sterker deze trends zijn. Voor de toekomst geven Nederlanders in brede kring aan steeds meer tijd aan ICT te zullen besteden. Door het bezit van steeds geavanceerder apparatuur, met meer mogelijkheden om zelf te programmeren, zal het mediagebruik verder individualiseren.⁶

Er zijn nog meer ontwikkelingen gaande op het terrein van de tijdbesteding, waarvan ook het vrijwilligerswerk de gevolgen zal ondervinden. Tot deze ontwikkelingen behoren de toename van commerciële vrijetijdsdiensten, een steeds scherpere concurrentie tussen partijen op de vrijetijdsmarkt, de tekenen van een verdere individualisering en intensivering van de vrijetijdsbesteding. Een culturele verandering die zich in de toekomst zal handhaven is dat mensen zich als persoon sterker met hun vrijetijdsinteresses identificeren en daar ook een belangrijk deel van hun identiteit aan ontleen. De belangrijkste waarde die met de vrije tijd verbonden is, is de beleving van vrijheid ('kunnen doen waar je zin in hebt'), gevolgd door zelfontplooiing ('iets doen

waar je goed in bent') en sociaal verkeer ('mensen ontmoeten, iets nuttigs doen'). Aan ontspanning (luieren, winkelen) hecht men minder waarde. De ontplooiingsdimensie is vooral belangrijk voor jongeren; ouderen kiezen daar duidelijk minder vaak voor. Het verschil in levensfase speelt hier een rol, maar vooral ook de grotere betekenis die de vrije tijd voor jongere generaties heeft in het kader van de identiteitsvorming.

Een flink deel van de Nederlanders verwacht het in de toekomst drukker te gaan krijgen (vgl. de bevindingen uit het SCP-toekomstonderzoek in SCP 2004). Ruim 40% denkt in 2020 meer te werken en over minder vrije tijd te beschikken dan nu het geval is en slechts 14% denkt minder te zullen werken. (Ongeveer een derde denkt dat er in de verdeling niets veranderd zal zijn in 2020.) Niet alleen het hebben van een betaalde baan op zich verhoogt de druk, ook de combinatie van een baan met de zorg voor kinderen draagt daartoe bij. In dat licht is het instructief dat 70% van de bevolking denkt dat de combinatie van betaald werk en zorg anno 2020 zal zijn toegenomen. Meer dan een derde gaat ervan uit dat die combinatie in 2020 moeilijker zal zijn dan nu het geval is. Nog maar enkele jaren terug (in 2004) sprak meer dan de helft van de bevolking in dezelfde enquête al de verwachting uit dat de deelname aan vrijwilligerswerk in 2020 (veel) minder zal zijn (slechts 15% verwachtte een groei). Mensen die zelf vrijwilligerswerk doen, hebben overigens een positiever beeld van het toekomstige aantal vrijwilligers dan niet-vrijwilligers. Gelet op de verwachtingen ten aanzien van het eigen leven, blijken vooral 55-plussers ervan uit te gaan dat zij hun deelname aan het vrijwilligerswerk zullen terugschroeven.

Levensbeschouwelijke ontwikkelingen

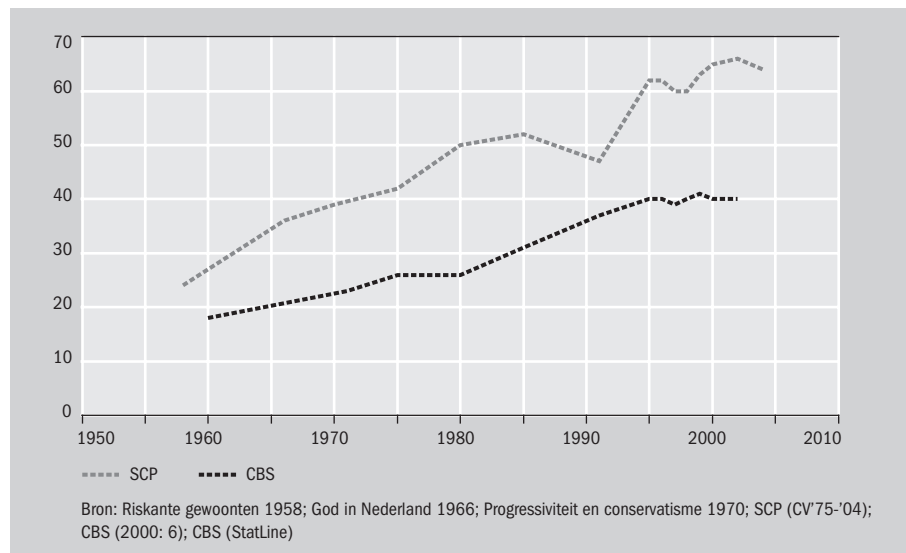
Elders is aangetoond dat kerkelijkheid, en dan vooral kerkgang, gepaard gaat met een duidelijk sterkere deelname aan het vrijwilligerswerk (bv. Dekker en De Hart 2006; zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor enkele onderzoeksuitkomsten). Vanaf de tweede helft van de vorige eeuw valt in ons land een even snelle als massale ontkerkelijkheid waar te nemen. Wat betekent dit voor het vrijwilligerswerk? Zullen de wel succesvolle geloofsgemeenschappen (islam, christelijke migrantenkerken, pinkstergroepen en evangelische gemeenten) hier soelaas kunnen bieden? En welke rol zal zijn weggelegd voor de levensbeschouwelijke individualisering die zich manifesteert in de vorm van de new-agestroming? Dat zijn de vragen waarop in het navolgende kort wordt ingegaan.

In de tweede helft van de afgelopen eeuw hebben zich sterke veranderingen voorgedaan in de religieuze beleving van de Nederlanders, waarvan de afbrokkeling van de kerkelijke deelname een van de meest zichtbare is. Niet alleen een stortvloed aan bevolkingsenquêtes (waaronder de God in Nederland-onderzoeken uit 1966-2006), ook institutionele tellingen brengen het verval in beeld. Volgens de registers van de kerken zelf liep het aantal aangeslotenen sinds 1970 terug van 9,7 naar 7,4 miljoen (dat wil zeggen van 75% naar 45% van de bevolking). Het aantal kerkgangers of in de kerk gesloten huwelijken slonk eveneens drastisch. Alleen het aantal kerkelijke begrafenissen en crematies bleef ongeveer op peil (zie Becker en De Hart 2006). De figuren 3.3 en 3.4 geven een indruk van de daling in het kerkelijk lidmaatschap en de kerkelijke deelname die uit de enquêtes spreekt. Nadere analyses maken duidelijk

dat de ontkerkelijking bij elke nieuwe generatie op een hoger niveau inzet. Alleen de oudste geboortegaargen vertonen een min of meer stabiel beeld van relatief sterke kerkelijke betrokkenheid. De teruggang in de kerkelijke deelname valt bij alle leeftijdsgroepen waar te nemen, maar het sterkst onder de middencategorieën op de levensboog: de Nederlanders van 31-60 jaar.

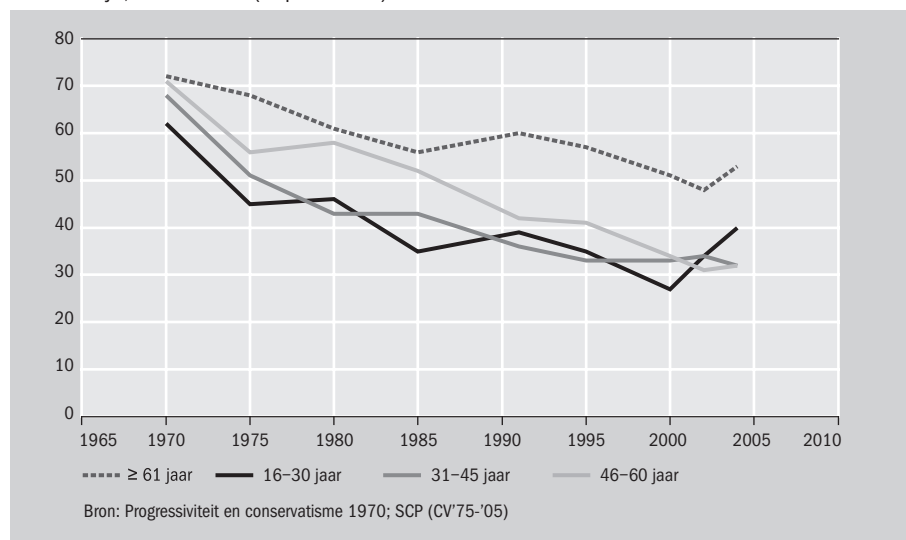
De kerken zijn onderhevig aan een proces van dubbele vergrijzing: niet alleen zijn de kerkleden in de afgelopen decennia gemiddeld ouder geworden, ook werden de trouwe kerkgangers onder de overblijvende leden gemiddeld ouder. Met enige voorzichtigheid kan worden vermoed dat Nederland op den duur een land met een zeer grote meerderheid van buitenkerkelijken zal worden, met daarnaast twee nog omvangrijke religieuze groepen: de rooms-katholieken en moslims. Daarnaast zal er sprake zijn van een verzameling kleine genootschappen en gezindten, die sterk van elkaar verschillen. Het georganiseerde protestantisme kan tot die groep worden gerekend of kan nog afzonderlijk worden onderscheiden. In 2015 zal naar verwachting 70% van de bevolking buitenkerkelijk zijn; 11% zal dan rooms-katholiek en 7% moslim zijn; 6% zal zich rekenen tot de Protestantse Kerk in Nederland en 6% tot een van de overige kerkgenootschappen.⁷

Figuur 3.3
De buitenkerkelijkheid volgens het CBS (eentrapsvraag) en het SCP (tweetrapsvraag), 1958-2004 (in procenten)

Figuur 3.4

Geregelde kerkgang (ten minste eenmaal per veertien dagen), kerkleden van 16 jaar en ouder, naar leeftijd, 1966-2004 (in procenten)

Tabel 3.6

Waargenomen en geschatte aandelen van de grote gezindten in de bevolking, 2000-2015 (in procenten)

	waargenomen		geschat	
	2000	2007	2011	2015
geen	62	66	68	70
rooms-katholiek	17	14	13	11
Nederlands-hervormd	7	5	4	3
gereformeerd	5	4	3	3
moslim	5	6	7	7
overig	3	4	5	6
totaal	100	100	100	100

Bron: SCP (CV'00); CBS

De ontkerkelijking behoort tot de belangrijke ontwikkelingen op levensbeschouwelijk terrein in de afgelopen decennia. De hoge participatiegraad van kerkse Nederlanders in aanmerking genomen, lijkt het aannemelijk dat door de ontbinding van de grote kerkelijke gemeenschappen en het wegvallen van kerkelijke netwerken, een belangrijke bron van sociaal engagement en maatschappelijke deelname zal opdrogen.

Naast de krimpers zijn er onder de kerken echter ook groeiers. Het is de vraag of succesvolle stromingen als de evangelische beweging, de pinksterbeweging of de

Evangelische Broedergemeenten de leegloop en vergrijzing bij de rooms-katholieken en de Protestantse Kerk in Nederland kunnen compenseren. Hun rekruteringskracht ontleen zij voornamelijk aan hergroeperingen in (orthodox-)protestantse kring, niet aan een toestroom van buiten de kerken. Ze zijn geassocieerd met vooral veel samenbindend sociaal kapitaal, activisme ten behoeve van de eigen religieuze gemeenschap en 'kiezen voor de eigen vertrouwde kudde'. De relatie tussen kerkelijk en seculier activisme is sterk onder de leden van de grote kerken (rooms-katholicisme, Protestantse Kerk in Nederland), die vanuit kerkelijk vrijwilligerswerk vaak gestimuleerd blijken te worden tot actieve participatie in ook niet-kerkelijke milieus. Het is de vraag of dat ook van toepassing is op kleinere, behoudende stromingen, zoals de Gereformeerde Gemeenten, de Hersteld Hervormde Kerk of de diverse pinkstergemeenten. Daar wordt bepaald niet minder of minder gemotiveerd kerkelijk vrijwilligerswerk verricht, maar wel met een kleinere actieradius. Het zich inzetten zal meer gedreven worden door de hang naar een sterke interne sociale cohesie, gevoelens van exclusiviteit en de wil tot behoud van een nauw omschreven eigen groepsidentiteit. De groepen zijn ook veel minder in de steden aanwezig.

Een andere interessante ontwikkeling heeft betrekking op de zogenaamde migrantenkerken. Ons land telt momenteel naar schatting tussen de 600.000 en 800.000 migrantenchristenen en bijna een miljoen moslims. Zij wonen overwegend in de Randstad. Naast de massale kerkverlating bij de grote kerken, de groei bij sommige kerken en de opkomst van migrantenkerken, zijn er ontwikkelingen die veelal zijn geduid als secularisatie, maar beter kunnen worden samengevat onder de noemer van levensbeschouwelijke individualisering. Het brede assortiment van denkbeelden, interesses, instituties en praktijken die tot voor kort werd aangeduid als 'New Age', steunt bij uitstek op religieuze 'zoekers', levensbeschouwelijke 'knutselaars' en 'soloreligieuzen'. De affiniteit blijkt het grootst bij mensen die zich als religieus beschouwen en geloven in een buitenzintuiglijke werkelijkheid of hogere macht, maar tevens gekenmerkt worden door distantie ten aanzien van de kerken (Becker et al. 1997; Becker en De Hart 2006). Hier is relevant dat het gaat om vormen van spiritualiteit die verbonden lijken met weinig sociaal kapitaal en een nogal sterk accent op *believing without belonging*. De sociale basis is vrij diffuus en de omloopsnelheid groot – er wordt druk geswitcht van het ene naar het andere onderdeel.

Op individueel niveau moet levensbeschouwelijk individualisme zeker niet verward worden met egoïsme. Onderzoek in binnen- en buitenland suggereert dat de betrokkenen door de bank genomen niet minder affiniteit hebben met maatschappelijke vraagstukken. Toch lijken de sociale incoherentie, de diffuse organisatiegraad, de ideologische vrijblijvendheid en het eclecticisme van dergelijke religieuze manifestaties van de *Erlebnisgesellschaft* geen gunstige voorwaarden te scheppen voor de deelname aan vrijwilligerswerk. Zoals veel onderzoek laat zien, komen belangrijke participatievormen immers vooral tot stand via sociale netwerken die verbonden zijn met sociale normen en sociale controle, en waarin de drempel laag is om een beroep op elkaar te doen.

3.3 Tot besluit

De beschreven ontwikkelingen en prognoses zijn vooral bedoeld als een ruwe schets van de omstandigheden waarmee rekening moet worden gehouden in het vrijwilligerswerk nu en in de nabije toekomst. Bedacht moet worden dat de gevolgen voor het vrijwilligerswerk doorgaans pas ontstaan via combinaties van de veranderingen. Zo biedt een groeiend reservoir aan steeds hoger opgeleide ouderen in potentie kansen voor het vrijwilligerswerk, maar de verwachtingen worden ten dele gedempt door een eventuele verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd. Bovendien kan de ermee gepaard gaande vergrijzing van het vrijwilligersbestand (en lokale afdelingen) een abrupte terugval inluiden zodra de *long civic generation* (zoals die in de Verenigde Staten wel wordt genoemd) met het klimmen der jaren op fysieke grenzen gaat stuiten. Dit terwijl de zorgbehoefte en daarmee groeiende vraag aan inzet, door de vergrijzing bepaald niet zal verminderen. Door vergrijzing en ontgroening neemt de gemiddelde leeftijd van vrijwilligers toe. Het verder stijgende opleidingsniveau kan in beginsel gepaard gaan met meer interesse voor vrijwilligerswerk, maar is tegelijkertijd geassocieerd met ongunstige factoren vanuit het perspectief van de tijdbesteding (zoals meer tijdsdruk en switchgedrag).

De verkleuring van de samenleving kan de komende tien jaar gepaard gaan met een zekere toestroom van allochtone groepen naar het vrijwilligerswerk, zowel in eigen als in algemene organisaties (waarbij die zich het sterkst zou kunnen manifesteren wat betreft vrouwen uit deze milieus). Dat schept mogelijkheden voor een grotere rol van het vrijwilligerswerk bij het slechten van etnische barrières en het bevorderen van de maatschappelijke integratie. Volgens Pels is een voortgaande stijging van aantallen eigen organisaties te verwachten en zullen daarnaast algemene (vrijwilligers)organisaties, zeker in het randstedelijke gebied, in toenemende mate bemenst worden door nieuwe Nederlanders en gaan inspelen op de behoeften van nieuwe Nederlanders (AS Pels).

In het volgende hoofdstuk komen veranderingen in de civil society ter sprake. Ook hier lijken de effecten ambigu. Naast een toename van allerhande burgerinitiatieven (een gunstige ontwikkeling), valt bijvoorbeeld ook een groeiende mondigheid waar te nemen, waardoor het vrijwilligerswerk overladen kan raken met eisen. De afnemende rol van de vereniging als plaats van *face to face*-contacten en de sterke opkomst op het maatschappelijk middenveld van zogenaamde tertiaire organisaties (waarin de achterban onderling geen sociale contacten onderhoudt) levert een ongunstige setting op voor het prikkelen van mensen tot vrijwillige inzet. Organisaties die van oudsher drijven op een grote inzet van de leden hebben te kampen met krimpende ledentallen; dat geldt met name voor verenigingen die zijn geworteld in de verzuiling.

Meerdere veranderingen die zich in de tijdbesteding manifesteren, lijken ongunstige effecten te hebben op in elk geval het traditionele vrijwilligerswerk, en het is de vraag of nieuwe modaliteiten en initiatieven hierop zullen weten in te spelen.

Voorbeelden van dergelijke veranderingen zijn het persen van meer activiteiten in dezelfde tijdseenheid, een teruglopen van de beschikbare vrije uren en de groeiende concurrentie van andere bezigheden tijdens de vrije uren (en daarmee van een sterker geleid worden door directe bevrediging of de waan van de dag). Ook levensbeschouwelijke veranderingen geven aanleiding tot bezorgdheid. Met hun voortgaande leegloop zullen de grote kerken hun rol als belangrijke generatoren van maatschappelijke inzet verliezen, terwijl nog maar te bezien valt of daarvoor compensatie kan worden geboden door allerlei alternatieven (in de vorm van sterk op de eigen kring gerichte conservatieve bewegingen en vormen van in hoge mate geïndividualiseerde nieuwe spiritualiteit).

Noten

- 1 Met de 'grijze druk' wordt bedoeld op de verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder tot het aantal personen in de productieve leeftijdsgroep van 20-64 jaar; met de 'groene druk' wordt bedoeld op de verhouding van het aantal personen van 0-19 jaar tot het aantal personen in de productieve leeftijdsgroep van 20-64 jaar.
- 2 Het aandeel oudere mannen dat alleen lager onderwijs heeft genoten, is in 25 jaar afgenomen van bijna de helft tot 17%. Onder oudere vrouwen was een vergelijkbare afname te zien, van 66% tot 29%.
- 3 Als 50-69-jarigen meer gaan werken, zal de gemiddelde vrijwillige inzet van deze leeftijdsgroep gaan dalen. Om een dergelijk effect te kunnen inschatten, is uitgegaan van twee scenario's. In het eerste stijgt de arbeidsdeelname van 50-69-jarigen van de huidige 38% naar 62%, in het tweede stijgt deze naar 90%. Bij een arbeidsdeelname van 62% daalt de gemiddelde vrijwillige inzet van ouderen van 3,2 naar 2,8 uur per week (-12%). Bij een arbeidsdeelname van 90% is er sprake van een daling van 3,2 naar 2,3 uur per week (-29%). Maatschappelijk betekent dit een daling van 0,1 uur c.q. 0,2 uur per week aan vrijwillige inzet per hoofd van de bevolking (-5% resp. -11%). Om deze daling op waarde te schatten, moet ze worden afgezet tegen de veronderstelde positieve effecten van de gestegen arbeidsparticipatie onder ouderen.
- 4 Vaak worden door allochtonen vrijwillig verrichte taken door henzelf niet als vrijwilligerswerk betiteld. Dit kan, afhankelijk van de wijze waarop het is bevraagd in enquêtes, een oorzaak zijn waardoor het aandeel allochtone vrijwilligers lager wordt geschat dan het in werkelijkheid is. Deels echter is het lagere aandeel te begrijpen vanuit het lagere opleidingsniveau en de lagere sociaal-economische positie van allochtonen.
- 5 Er worden tegenwoordig steeds meer initiatieven opgezet om door middel van vrijwilligerswerk de integratie van allochtonen te bevorderen (bv. op Europees niveau het Involve-project, in Nederland Duizend en één kracht). Daarentegen lijken de hier genoemde onderzoekers het doen van vrijwilligerswerk te zien als gevolg van het reeds geïntegreerd zijn (Klaver et al. 2005). Vrijwilligerswerk kan dan ook zowel als middel alsook als indicator van integratie gezien worden.
- 6 Dit roept de vraag op of de mogelijkheden van de (regionale) televisie en omroepen voor het vrijwilligerswerk niet eens nader verkend zouden moeten worden. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld het functioneren van de websites van gemeenten.
- 7 De prognoses zijn gebaseerd op schattingen voor 1958-2020 (Becker en De Hart 2006: 51-54).

Bijlage bij hoofdstuk 3 Kerkelijke achtergronden van vrijwilligerswerk

Kerkelijkheid, en dan vooral kerkgang, gaat gepaard met meer deelname aan het vrijwilligerswerk dan gemiddeld. Zoals tabel B3.1 laat zien, is in ons land (vergeleken met landen als België of Ierland) het al dan niet kerkelijk zijn, en vooral het ter kerke gaan, verbonden met duidelijke verschillen in het doen van vrijwilligerswerk. Daarin stemt Nederland overeen met bijvoorbeeld Scandinavische landen, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.

Tabel B3.1

Vrijwilligerswerk en politieke activiteiten, bevolking van 15 jaar en ouder, naar religieus lidmaatschap^a en religieuze deelname,^b 2002 (in procenten)

	vrijwilligerswerk ^c			
	lidmaatschap		deelname	
	niet	wel	niet	wel
Finland	13	12	11	24
Zweden	32	41	32	56
Noorwegen	31	42	34	60
Denemarken	27	28	26	42
Duitsland	18	31	23	39
Nederland	25	34	25	44
Verenigd Koninkrijk	17	30	19	42
Ierland	13	16	12	17
België	21	26	22	27
Luxemburg	17	13	14	15
Frankrijk	18	20	17	32
Spanje	9	6	7	6
Portugal	7	5	5	6
Oostenrijk	9	16	11	18
Zwitserland	-	-	-	-
Italië	4	5	4	6
Griekenland	-	6	6	6

gewogen resultaten. - = niet beschikbaar / n <100 respondenten

a Beschouwt zich niet of wel als lid van een bepaald geloof of een kerkgenootschap.

b Gaat niet of wel minstens eens per maand naar een religieuze dienst

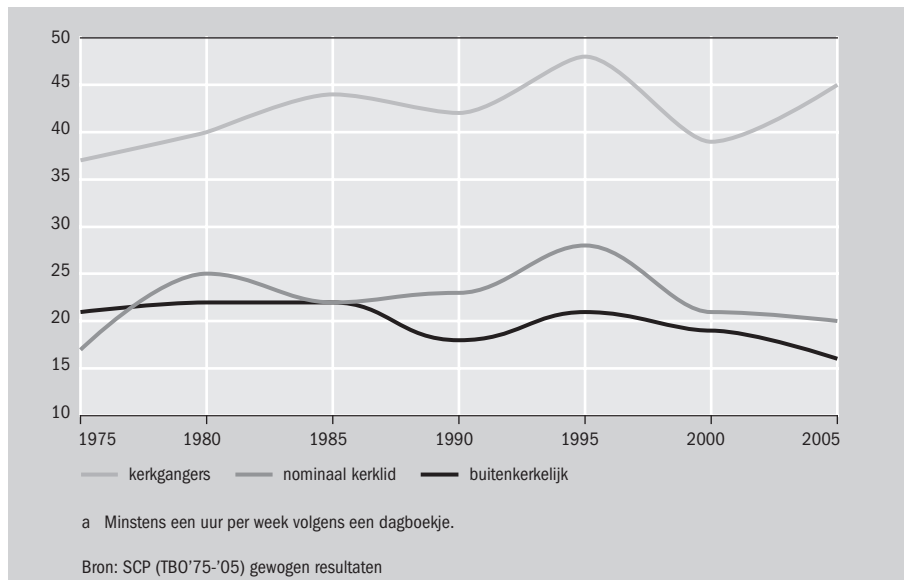
c Heeft in het afgelopen jaar vrijwilligerswerk gedaan voor een organisatie met vrijwillig lidmaatschap.

Bron: ESS'02/'03

De grotere betrokkenheid van kerkelijk actieven bij het vrijwilligerswerk dateert niet van vandaag of gisteren. Dat blijkt uit figuur B3.1, die voor ons land de deelname aan vrijwilligerswerk gedurende een langere periode toont voor drie groepen met een verschillende positie tegenover de kerk: buitenkerkelijken, nominale leden en kerkse leden. Vermeld zijn de percentages mensen die volgens een bijgehouden dagboekje minstens één uur vrijwilligerswerk deden in de najaarsweek waarin het onderzoek altijd plaatsvindt. Het verschil tussen de nominale kerkleden en buitenkerkelijken is steeds niet zo groot, hetgeen suggereert dat de stimulans tot maatschappelijk activisme uitgaat van de deelname aan het kerkelijk leven, en niet zozeer van het zich rekenen tot een kerk of opgegroeid zijn binnen een kerkgenootschap.¹

Figuur B3.1

Deelname van kerkgangers, nominale kerkleden en buitenkerkelijken aan vrijwilligerswerk,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 1975-2005

Tabel B3.2 toont op basis van het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland 2004 de participatieverschillen in enkele soorten vrijwilligerswerk. Binnen de katholieke en protestantse gemeenschap kunnen we onderscheiden tussen kerkse en niet-kerkse leden. Ook deze gegevens laten zien dat regelmatige kerkgangers sterk oververtegenwoordigd zijn onder de vrijwilligers, hetgeen vooral voor de protestantse kerkgangers blijkt te gelden.²

Tabel B3.2

Sociale en politieke activiteiten, bevolking van 16 jaar en ouder, naar kerkelijke betrokkenheid,^a 2004 (in procenten)

		regelmatig vrijwilligerswerk ^b	enig vrijwilligerswerk ^c	seculier vrijwilligerswerk ^d
allen	(100)	24	45	42
buitenkerkelijk	(60)	20	39	39
nominaal katholiek	(10)	22	43	43
kerks katholiek	(8)	37	57	54
nominaal Protestantse Kerk van Nederland	(5)	20	47	44
kerks PKN	(8)	46	78	61
overigen	(9)	22	48	32

a Kerkleden zijn nominaal (gaan minder dan een keer per maand naar de kerk) of kerks (gaan vaker); de 'overigen' bestaan uit regelmatige kerkgangers die geen lid zijn (1%) en leden van andere groeperingen dan de rooms-katholieke kerk en de PKN (Protestantse Kerk in Nederland).

b Verricht gemiddeld minstens een uur per week 'onbetaald werk' ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging.

c Doet 'onbetaald vrijwilligerswerk' voor een of meer van elf soorten verenigingen en organisaties.

d Idem, maar zonder vrijwilligerswerk voor godsdienstige of levensbeschouwelijke organisaties.

Bron: SCP (CV'04) gewogen resultaten

De oververtegenwoordiging treedt ook nog op als vrijwilligerswerk voor 'godsdienstige en levensbeschouwelijke organisaties' wordt uitgesloten. Daarvoor verricht 11% van de ondervraagden (wel eens) vrijwilligerswerk. Wordt dat werk buiten beschouwing gelaten, dan vermindert het percentage vrijwilligers onder de buitenkerkelijken niet, maar daalt dat sterk onder de kerkse protestanten (van 78% naar 61%) en vooral onder de groep overige gezindten (van 48% naar 32%). Ook na deze correctie blijft echter het aandeel vrijwilligers onder de kerkse protestanten het hoogst.³ De tot nu toe getoonde verschillen suggereren dat kerkgang belangrijker is dan de denominatie. In elders gerapporteerde analyses hebben we laten zien dat dat inderdaad het geval is en dat het positieve effect van kerkgang ook niet te herleiden is tot sociaal-demografische kenmerken van de kerkgangers.⁴

Noten bij de bijlage

- 1 Hetzelfde patroon komt naar voren als gekeken wordt naar wie volgens de vragenlijst van dit onderzoek 'wel eens' vrijwilligerswerk doet (Dekker en De Hart 2006). Het verschil tussen kerkgangers enerzijds en de nominale leden en buitenkerkelijken anderzijds komt eveneens naar voren in tijdsbestedingonderzoek naar informele hulp en mantelzorg.
- 2 Zoals elders vermeld (Dekker en De Hart 2006), gaan de verschillen bij mantelzorgers / informele helpers in dezelfde richting, maar zijn ze wel veel kleiner dan bij vrijwilligers. In het algemeen geldt dat bij vrijwilligerswerk grotere verschillen tussen bevolkingsgroepen worden gevonden dan bij informele hulp of mantelzorg. Dat zal er mee te maken hebben dat vrijwilligerswerk vaker een keuze is en informele hulp door de omstandigheden wordt afgedwongen.
- 3 Volgens ander onderzoek concentreren de gereformeerden zich het meest op kerkelijk vrijwilligerswerk, doen Nederlands-hervormden dat minder en katholieken nog minder. De meest hechte en behoudende stromingen (zoals de Gereformeerde Bond in de voormalige hervormde kerk en de vrijgemaakten onder de gereformeerden) beperken hun aandacht het sterkst tot de eigen kerkelijke kring (De Hart en Dekker 2005). Een internationale vergelijking van twaalf westerse landen leert dat protestanten in ons land en de Verenigde Staten een hoger percentage vrijwilligers leveren dan katholieken. In andere landen met een gemengde godsdienstige cultuur (zoals Duitsland en Groot-Brittannië) is er geen verschil (De Hart en Dekker 2005: 178).
- 4 Zie De Hart en Dekker (2005) en Dekker en De Hart (2006). Waarschijnlijk spelen gemeenschappelijke activiteiten van kerkgangers in kleiner verband een grote rol. Deelname aan kerkelijk vrijwilligerswerk blijkt in statistische analyses een belangrijke voorspeller te zijn van het verrichten van seculier vrijwilligerswerk.

4 Veranderingen in het veld

Individualisering en een aantal daarmee verbonden ontwikkelingen zijn de afgelopen decennia van grote invloed geweest op de aantrekkingskracht, vormgeving en organisatie van vrijwilligerswerk. Die invloed zal zich ook in de komende tien jaar blijven manifesteren. Een aantal aspecten van de individualisering en haar gevolgen voor het vrijwilligerswerk worden hier besproken, zowel vanuit het perspectief van de vrijwilliger als vanuit dat van de vrijwilligersorganisatie. Het overkoepelende kader is daarbij de Nederlandse civil society. Daarop gaan we nu eerst in.

4.1 Van vaste kaders naar bewegende panelen: veranderingen in de civil society

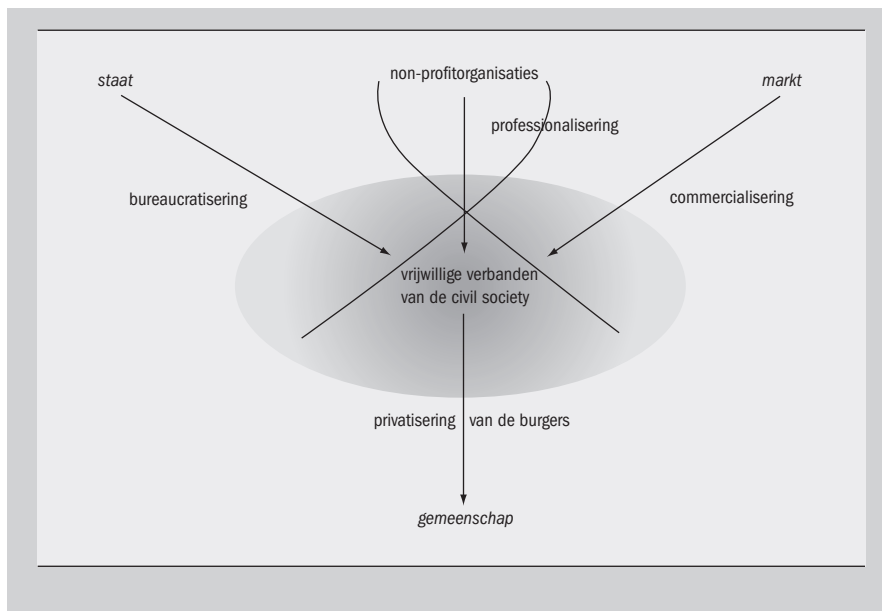
Burgerinitiatieven en vrijwilligerswerk vonden in ons land lange tijd onder de paraplu van de verzuijing plaats. Die gaf een enorme stimulans aan het verenigingsleven. De sterkste groei daarin deed zich voor in de tweede helft van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw. Jolles spreekt met betrekking tot de negentiende eeuw van ‘het vollopen van de institutionele ruimte tussen de centrale overheid, die zelf ook geleidelijk aan forse contouren krijgt, en de individuele burger (...)’ (Jolles 1972: 222). De bevolkingstoename, de problemen verbonden met industrialisatie en verstedelijking, de welvaartsstijging en welvaartsspreiding: het zijn alle factoren die destijds hebben bijgedragen aan de grote opbloei van het verenigingsleven. Voor een belangrijk deel kwam deze bloei tot stand via de opkomst van emancipatiebewegingen van onder andere de arbeiders, de vrouwen, de kleine luyden en de katholieken.

Vervolgens lijkt zich op het Nederlandse middenveld in de tweede helft van de vorige eeuw een ontwikkeling te hebben voorgedaan die vergelijkbaar is met de ontwikkeling die door meerdere auteurs voor Amerika is beschreven. Traditionele, grootschalige ledenorganisaties kregen steeds meer concurrentie van enerzijds een veelvoud aan plaatselijk gerichte groepen en anderzijds zogenoemde *advocacy associations* (organisaties die zich inzetten voor de rechten van bepaalde groepen, bv. vrouwen, minderheden en kinderen). In de oude organisaties werden lokale initiatieven en gemeenschappen verbonden met het nationale niveau en doorsneed het profiel van de achterban allerlei klassenverschillen. De *advocacy associations* worden veelal gekenmerkt door anonieme vormen van betrokkenheid, en ze worden georganiseerd en gecoördineerd door professionals. De sociale basis lijkt smaller te zijn; de aangeslotenen worden vooral uit de welvarender, hoger opgeleide bevolkingsgroepen gerekruteerd.

In allerlei organisaties vindt een heroriëntatie plaats op de eigen identiteit en de eisen die een individualiserende samenleving met zich meebrengt; men bezint er zich op marktwerking en professionalisering, en de geboden en gevraagde dienstverlening worden heroverwogen, evenals de relaties met de achterban en de contacten met de buitenwereld (De Hart 2005).

In beleidsdocumenten van de regering in de afgelopen jaren en discussies rond de Wet maatschappelijke ondersteuning, wordt een hoofdlijn gevormd door het streven naar decentralisatie en de stimulering van de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van de burgers. Er zou meer ingehaakt moeten worden op initiatieven die door de burgers en hun organisaties worden ontplooid binnen de Nederlandse civil society. Een belangrijke doelstelling is het scheppen van een nieuwe balans tussen overheid en civil society, waarbij vooral wordt ingezet op initiatieven in de directe omgeving van de burgers, dat wil zeggen op lokaal niveau. Uiteenlopende instanties op dat lokale niveau moeten zich meer gaan richten op de eigen initiatieven van burgers, ondersteund door een samenhangende plaatselijke infrastructuur en met een belangrijke regierol voor de gemeenten. Een van de pijlers waar het beleid op steunt, is het vrijwilligerswerk, dat gezien wordt als het middel bij uitstek om burgers zelf verantwoordelijkheid te laten nemen in plaats van alles van een ander of van de overheid te verwachten. Daarbij gaat het niet alleen om de directe instrumentele waarde van vrijwilligerswerk voor het (goedkoop) oplossen van een specifiek probleem, maar ook om zijn intrinsieke waarde voor de vrijwilligers. Het biedt velen een zinvolle tijdbesteding, sociale contacten en ontplooiingsmogelijkheid. Vrijwilligerswerk motiveert mensen verder te kijken dan hun eigen voordeur, betreft ze bij de bredere samenleving en vormt ze in democratisch denken. Vooral voor laagopgeleiden zou vrijwilligerswerk een bron van zelfvertrouwen kunnen zijn en toegang kunnen verschaffen tot anders onbereikbare sociale netwerken. Het kan ook bijdragen aan de ontwikkeling van vaardigheden, die vervolgens buiten de sfeer van het vrijwilligerswerk toegepast kunnen worden.

Figuur 4.1
De bedreigingen van de civil society

In dit kader is 'civil society' tegenwoordig een veelvuldig gebruikt begrip. het begrip duidt dan op de sfeer van vrijwillig initiatief van burgers buiten de economische dwang van de markt, weg van de verplichtingen van de staat en op afstand van de private sfeer van intieme relaties. In figuur 4.1 wordt de civil society gevisualiseerd als een sfeer die bedreigd wordt, van buitenaf door de overheid en de markt, en van binnenuit door de professionalisering en verzakelijking van non-profitorganisaties (die veelal zijn voortgekomen uit vrijwillige initiatieven van burgers) en door een gebrek aan betrokkenheid van de burgers. De laatsten zoeken, door middel van privatisering, individualisering en cocooning, een veilig heenkomen in meer private gemeenschapsverbanden.

In het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* zijn individualisering, zelfredzaamheid en de 'virtualisering' van sociale relaties getypeerd als belangrijke ontwikkelingen voor de verbanden van de civil society of het maatschappelijk middenveld (SCP 2004). Die ontwikkelingen zijn elk op hun eigen wijze van belang voor de maatschappelijke participatie. Een houding bij de cliëntèle die assertief en kritisch is, experimenteel en gericht op nieuwe ervaringen, soms ook consumptief en vrijblijvend, gecombineerd met informele relaties, meer professionalisering, verscheidenheid in het aanbod en klantgerichtheid bij de organisatie – dit zijn ontwikkelingen die zich voorlopig nog zullen voortzetten en waarop de verenigingen en organisaties binnen de civil society zich (elk op hun eigen wijze) zullen moeten instellen.

Een belangrijke vraag daarbij is hoe de participatie van individuen gestalte krijgt. Vaak zullen mensen sociale contacten met enige regelmaat en diepgang moeten hebben, voordat de civil society resultaten voortbrengt in termen van de vorming van sociaal kapitaal, betrokkenheid bij politiek en gemeenschappelijke belangen en deelname aan publieke discussies. Een uitsluitend private relatie van individuen met hun organisaties via donaties en media zal daarvoor onvoldoende zijn. Dat is een reden om te hechten aan vrijwilligerswerk, dat veelal gepaard gaat met regelmatige contacten met andere vrijwilligers. In veel gevallen is er bij gewoon lidmaatschap geen sprake meer van enig verenigingsleven, en dikwijls is het niet meer dan donateurschap. De vrees bestaat dat het juist de collectieve dimensies zijn die afbrokkelen in het moderne Nederland, ten gunste van meer individueel gerichte vormen. Er is in het hedendaagse Nederland veel onzichtbare maatschappelijke deelname en sympathie zonder binding, wat in de komende tien jaar zeker niet zal verminderen. Veel aspecten van de vrijwillige inzet zijn niet gerelateerd aan scherp afgrensbare of institutioneel georganiseerde groepen.

4.2 Vijf belangrijke ontwikkelingen

Elders is aangetoond dat het vrijwilligerswerk in ons land internationaal gezien op een hoog peil staat (binnen Europa wordt Nederland alleen door de Scandinavische landen naar de kroon gestoken; zie hoofdstuk 2). In enquêtes onder de bevolking vertoonde het vrijwilligerswerk lange tijd ook een hoge mate van stabiliteit. Pas

recent zijn er tekenen van een mogelijke kentering. De grote stabiliteit in het percentage deelnemers onder de bevolking betekent niet dat er niets veranderde. Al langere tijd waren er geluiden uit de praktijk dat de bereidheid tot het doen van vrijwilligerswerk afbrokkelde. In onderzoeken bij vrijwilligersorganisaties zeggen momenteel twee op de vijf organisaties te kampen met een tekort aan bereidwilligen (bij sport- en recreatieverenigingen is dat zelfs ruim een derde). Gemiddeld heeft de helft van de organisaties in allerlei sectoren problemen met het werven van vrijwilligers voor bestuursfuncties (Devilee 2005; vgl. De Hart 2005). In meer algemene zin zijn onder de ogenschijnlijk rimpelloze waterspiegel al enige tijd sterke onderstromen ontstaan.

Zowel aan de vraag- als aan de aanbodkant deden zich allerlei ontwikkelingen voor die van invloed waren op de populariteit en de vormgeving van het vrijwilligerswerk, en de visie op het vrijwilligerswerk. Een aantal daarvan zijn in het vorige hoofdstuk de revue gepasseerd, waarbij het accent lag op ontwikkelingen die ook in de komende jaren van invloed zullen blijven. Zo wordt de vraag naar vrijwilligers gestimuleerd door de afbouw van de verzorgingsstaat, de vermaatschappelijking van de zorg en de vergrijzing. Daarentegen bedreigen krapte op de arbeidsmarkt, een slinkend aantal vrij beschikbare uren, een hectischer leefpatroon en een ruimer aanbod van vrijetijdsvoorzieningen de animo tot het doen van vrijwilligerswerk; deze factoren lijken allerm minst ook bevorderlijk voor de bereidheid om zich voor langere tijd te binden. Niet alleen veranderingen in de populatie van potentiële vrijwilligers leiden tot het stellen van steeds hogere eisen aan het vrijwilligerswerk, maar ook de professionalisering en de uitbreiding van wettelijke eisen en voorschriften. Daaraan kan worden toegevoegd dat het vrijwilligerswerk bij sommige groepen een imago-probleem lijkt te hebben. Door veel jongeren bijvoorbeeld wordt het geassocieerd met een gezapig soort volgzaamheid of mottige noties als 'burgerplicht'. Ook is er niet zelden sprake van een zeker incrowd effect; dit is een zichzelf versterkend proces waarbij oudgedienden onder de vrijwilligers zo sfeerbepalend zijn, dat nieuwe krachten zich er niet thuis voelen. De vrijwilligersorganisatie wordt, kortom, door andere belangstellenden als ontoegankelijk ervaren. Voorts zijn veel allochtonen van huis uit niet vertrouwd met westerse vormen van maatschappelijk activisme en ervaren zij hun eigen barrières op de weg naar vrijwillige inzet buiten het eigen etnische milieu.

Enkele jaren geleden heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau in zijn *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* een groot aantal ontwikkelingen geanalyseerd met het oog op wat er de komende periode op de diverse terreinen te verwachten valt. Het Bureau neemt binnen de verschillende maatschappelijke sectoren een aantal gemeenschappelijke langetermijnprocessen waar, die zich de komende decennia zullen blijven manifesteren. Het gaat om de volgende vijf maatschappelijke processen: individualisering, informalisering, intensivering, informatisering en internationalisering (SCP 2004; zie ook Schnabel 1999, 2000). De processen zijn op hun beurt in hoge mate bevorderd door onder andere de stijging van het gemiddelde onderwijsniveau en verbreding van de welvaart. Alle vijf hebben ze hun eigen effecten op de vrijwillige inzet

en die zullen de komende tien jaar niet afnemen. In de volgende paragrafen zullen ze dan ook herhaaldelijk terugkeren bij de beschrijving van veranderingen die zich aandienen in de praktijk van het vrijwilligerswerk. Maar eerst een korte uitleg van de begrippen.

Met *individualisering* wordt bedoeld op een proces waarbij allerlei traditionele maatschappelijke verbanden (dorp, buurt, klasse, gezin, maar ook kerk) hun dwingende karakter verliezen en de ruimte groeit om het leven naar eigen inzicht en behoefte in te richten. Individualisering ligt ten grondslag aan zowel de afbrokking van veel oude modellen van maatschappelijke participatie (kerken, vrouwenbonden, politieke partijen) als de verbreiding van participatievormen die weer geëigend zijn om aan persoonlijke, vaak ook tijdelijke, zorgen en ervaringen uitdrukking te geven. *Informalisering* refereert aan het losser worden van de maatschappelijke verbanden, de opkomst van netwerkorganisaties en de egalisering van gezagsverhoudingen en omgangsvormen. Op het terrein van de participatie manifesteert dit zich onder andere via een verschuiving naar meer *democracy from below*. *Informatisering* is verbonden met technologische ontwikkelingen. Kernelement is de verandering van communicatie en interactie door automatisering en de verbreiding van ICT. *Intensivering* verwijst naar het sterker en persoonlijker worden van de belevingscomponent op steeds meer gebieden (met als grote tegenhangers sleur en eentonigheid, kuddegedrag en voorspelbaarheid), en op een groeiende behoefte aan variatie en verandering. Bij *internationalisering*, ten slotte, gaat het om veranderingen bij sociale en culturele instituties, waarbij deze in steeds grotere, supranationale verbanden worden opgenomen – dit onder invloed van migratiebewegingen, de mondiale economie, Europese integratie en de verbreiding van een internationale cultuur.

De vijf genoemde processen doen zich al langere tijd voor in de samenleving, zij het met de nodige tempowisselingen en gedaanteveranderingen. Dat zal ook in de toekomst het geval zijn, al is niet op voorhand te zeggen hoe dit precies tot uitdrukking zal komen. De processen zijn nauw met elkaar verbonden en werken dikwijls op elkaar in. Zo spelen bij de egalisering van voorheen hiërarchische verhoudingen individualisering en informalisering een rol, terwijl ook informatisering erbij betrokken kan zijn; dit is bijvoorbeeld het geval waar organisatiestructuren het karakter krijgen van netwerken, die in veel opzichten virtueel van aard zijn. Dat is een verschil met veel oude structuren, die doorgaans geografisch verankerd waren en verbonden met de specifieke leefsituatie van groepen. Oude pleisterplaatsen van het informele publieke leven buiten gezin en werkkring, waar mensen elkaar ontmoetten, samen ontspanden en de dagelijkse gebeurtenissen doornamen, ondervinden vooral bij de jongste generatie nu al flinke concurrentie van virtuele contacten in cyberspace, en dat zal zeker niet minder worden. Plaatsgebonden vormen van sociale interactie worden minder dominant.

Het gaat hierbij niet om autonome processen. Steeds spelen kenmerken van de maatschappelijke omgeving een rol. Zo ontleen de toekomstige participatiewijzen veel van hun dynamiek aan het gegeven dat ze niet als een kant-en-klaarpakket worden overgedragen, van generatie op generatie, binnen de veilige omslotenheid

van een vaststaande groep. Dat is in belangrijke mate een gevolg van de ontzuiling van de Nederlandse samenleving, maar ook van bijvoorbeeld de stijging van het opleidingsniveau en de opkomst van de moderne media. Onder invloed van de individualisering en informalisering krijgt participatie steeds meer het karakter van een open project, een dynamisch proces waarbij men zelf aan de slag gaat en dat vorm krijgt vanuit de uiteenlopende identiteiten en voortdurende rolwisselingen die het moderne leven met zich meebrengt. Lidmaatschap en fysieke aanwezigheid – de basis van het traditionele verenigingsleven – worden minder belangrijk; daarentegen zullen contact houden, geïnformeerd worden, communiceren en professionele dienstverlening aan belang winnen. Persoonlijke kenmerken, belangen of interesses zijn bepalend, niet een groepsloyaliteit die met de geboorte gegeven is en levenslang aanhoudt.

De virtualisering van sociale relaties is een belangrijke ontwikkeling voor de sociale infrastructuur van de toekomstige civil society. Tijd en ruimte krijgen in cyberspace een andere betekenis. Via computernetwerken kunnen veel meer mensen gelijktijdig communiceren en participeren dan via *face to face*-contacten; vergeleken met de oude massamedia is die communicatie veel meer gekenmerkt door gelijkwaardigheid en bottom-up-initiatieven. Grote aantallen mensen met een zeer diverse achtergrond, die elkaar anders nooit zouden hebben ontmoet, komen met elkaar in contact (waarbij vaak ook sprake is van een sterke internationalisering). Het gaat om *weak ties*,¹ die van groot belang zijn voor de verspreiding van ideeën en het samenbrengen van onderling sterk verschillende mensen. Onder invloed van ICT-ontwikkelingen zal de betekenis van individualisering veranderen. De term zal niet langer betrekking hebben op het verlaten van traditionele sociale verbanden die op allerlei levensterreinen uiting geven aan dezelfde collectieve identiteit, maar veeleer neerkomen op het combineren van vele uiteenlopende verbanden, netwerken of informatiestromen, op basis van een persoonlijke, maar veelvormige en dynamische identiteit.

Van de 5 i's keert individualisering al het langst en het uitgebreidst terug in de achtereenvolgende rapporten van het SCP. In het navolgende en op andere plaatsen in deze verkenning komen weliswaar ook de overige vier processen ter sprake, maar het accent ligt toch op de individualiseringstrend, vanwege zijn meer overkoepelende karakter en omdat hij als het ware de diverse veranderingen in de vrijwilligerswereld samenvat. Op een aantal gevolgen van de individualisering gaan we daarom eerst nog wat uitgebreider in.

4.3 Individualisering

Dat mensen steeds meer zichzelf als uitgangspunt nemen van denken en handelen en hun eigen leven als integratiebron van sociale betrekkingen, verdraagt zich slecht met negentiende-eeuwse ideeën over organisatievorming.² Veel van de huidige organisaties op het middenveld zijn geworteld in dat gedachtegoed, dat de organisatie of de groep als primair beschouwde en de persoon op de tweede plaats zette. Men was allereerst gereformeerd of katholiek, vervolgens ook nog Nederlander. Een fijn

vertakt conglomeraat van verzuilde organisaties begrensd de psychologische actie-radius. Media en *opinion leaders* uit de eigen stal leverden de oren en ogen waarmee de omringende samenleving werd waargenomen, omheiningen hielden de kudde op sterkte en groepsidentificatie maakte de participant. De organisatiestructuur was hiërarchisch en bureaucratisch. Zij was piramidaal, met aan de basis een brede vertakking in allerlei lokale afdelingen. Dat past allemaal minder in de huidige tijd en lijkt evenmin binnen afzienbare termijn zijn aantrekkingskracht te herwinnen.³

De organisaties die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontstonden onder de paraplu van de verzuiling waren, net als de sociale bewegingen uit de jaren zestig en zeventig van de afgelopen eeuw, voor een belangrijk deel gericht op de emancipatie van bevolkingsgroepen (de gereformeerde *kleine luyden*, katholieken, arbeiders, boeren, vrouwen, homoseksuelen). Zij stelden die groepen in staat een plaats op het publieke schouwtoneel voor zich op te eisen en als volwaardige burgers aan de democratie deel te nemen. Maar emancipatie als inspiratiebron droogt langzaam op. De relaties met organisaties worden overwegend functioneel en anoniem. Organisaties worden ervaren als facilitair: ze moeten de infrastructuur en middelen leveren waarmee men vervolgens zelf of met andere geïnteresseerden aan de slag gaat – kleinschalig en welhaast toevallig, maar daarom niet minder gemotiveerd. Vanuit de organisaties is er minder sturing en dwang langs verticale lijnen, eerder een dienstbare, klantgerichte opstelling, interactief en bijsturend, en gebaseerd op meer egalitaire verhoudingen.

De keuzevrijheid binnen de Nederlandse civil society is al sterk gegroeid en zal nog verder toenemen (waar wil ik bijhoren, welke rol neem ik daarbij op mij en hoe lang blijf ik dat doen?); er is meer zapgedrag. Er zijn minder vaststaande zekerheden en automatismen, er is meer zoekgedrag van burgers naar kanalen waarlangs zij uitdrukking kunnen geven aan wat hun ter harte gaat. Initiatieven worden vaker genomen vanuit een besef van eigen verantwoordelijkheid en met inzet van de eigen persoonlijkheid (die men dan ook erkend en gewaardeerd wil zien). De binding met organisaties vertoont steeds vaker de trekken van een latrelatie die ruimte laat voor wisselende contacten; de organisaties zelf lijken steeds vaker op een soort participatie-uitzendbureaus. Wat vanuit het perspectief van de organisaties vaak een gebrek aan betrokkenheid en calculerend gedrag lijkt, komt vanuit het perspectief van de individuen neer op een openstaan voor en uitproberen van nieuwe oriëntaties, waarbij zonder smetvrees wordt geëxperimenteerd met de voordelen van uiteenlopende tradities en typen van inzet. Meer dan in de dagen van weleer geldt voor de participanten hun persoonlijke ervaring en bevrediging als uiteindelijk criterium, en niet zozeer de aanbevelingen, voorschriften en behoeften van de organisatie.

Individualisering vinden we ook terug in de geneigdheid om geloofwaardigheid vooral aan individuele vertegenwoordigers van een institutie toe te kennen, en dan niet vanwege zijn of haar ambt of maatschappelijke positie, maar als mens. Geloofwaardigheid is afhankelijk van waarden die aan individuen, niet aan de institutie zijn gebonden, van persoonlijke integriteit en charisma, van sociale nabijheid en persoonlijke ontmoeting, van competentie met betrekking tot een onderwerp. In

het tijdperk van het feilbaarheid wordt alwetendheid als een achterhaalde aanspraak gezien en wordt het predicaat 'gelooftwaardig' alleen gebezigd voor een specifiek terrein en specifieke persoon.

Individualisering moet niet verward worden met egoïsme of een onvermogen tot identificatie met het grotere sociale geheel. Zo kan de persoonlijke achtergrond aanleiding geven tot het doen van vrijwilligerswerk of het verlenen van informele hulp (bv. in het onderwijs, omdat men schoolgaande kinderen heeft, of ten behoeve van een aan huis gebonden familielid). En ook kunnen persoonlijke motieven en de eis van tegemoetkoming aan eigen behoeften aanleiding zijn om zich bij een vereniging of organisatie aan te sluiten (bv. omdat men langs die weg vaardigheden denkt te kunnen ontwikkelen, interesses wil delen of interessante mensen ontmoeten). Wel zal de binding met een groep er anders uitzien dan in een cultuur waarin men plichtsbesef, het volgen van de traditie en het groepsbelang hoort te laten prevaleren boven het persoonlijke belang en individuele beweegredenen. Onderscheiden vervagen tussen betaald en onbetaald, verplicht en onverplicht, georganiseerd en ongeorganiseerd.

Organisaties op het maatschappelijk middenveld ondervinden de effecten van de individualiseringstrend. Die zet monopolistische aanspraken onder druk en maakt het noodzakelijk dat sterker wordt aangesloten bij de leefwereld van doelgroepen; daarnaast dient er besef te zijn van de grote hedendaagse verscheidenheid van inspiratiebronnen en denkbeelden, en een waardering van min of meer autonoom opgedane ervaringen met maatschappelijke deelname. De individualisering bevordert het streven naar een opener aanbod en naar meer ruimte voor eigen initiatieven. Ook stimuleert ze een toenemende nadruk op profilering (imago is een belangrijk element in de *Erlebnisgesellschaft*), professionalisering (ook waar het gaat om moreel engagement) en het vermogen tot communicatie van de eigen boodschap naar groepen die er niet per definitie in geïnteresseerd zijn. De aspecten die in het voorgaande zijn aangeremd, zullen zich in de komende jaren (blijven) manifesteren, zowel in de houding tegenover het vrijwilligerswerk als in de wijzen waarop het vrijwilligerswerk wordt georganiseerd. Die constatering wordt in de volgende paragrafen nader uitgewerkt.

4.4 Een ander type vrijwilliger

Als men ervaringsdeskundigen en experts vraagt naar hun verwachtingen omtrent de vrijwillige inzet, blijken de ontwikkelingen die volgens hen het komende decennium verder zullen doorzetten voor een groot deel het stempel van de individualisering te dragen (zie AS Terpstra et al.; De Hart 2005). Tot die ontwikkelingen behoort om te beginnen de lossere band die mensen met organisaties zijn gaan onderhouden. Het verenigingsleven is niet verdwenen, maar het kan minder vanzelfsprekend uitgaan van de loyaliteit van zijn achterban; het zal duidelijker van zich moeten doen spreken om mensen bij zich te kunnen betrekken. De motivatie voor vrijwilligerswerk wordt steeds meer op individueel niveau gevormd. In het ontzuilde Nederland

wordt lidmaatschap van organisaties en inzet ten behoeve daarvan niet langer voornamelijk bepaald door traditionele overwegingen, door gewoontes of socialisatie in een bepaald levensbeschouwelijk milieu. Deelname aan het verenigingsleven is niet langer een voortzetting van de godsdienstigheid, maar dan met andere middelen, waarbij in alle verbanden waarvan men deel uitmaakt (gezin, school, vakbond, omroep, krant, vrijetijdsvereniging) dezelfde nestgeur hangt. Zij vloeit ook minder voort uit lokale collectieve identiteiten, zoals de identificatie met een buurt, of uit een welhaast levenslange binding. De participatiedynamiek is aanzienlijk toegenomen en wordt niet langer aangedreven vanuit één punt (het katholicisme, het socialisme, de emancipatie van een groep of een sociale beweging).

De participatiebiografie is veelvormiger geworden. Gedurende een periode steekt men flink wat tijd in bepaalde activiteiten, om vervolgens zijn betrokkenheid in geld uit te drukken (in de vorm van een donateurschap), waarna in een latere levensfase het vrijwilligerswerk misschien weer wordt opgepakt. Dat komt allerm minst neer op teloorgang van de sociale betrokkenheid, de bereidheid zich in te zetten, of zelfs maar van de affiniteit met de thema's waar organisaties voor staan. Geregeld verhuizen is immers iets anders dan dakloos zijn en van baan veranderen niet hetzelfde als werk onbelangrijk vinden. Wel brengt de gesignaleerde verschuiving met zich mee dat mensen hun belangstelling of bekommernis minder vanzelfsprekend onder de paraplu van een organisatie beleven of uitdrukken. Ook voor het vrijwilligerswerk geldt: men kiest vaak niet voor het restaurant, maar voor de afzonderlijke gerechten. Bepaalde onderwerpen spreken tot de verbeelding of bepaalde belangen worden herkend, en van daaruit kiest men soms voor een organisatie. Is men bereid er tijd in te investeren, dan gebeurt dat met bepaalde restricties. En er is ook veel informele burgerparticipatie, die vaak moeilijk te bundelen (of verzilveren) blijkt in de vorm van een formelere structuur. De veranderingen kunnen beter worden samengevat via een begrip als 'individualisering; dan via zwartgallige kwalificaties als 'narcisme', 'egoïsme' en 'calculerend gedrag'.

De binding met organisaties zal meer episodisch van karakter worden. Ze komt vaker inductief tot stand, vanuit wat speelt in de directe omgeving en eigen biografie (in Duitsland spreekt men van de *biografische Passung*). Dat in het vrijwilligerswerk een uitdaging wordt gevonden, dat het leuk en verrijkend is, dat je je erin kunt ontplooiën en dat het op zeker moment aansluit bij je leefstijl, gaat, tezamen met welbegrepen eigenbelang, zwaarder wegen dan conventie, gewoonte en trouw aan de organisatie. Achter dit algemene beeld gaan overigens duidelijke verschillen tussen groepen vrijwilligers schuil. Vooral voor ouderen en velen uit de vaste kern van leden zullen doorgaans de traditionele motieven blijven overwegen.

De afgelopen decennia heeft de Nederlandse civil society meer het karakter gekregen van een min of meer open markt, waarin verenigingen en organisaties concurreren om de aandacht en gunst van mogelijk geïnteresseerden. Het is steeds gebruikelijker geworden dat mensen, al naargelang hun levensfase en de op dat moment belangrijke aspecten van hun leven, hun keuze bepalen voor specifieke vormen van maatschappelijke participatie. Daarbij staat niet automatisch het belang

van het grotere geheel of de organisatie voorop, maar vaak primair de persoonlijke bevrediging en de ambities van de participant. Funshoppen gebeurt vanuit een andere houding dan het vaste klant zijn bij een vertrouwde leverancier. Het gaat gepaard met een sterker redeneren vanuit de verlangens die men op dat moment heeft en een kritischer houding tegenover het aangeboden. Dat geldt niet alleen voor de commercie, het is ook van toepassing op het vrijwilligerswerk.

4.5 Een andere rol voor organisaties

De nieuwe vrijwilligersidentiteit houdt in dat de vrijwilliger moeilijker te binden is voor langere tijd en door één organisatie, sterker geleid wordt door de persoonlijke interesse en actuele agenda, mondiger is en vaker redeneert vanuit een ruilrelatie, met een periodieke kosten-batenanalyse. Dit alles heeft repercussies voor de aanbodzijde. De nieuwe vrijwilliger stimuleert veranderingen in de wijze waarop het vrijwilligerswerk wordt georganiseerd, in de formele organisatiestructuur en de wervingstrategie. Organisaties zullen meer open komen te staan voor de omringende omgeving en meer bereid zijn tot allerhande experimenten, bijvoorbeeld het ontwikkelen van netwerken waarin vrijwilligers kunnen doorstromen (al naargelang de levensfase en interesse van dat moment). Ze zullen zoeken naar meer mogelijkheden tot circuleren (bv. via korte contracten) of het aanbieden van individuele trajecten en een grotere diversiteit (met minder gerichtheid op de 'doorsneevrijwilliger'). Ze zullen ruimer gaan investeren in scholing en maatschappelijke vaardigheden. Vrijwilligerstaken zullen meer worden opgesplitst in kleinere onderdelen (zie AS Hustinx et al.). De individualisering brengt een verscheidenheid met zich mee die het noodzakelijk maakt om vrijwilligerswerk meer op maat aan te bieden. Hetzelfde aantal werkzaamheden zal in de toekomst door meer mensen (moeten) worden verricht. Vrijwilligerswerk zal projectmatiger opgezet worden, met een duidelijk omschreven en specifiek takenpakket en een expliciete tijdsmarkering (hier beginnen we, en daar ligt het moment dat als de afsluiting wordt beschouwd). Op tal van manieren wordt door vrijwilligersorganisaties ingespeeld op de veranderingen in de civil society en geanticipeerd op de ontwikkelingen die zich aandienen. Behalve aan professionalisering en het meer inspelen op media-aandacht, valt daarbij te denken aan initiatieven als MADD en prijsuitreikingen voor vrijwilligers.

Volgens de vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, in een enkele jaren geleden uitgevoerd grootschalige enquête, is de actieve inzet voor organisaties (bezoek van vergaderingen en bijeenkomsten, anderen voor vrijwilligerswerk proberen te interesseren) de afgelopen decennia onmiskenbaar teruggelopen, evenals de identificatie van de aangeslotenen met de organisatie. Ledenwerving, ledenbehoud en het stimuleren van de verbondenheid bij de achterban zijn dan ook prominenter op de agenda komen te staan. Maatschappelijke organisaties zijn zich meer naar buiten gaan richten, zoals blijkt uit de grotere aandacht voor het imago van de organisatie, het uitdragen van de doelstellingen naar een breed publiek en een goede verzorging

van de publiciteit naar niet-leden. De invloed van leden en/of donateurs op het beleid van de organisaties en de mate waarin bestuur of directie zich op de hoogte stellen van de wensen van hun achterban, acht men overwegend gegroeid (De Hart 2005).

De groeiende eisen met betrekking tot vrijwilligersorganisaties gaan, voornamelijk in grotere organisaties, gepaard met tendensen naar professionalisering. Die komt onder meer naar voren uit de groeiende aandacht voor vrijwilligersmanagement (zie bv. www.sbi.nl) en het inschakelen van (betaalde) professionals, zoals in de vorm van training- en adviesbureaus voor vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties.⁴ Het belang van fondsen en van het bedrijfsleven neemt toe, niet alleen vanuit het oogpunt van financiering, maar ook wat betreft de eisen die vaak aan financiering worden verbonden (in de vorm van accountability, transparantie, output enz.).⁵ Zo komt de druk in de richting van professionalisering zowel van binnen als van buiten: via de vrijwilligers zelf, via sponsors, via een toenemende concurrentie. Als een mogelijk negatief gevolg wordt de daaruit voortvloeiende drang naar certificering gezien en de vervaging van grenzen tussen vrijwilligerswerk en de betaalde sector. De laatste kan leiden tot oneigenlijke vormen van concurrentie en een competitie met professionele en commerciële organisaties (bij een sportschool of fitnesscentrum gaat het er nu eenmaal anders aan toe dan bij een speeltuinvereniging die drijft op de inzet van ome Henk en tante Sjaan). Ze dreigt ook het wezenlijke karakter van vrijwillige inzet aan te tasten en daarmee haar doel voorbij te schieten. In algemenere zin geldt dat voor een functionalistische benadering van het vrijwilligerswerk en het omkleden van vrijwilligerswerk met steeds meer eisen met de intentie: sociale problemen op te lossen, scheidslijnen te overbruggen en als nastrevenswaardig beoordeelde maatschappelijke doelen te verwezenlijken. Daarmee dreigt een soort 'uitwoning' van vrijwilligersorganisaties. Niet elke vereniging is even goed in staat de door de overheid gedicteerde maatschappelijke doelen na te streven (verzakelijking van besluitvorming en verantwoording, vermaatschappelijking van zorg, scholing, kinderopvang, initiatieven voor langdurig werklozen, kansarme jongeren, allochtonen, enz.). Het plegen van dit soort roofovername wordt gezien als een bedreigend aspect van de invoering van de Wmo.⁶

De keuzemogelijkheden in de wereld van de vrije tijd worden steeds groter, wat een verscherpte concurrentie om de aandacht van potentiële belangstellenden met zich meebrengt. Als gevolg daarvan zullen organisaties zich sterker op de wereld buiten het eigen verenigingsleven moeten oriënteren, zich herkenbaar en aantrekkelijk moeten profileren bij de werving van vrijwilligers, en meer energie moeten steken in het levend houden van de motivatie van de deelnemers. Ze zullen steeds minder toekunnen met het slechts putten uit het bestaande ledenbestand. In een pluriforme samenleving moeten uiteenlopende snaren worden beroerd. Er zal aandacht moeten worden geschonken aan de specifieke leefwereld en leefstijlen van de kapitaalkrachtige en vitale moderne gepensioneerden, de drukbezette tweeverdieners in de middenfasen van de levensboog, hedendaagse jongeren en allochtonen. Niet alleen bij de werving is dat een vereiste, maar ook als het gaat om het behouden van vrijwilligers.

Zo stijgt het opleidingsniveau bij elke nieuwe generatie vrijwilligers en dat gaat gepaard met hogere (kwaliteits)eisen.

De snelle opkomst en verbreiding van ICT wordt door bijna alle betrokkenen bij het vrijwilligerswerk als een belangrijke ontwikkeling gezien, die de komende tien jaar een verdere vlucht zal nemen. Ze lijkt niet alleen gepaard te gaan met nieuwe vormen van vrijwilligerswerk, maar ook met bijvoorbeeld een betere en snellere verspreiding van informatie, een aanzienlijke verruiming van het potentieel van personen dat bereikt kan worden, en mogelijkheden als het aanleggen van digitale vrijwilligersbanken (zie o.a. Acevedo 2005: 6). In brede kring worden de mogelijkheden op dit terrein verkend en wordt geprobeerd te profiteren van het ICT-gebruik (zie verder § 5.3).

Niet alleen de leefwerelden van groepen vrijwilligers verschillen; er zijn ook verschillende rollen die organisaties willen of kunnen spelen. De motieven, ambities en strategieën zullen uiteenlopen al naargelang het type vrijwilligersorganisatie (in navolging van Handy (1988) onderscheidt Meijs (1997) in zijn proefschrift bijvoorbeeld organisaties gericht op *service delivery*, op *mutual benefit* en op *campaigning*; vgl. AS Hustinx et al.). Voor een klassieke wijkvereniging zal het beeld er anders uitzien dan voor een actiegroep tegen een snelweg, zoals het ook andere trekken vertoont bij een kerkelijke gemeente, een vakbond en een sportclub. De doelgroepen verschillen, net als de doelstellingen en mogelijkheden van de organisaties.

Tot besluit zetten we nog eens een paar belangrijke uitkomsten van de door Terpstra c.s. gerapporteerde SWOT-analyse op een rij (zie AS Terpstra et al.). Bij de sterke punten van vrijwilligersorganisaties komt daaruit vooral de grote pluriformiteit van de sector naar voren. Maar wat voor de ene organisatie als een sterkte geldt, is voor de andere juist een zwakte; een voorbeeld is de professionalisering van organisaties. Zoals eerder in dit hoofdstuk gemeld, en zoals duidelijk naar voren kwam uit de expertmeeting, is de trend dat vrijwilligerswerk wordt ingezet om problemen op te lossen en dat organisaties een maatschappelijk doel zouden moeten dienen, een bron van *zorgen* voor het vrijwilligersveld. Het wordt ervaren als roofofbouw plegen op vrijwilligersorganisaties. Daarnaast worden als nadelige aspecten gezien dat veel organisaties nog te veel naar binnen zijn gericht, en te weinig ondernemend en op de bredere samenleving georiënteerd.

Het professionaliseringsaspect keert eveneens terug bij de kansen die men signaleert, naast toenemende kwaliteit en effectiviteit, die, naar men aanneemt, belangrijke voordelen kunnen opleveren. Een centraal punt in de expertmeeting is de grote kans die men ziet in het aanbieden van vrijwilligerswerk op maat. Een van de grootste *bedreigingen*, ook reeds bij de zwaktes genoemd, is de verwachting (vanuit de overheid) dat vrijwilligerswerk en vrijwilligersorganisaties kunnen worden ingezet om allerlei problemen op te lossen. Ook de vermaatschappelijking van zorg en onderwijs wordt als een bedreiging gezien. Opmerkelijk is verder het feit dat in de bijeenkomst de maatschappelijke stage voornamelijk als een bedreiging voor het vrijwilligerswerk wordt getypeerd. Het aandeel jongeren dat 'blijft hangen' is relatief klein te noemen, de capaciteitsproblemen voor vrijwilligersorganisaties zijn groot. Ten slotte wordt de 'overbevissing' als een belangrijke potentiële bedreiging vermeld.

Noten

- 1 *Weak ties*, zwakke verbanden, zijn bv. professionele relaties. *Strong ties* zijn familie- en vriendenbanden.
- 2 In het navolgende is geput uit hoofdstuk 4 van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*.
- 3 aarmee is overigens niet gezegd dat individualisering gemeenschappelijke strevingen of groepsbewustzijn uitsluit. Veel ideële organisaties floreren en er blijft behoefte aan gezamenlijke identificatie, bij herdenkingen, rondom het koningshuis, naar aanleiding van sportevenementen enz. Mensen herkennen elkaar ook in het belang dat zij aan individualiteit hechten en zijn bereid zich daar samen sterk voor te maken. Een individualiserende samenleving is dus niet per se een egocentrische samenleving. Wel gaat de individualisering gepaard met het verdwijnen van emancipatoire motieven als basis om zich te organiseren.
- 4 De verschuiving laat ook sporen na in het onderwijs: aan de hogeschool Utrecht is er bijvoorbeeld sinds kort een post-hbo-opleiding Innovatief vrijwilligersmanagement.
- 5 In landen als Duitsland en Engeland wordt aan deze ontwikkelingen aandacht geschonken door landelijke commissies en raden. De Wmo-Enquete-Kommission Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements en The National Council for Voluntary Organisations bijvoorbeeld zien in deze professionalisering kansen liggen voor de waardering en ontwikkeling van vrijwilligerswerk. Ze zijn dan ook van mening dat samenwerking tussen nationale en lokale overheden, tussen het bedrijfsleven en vrijwilligersorganisaties en verenigingen een groeiende trend zou moeten zijn.
- 6 Een andere bron van scepsis ten aanzien van de Wmo is dat er in slechts 10% van de Nederlandse gemeenten een krachtige ondersteuningsorganisatie voor het vrijwilligerswerk actief is (zie AS Terpstra et al.).

5 In de marges van het vrijwilligerswerk

In de voorgaande hoofdstukken zijn weliswaar nieuwere varianten van vrijwilligerswerk aangestipt, maar is toch voornamelijk aandacht besteed aan vrijwilligerswerk in de traditionele zin van het woord. In dit vijfde hoofdstuk verleggen we de aandacht naar een aantal nieuwe initiatieven en op het eerste gezicht niet zo vrijwillige varianten van participatie. Op dit moment behoren ze nog tot de marge van het vrijwilligerswerk. Het betreft vormen van vrijwillige inzet waarbij anno 2015 waarschijnlijk niet het gros van de vrijwilligers zal zijn betrokken of die tegen die tijd zelfs maar gemeengoed zijn geworden, maar waarvan wel verwacht mag worden dat ze de komende tien jaar een bredere erkenning zullen krijgen. Na een introductie komen eerst geleide vormen van vrijwilligerswerk ter sprake, vervolgens gaan we in op de betekenis van burgerinitiatieven en een aantal nieuwe vormen die zich lijken aan te dienen.

5.1 Voortgaande vernieuwing

Zoveel is zeker: vrijwilligerswerk is niet van vandaag of gisteren, en wat men als begintijdstip van vrijwilligerswerk beschouwt, hangt af van de gehanteerde definitie. Sommige activiteiten zijn modern van karakter, bijvoorbeeld assistentie in het onderwijs en bij inburgeringprogramma's, telefonische hulpdiensten of het bijhouden van een website voor de sportclub. Andere hebben een lange geschiedenis, zoals vormen van onderlinge bijstand die hun voorlopers hebben in onder andere de Saksische noaberschapen, allerlei vormen van liefdadigheid (philantropia, humanitas) en het onbezoldigd bekleden van publieke functies die al vanaf de Griekse en Romeinse oudheid door welgestelden werden uitgeoefend. Hetzelfde geldt voor de belangeloze zorg voor de noodlijdende medemens (caritas), die als een ethisch appel al binnen de eerste christengemeenten gold.

Vooraf de ontwikkelingen vanaf het eind van de negentiende eeuw zijn relevant, als men uitgaat van de definitie van vrijwilligerswerk die sinds 1980 gebruikelijk was. Die definitie van vrijwilligerswerk is: werk dat onbetaald en uit vrije wil in enig georganiseerd verband wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving (vgl. wvc 1991: 4). Het vrijwilligerswerk ving ruim honderd jaar geleden aan, toen naast het traditionele stelsel van filantropie, dat werd gedragen door verlichte geesten uit de gezeten burgerij, onder de paraplu van de verzuiling een bundeling van particuliere initiatieven ontstond. Rond de jaren zestig van de afgelopen eeuw liep de lange 'eeuw van de verzuiling', na een korte heropleving tijdens de periode van de wederopbouw, ten einde. Sindsdien manifesteren zich zowel binnen de bredere samenleving als binnen de wereld van het vrijwilligerswerk een aantal ontwikkelingen die ervoor zorgen dat de oude omschrijving van vrijwilligerswerk steeds meer gaat knellen.

De veranderingen binnen de Nederlandse civil society, die in de vorige hoofdstukken zijn aangestipt, resulteerden in allerlei burgerinitiatieven en percepties, waarop

het oude etiket niet goed meer lijkt te passen. De laatste jaren duikt steeds vaker het begrip 'vrijwillige inzet' op, dat beoogt recht te doen aan de verbreding, de diffusere sociale basis en de veranderende beleving van de maatschappelijke betrokkenheid van burgers. Hoe zit het bijvoorbeeld met die 'vrije wil' uit de oude definitie, bij verplichte bardiensten in de sportkantine en de toekenning van studiepunten of de reintegratie van langdurig werklozen via het vrijwilligerswerk? Ook de andere elementen van de definitie (onbetaald, georganiseerd, ten behoeve van de samenleving) staan ter discussie. Doen deze aspecten voldoende recht aan de grote verscheidenheid van wijzen waarop vrijwilligerswerk kan plaatsvinden en bieden ze een goed uitgangspunt voor toekomstige ontwikkelingen? Civiq bijvoorbeeld reikt door middel van een draaischijf '7+1' manieren aan om naar vrijwillige inzet te kijken (www.movisie.nl). De motieven, de organisatiecontext, mate van vrijwilligheid en dergelijke kunnen per betrokkene verschillen en zijn niet per se allemaal inpasbaar in de huidige definitie. De in het voorgaande besproken processen van individualisering zullen die pluriformiteit de komende jaren alleen nog maar verder doen groeien. Ook andere ontwikkelingen stimuleren een herbezinning op de definitie en een verbreding daarvan. Te denken valt aan impulsen vanuit het beleid, aan internationalisering, benchmarking en aan een toenemend gebruik van internet in het dagelijks leven, maar ook aan de veranderende vraag en behoefte vanuit vrijwilligersorganisaties en de overheid, aan andere visies die vanuit het bedrijfsleven ontstaan en aan nieuwe wensen en eisen van vrijwilligers zelf. Bij het streven het verschil tussen vraag en aanbod te verkleinen zal het vrijwilligerspotentieel vanuit een andere hoek gezocht en aangeboord gaan worden.

5.2 Geleide vormen van vrijwilligerswerk

Een centraal element van de klassieke definitie van vrijwilligerswerk is de vrijwilligheid. Er ontstaan echter steeds meer initiatieven waarbij vraagtekens kunnen worden gezet bij de vrijwilligheid bij de betrokkenen. Volgens Hustinx et al. verwijst 'geleid vrijwilligerswerk' naar vormen van inzet waarbij de voorwaarden tot deelname en de deelname zelf door anderen zijn geïnitieerd en/of bepaald. Ze dienen om problemen van normatieve en allocatieve aard bij de organisaties of de samenleving op te lossen (AS Hustinx et al.). De belangrijkste oorzaak van het ontstaan van geleide vormen van vrijwilligerswerk, is de toenemende kloof tussen de vraag en het aanbod bij het vrijwilligerswerk.

Op verzoek van de Tweede Kamer is onderzoek verricht naar de vraag in hoeverre een sociaal jaar voor jongeren ingevoerd kan worden in Nederland (Boutellier et al. 2004). Van middelbare scholen wordt verwacht dat zij in hun curriculum een sociale stage voor hun leerlingen opnemen. Op beide onderwerpen komen we zodadelijk terug. In het regeerakkoord van het nieuwe kabinet-Balkenende is opgenomen dat jongeren tijdens hun schooltijd drie maanden maatschappelijke stage volgen, zodat ze kennis kunnen maken met de samenleving. Wat betreft de precieze vormgeving en uitvoering zal overlegd worden met scholen en maatschappelijke instan-

ties. Van een andere orde zijn integratietrajecten voor langdurig werkelozen of voor nieuwkomers, waarbij het doen van vrijwilligerswerk als sleutel wordt gezien.

Niet alleen van overheidswege wordt aandacht besteed aan meer geleide vormen van vrijwilligerswerk en wordt het vrijwillige aspect in ruimere zin opgevat. Het is allang geen uitzondering meer dat sportverenigingen hun leden dwingend verzoecken af en toe in de kantine te helpen of de sportzaal schoon te vegen. Van ouders wordt meer en meer verwacht dat zij zich belangeloos inzetten voor de school van hun kinderen.

Ook geleid vrijwilligerswerk speelt in op de bereidheid, geschiktheid en beschikbaarheid van de potentiële deelnemers. Hustinx et al. (AS) onderscheiden vier katalysatoren achter geleid vrijwilligerswerk. Ze noemen voor iedere katalysator de verwachte invloed ervan op het aantal vrijwilligers, door het aantal vrijwilligersuren en de output van het vrijwilligerswerk te schatten. De eerste katalysator is *zelfwerkzaamheid*, die te vinden is bij 'organisaties waar vrijwilligers en leden/cliënten samenvallen'. Voorbeelden hiervan zijn sportverenigingen en scholen. De tweede katalysator is het *onderwijs*, dat door middel van maatschappelijke stages en *service learning* geleid vrijwilligerswerk voortbrengt. Ten derde is er de *sociale periode* en als vierde katalysator wordt genoemd: die 'vormen van geleid vrijwilligerswerk waarbij de *relatie tussen het vrijwilligerswerk en iets terugkrijgen van de samenleving* expliciet wordt gemaakt'.

Maatschappelijk betrokken ondernemen en werknemersvrijwilligerswerk

In de Verenigde Staten is de samenwerking tussen bedrijven, de non-profitsector en vrijwilligersorganisaties haast vanzelfsprekend. Hoewel het in het Nederlandse bedrijfsleven nog altijd minder op de voorgrond staat, komt maatschappelijk betrokken ondernemen (MBO) ook hier steeds hoger op de bedrijfsagenda te staan. Er zijn inmiddels al tal van initiatieven vanuit het bedrijfsleven die gericht zijn op een vrijwillige inzet voor de samenleving. Volgens Meijs en Van der Voort gaat het bij maatschappelijk betrokken ondernemen om een optelsom of portfolio van concrete acties door bedrijven ten behoeve van de lokale gemeenschap(pen) waarin ze opereren. Daarbij kan gedacht worden aan de vijf m's van munten, mensen, middelen, media en massa (AS Meijs en Van der Voort).¹

Voor een deel komt de toenemende aandacht voor maatschappelijk betrokken ondernemen door een algemeen groeiende opvatting bij bedrijven dat zij meer kunnen betekenen voor de samenleving dan enkel via het direct bijdragen op economisch terrein. Daarnaast speelt de druk van stakeholders en werknemers een rol, waardoor bedrijven zich verplicht voelen het maatschappelijk betrokken ondernemen op te nemen in hun bedrijfscultuur. Het inzicht in het belang daarvan wordt versneld wanneer er zich grote rampen voordoen (die veel media-aandacht genereren). Deze verscherpen het besef dat men (periodiek) geld, materialen, kennis en tijd beschikbaar kan stellen.

Onderdeel van dit maatschappelijk betrokken ondernemen is werknemersvrijwilligerswerk. Dat houdt in dat een bedrijf zijn medewerkers stimuleert om als

vrijwilligers tijd en expertise ter beschikking te stellen aan non-profitorganisaties. Het gaat om activiteiten die binnen en buiten de officiële werktijd en werktijd van de medewerker kunnen worden ondernomen (AS Meijs en Van der Voort). Er vallen verschillende vormen van werknemersvrijwilligerswerk te onderscheiden. De vrijwilligersorganisatie, het soort vrijwilligerswerk en de frequentie ervan kunnen bepaald worden door de werkgever of de werknemer. Werknemersvrijwilligerswerk kan al dan niet plaats vinden in werktijd, en individueel of in teamverband. Een meer incidentele vorm is een jaarlijks personeelsuitje waarop vrijwillig de handen uit de mouwen worden gestoken.

Wat zal de grootte en impact van werknemersvrijwilligerswerk zijn binnen het totaalbeeld van vrijwillige inzet in 2015? Zal het aantal mensen dat erin actief is stijgen, geldt dat ook voor het aantal uren dat erin gestoken wordt, en hoe staat het met de feitelijke output? Meijs en Van der Voort (AS) verwachten dat, wanneer er zich geen grote economische problemen voordoen, maatschappelijk betrokken ondernemen en werknemersvrijwilligerswerk (als onderdeel daarvan) in 2015 op grotere schaal worden ingezet. Die groei heeft vooral te maken met randvoorwaarden. Er zullen vooral omstandigheden worden gecreëerd die voorkomen dat werknemers die actief zijn in het vrijwilligerswerk moeten stoppen met hun taken; de omstandigheden hebben niet zozeer ten doel om veel nieuwe vrijwilligers te werven (AS Meijs en Van der Voort). En het aantal geïnvesteerde uren zal misschien niet erg hoog zijn, maar dat sluit zeker niet uit dat werknemersvrijwilligersprogramma's ertoe leiden dat veel mensen voor het eerst met vrijwilligerswerk in aanraking komen en dat de al actieve vrijwilligers gestimuleerd worden tot nog meer inzet (Meijs et al. 2006).

Het belang van maatschappelijk betrokken ondernemen en werknemersvrijwilligerswerk lijkt te gaan toenemen. De concrete effecten daarvan zullen ook afhankelijk zijn van de mate waarin de *volunteerability* van werknemers zal worden beïnvloed. Zullen werknemers juist meer of minder bereid zijn zich actief in te zetten voor een organisatie of goed doel, wanneer dit gestimuleerd of zelfs verplicht wordt door de werkgever? Meijs et al. (2006) geven een drietal factoren die van invloed zijn op deze *volunteerability*: de uitgesproken betrokkenheid van werkgevers bij vrijwilligerswerk, de mate van keuzevrijheid die zij werknemers laten bij de keuze voor het soort vrijwilligerswerk, en de mate waarin druk wordt uitgeoefend om vrijwilligerswerk te doen.

Maatschappelijke stages

Tot de geleide vormen van vrijwilligerswerk behoren ook de maatschappelijke stages in het voortgezet onderwijs. In het nieuwe regeerakkoord staat dat jongeren tijdens hun schooltijd gedurende drie maanden een maatschappelijke stage dienen te volgen om kennis te maken met de samenleving.² Al eerder gaf de overheid aan dat deze stages het actief burgerschap zouden bevorderen, dat ze positief zouden bijdragen aan de maatschappelijke betrokkenheid van leerlingen en aan hun besef van waarden en normen.³ Hoewel bovengenoemde doelstellingen geformuleerd zijn vanuit de positieve effecten voor het leerproces van vmbo-, havo- en

wvo-scholieren, worden ook voordelen voor vrijwilligersorganisaties verondersteld. Organisaties zouden kans krijgen hun vrijwilligersbestand te verjongen en hun vrijwilligerspotentieel te vergroten, op korte termijn praktische hulp krijgen en bovendien hun imago kunnen oppoetsen. Positieve effecten blijven dus niet beperkt tot de leerlingen, maar strekken zich uit tot de vraagkant van het vrijwilligerswerk en openen mogelijkheden tot het opheffen van tekorten aan vrijwilligers (zie o.a. Mateman en Van der Meulen 2007; AS Oudenampsen en Van Vliet).

Evenals bij het werknemersvrijwilligerswerk, kunnen de Verenigde Staten hier als voorbeeld dienen. Maatschappelijke stages zijn er een vast onderdeel van het onderwijsprogramma. In de jaren negentig zijn in Nederland voor het eerst enkele experimenten hiermee van start gegaan.⁴ Twee jaar geleden zijn proeven met maatschappelijke stages voor het eerst op grotere schaal toegepast. Hoewel op dit moment nog niet geheel duidelijk is op welke wijze de maatschappelijke stages in Nederland zullen worden vormgegeven en uitgevoerd, zal door de verplichtstelling ervan het aantal leerlingen dat zich al dan niet vrijwillig inzet de komende jaren aanzienlijk toenemen. Een belangrijke vraag voor vrijwilligersorganisaties, zorginstellingen en sportverenigingen betreft de bijdrage van de stagiaires aan de output van de vrijwillige inzet. Hoe verhoudt zich de hoeveelheid ingezette uren van leerlingen tot de tijd die uitgetrokken zal moeten worden voor de begeleiding? Een belangrijke stimulerende of remmende factor op de ontwikkelingen is de wijze waarop vrijwilligersorganisaties zich kunnen instellen op de toestroom van nieuwe tijdelijke vrijwilligers. Geluiden uit het veld wijzen er al op dat het verplicht maken van maatschappelijke stages problemen met zich meebrengt, doordat vrijwilligersorganisaties hiervoor niet voldoende zijn toegerust, problematische situaties meemaken en bovendien niet zonder meer van een meerwaarde overtuigd zijn. Hustinx c.s. vermoeden dat er ook op dit terrein een leercurve zal plaatsvinden, maar goede ondersteuning lijkt noodzakelijk (AS Hustinx et al.; AS Terpstra et al.; AS Oudenampsen en Van Vliet).

Op de langere termijn telt niet alleen de directe output van de maatschappelijke stages. Dan wordt de vraag belangrijk welke uitwerking de (al dan niet verplichte) maatschappelijke stages zullen hebben op de bereidheid van jongeren om vrijwilligerswerk te (blijven) doen. Zullen de leerlingen die zich tijdens een maatschappelijke stage hebben ingezet, de smaak te pakken krijgen en zich ook na hun middelbare-schoolcarrière onder de groep actieve burgers blijven scharen? Of zorgt een vorm van verplichting juist voor een averechts effect en is het voor de leerlingen een één-keer-maar-nooit-weerervaring?

Hoewel er voor Nederland nog niet veel onderzoeksresultaten beschikbaar zijn – maatschappelijke stages zijn er in ons land eigenlijk pas vanaf 2005/06 – lijken de eerste uitkomsten te wijzen op een positief effect. De Gruijter en Dekker (in Mateman en Van der Meulen 2007: 126) vinden in hun onderzoek dat leerlingen die een maatschappelijke stage hebben gedaan daarover positiever gestemd zijn (een meerderheid zou zich opnieuw opgeven) dan leerlingen die nog geen maatschappelijke stage hebben gevolgd. In Amerikaanse en Australische onderzoeken worden

echter ook wel negatieve effecten gerapporteerd. Die zouden een gevolg kunnen zijn van het verplichtende karakter van de stages: de verplichting wringt met de intrinsieke motivatie, waaraan bevrediging wordt ontleend.⁵ Daarnaast zijn er meer praktische factoren, die voor organisaties en scholen van belang zijn bij het al dan niet slagen van de maatschappelijke stages. Enkele van die factoren die door Mateman en Van der Meulen (2007) op basis van Amerikaans onderzoek genoemd worden, zijn bij de maatschappelijke organisaties een ruime voorbereiding, goede coördinatie, voldoende financiering en duidelijke communicatie, maar ook het inbouwen van kwaliteitswaarborgen, de nodige flexibiliteit en het beschikken over een uitgebreid netwerk. Voor de scholieren zijn van belang: duidelijke opleidingsdoelen en een welbeslagen ten ijs komen; verder: uitdagende taken en diversiteit, taken met een duidelijk doel dat aansluit bij bestaande behoeften, ruimte voor bezinning en inspraak, waardering en erkenning. Van belang zijn ook directe communicatie, een adequate beoordeling en een goede evaluatie.

Sociaal jaar

In de Nederlandse context is een sociaal jaar bedoeld voor jonge schoolverlaters van 16-23 jaar. In tegenstelling tot de maatschappelijke stage is het niet ingebouwd in de schoolperiode van jongeren. Buitenlandse voorbeelden – die op verschillende (leeftijds)groepen gericht kunnen zijn – zijn de alternatieve dienstplicht in Duitsland en Italië, de civiele dienst in Frankrijk en het Peace Corps in de Verenigde Staten (AS Hustinx et al.). Gelet op de aantallen deelnemers, gaat het om vrij kleinschalige programma's (AS Hustinx et al.; gebaseerd op Boutellier et al. 2004). Bovendien lijkt de spreiding onder de participanten bij veel van dit soort programma's niet erg groot: zij zijn voornamelijk hoger opgeleid en van autochtone afkomst (Boutellier et al. 2004).

Boutellier c.s. hebben voor Nederland onderzocht welke kans van slagen verschillende vormen van een sociaal jaar zouden kunnen hebben. Het voorkeursmodel dat zij aandragen houdt onder andere in dat jongeren niet verplicht moeten worden tot een sociaal jaar, maar dat de motivatie geprikkeld kan worden door een beurs en certificaten. Bovendien zouden verschillende groepen jongeren specifieke aandacht behoeven. De onderzoekers geven overigens duidelijk aan dat activiteiten die gedurende een sociaal jaar bij vrijwilligersorganisaties hebben plaatsgevonden, toch geen vrijwilligerswerk genoemd kunnen worden (Boutellier et al. 2004; zie ook AS Hustinx et al.). Geredeneerd vanuit de beschikbare internationale gegevens, kan verwacht worden dat een sociaal jaar de komende jaren in Nederland waarschijnlijk niet een erg omvangrijk en betekenisvol verschijnsel zal worden (AS Hustinx et al.). Maar wel kan de output van de weinigen die in het kader van een sociaal jaar actief zijn, op zichzelf groot zijn; het gaat tenslotte om een relatief lange en intensieve periode.

5.3 Andere en opkomende vormen van vrijwillige inzet

Burgerinitiatieven

Het begrip ‘burgerinitiatief’ is niet nieuw. In de jaren zeventig werd in Duitsland van *Bürgerinitiativen* gesproken, die verwezen naar activiteiten die een onderdeel vormden van de buitenparlementaire oppositie (Müjde en Daru 2005). In de huidige Nederlandse politiek wordt met een burgerinitiatief bedoeld op een voorstel dat kiesgerechtigden, mits ondersteund met 40.000 handtekeningen, kunnen indienen om een bepaald onderwerp op de agenda van de Tweede Kamer te plaatsen. Een burgerinitiatief moet betrekking hebben op het instellen, wijzigen of afschaffen van een wettelijke regeling of op ander regeringsbeleid. Het burgerinitiatief wordt gezien als een mogelijkheid om de afstand tussen burger en politiek te verkleinen. Vanaf 1 mei 2006 is het burgerinitiatief als bestuurlijke vernieuwing officieel van kracht.

In een bredere zin worden burgerinitiatieven tegenwoordig als een nieuwe vorm van vrijwillige inzet gezien. Het gaat dan eerder om allerlei vormen van zelforganisatie van burgers, gericht op de verbetering van de eigen levenssituatie en/of de samenleving, waarbij een aantal mensen betrokken is in een al dan niet tijdelijke initiatiefgroep, actiegroep of projectgroep (Müjde en Daru 2005: 11). Hurenkamp en Rooduyn laten zien dat mensen die actief zijn binnen burgerinitiatieven zichzelf vaak als vrijwilliger beschouwen (AS Hurenkamp en Rooduyn). Dat is niet verwonderlijk. Burgerinitiatieven worden inderdaad doorgaans gerund door vrijwilligers. Ze zijn hoogstens semi-professioneel, kleinschalig en niet of weinig geïnstitutionaliseerd. Over het algemeen zijn ze georganiseerd rond een pionier of ‘initiatiefnemer’. De primaire doelstellingen van burgerinitiatieven liggen voornamelijk op de terreinen van leefbaarheid en solidariteit, waarbij een acuut probleem vaak de aanleiding is bij het ontstaan (AS Hurenkamp en Rooduyn). Het zijn voornamelijk hoger opgeleiden en ouderen die actief zijn binnen burgerinitiatieven. Zoals straks zal blijken, worden nieuwe burgerinitiatieven waarbij veel gebruik wordt gemaakt van internet, juist door veel jongere enthousiastelingen gedragen.

Internationaal vrijwilligerswerk of gap year

Steeds meer jongeren kiezen ervoor na hun eindexamen of na het afronden van hun bachelor/master een ‘tussenjaar’ te nemen en als vrijwilliger enkele maanden actief aan het werk te gaan, in de meeste gevallen in het buitenland.⁶ Of de hoofdmotivatie nu gevormd wordt door het maatschappelijk belang dan wel behoefte aan zelfontplooiing, feit blijft dat vrijwillig de handen vele uren uit de mouwen worden gestoken. En ook al gaat het om een relatief klein aantal vrijwilligers, de output kan door de intensieve inzet – vaak enkele maanden fulltime – toch vrij hoog zijn.

Op steeds meer vrijwilligersbanken staan vacatures voor vrijwilligerswerk in het buitenland en tal van organisaties richten zich specifiek op dit vrijwilligerstoerisme. Het is ‘hip en happening’ om in het buitenland vrijwilligerswerk te doen, je maatschappelijke betrokkenheid te tonen en daarbij ook nog eens mooi de taal van het land te leren, te ontdekken waar je kwaliteiten liggen, welke studierichting of welk

werkterrein bij je past, enzovoort. Ook rampen in het buitenland (zoals de tsunami van kerstmis 2004) kunnen mensen motiveren om af te reizen en een helpende hand te bieden.

Tijdbanken⁷

Hoewel dit in Nederland een nog weinig bekend initiatief is, zijn tijdbanken (*time banks*) in andere landen reeds redelijk populair.⁸ Het principe is gebaseerd op wederkerigheid: voor het verrichten van vrijwilligerswerk en het geven van zijn tijd, verdient men een bepaald aantal tijdskredieten. Deze kredieten zijn inwisselbaar voor vrijwillige inzet en tijd van anderen. Mensen worden dus in zekere zin beloond voor het verrichten van vrijwilligerswerk. Tijdbanken streven naar het tegengaan van sociale uitsluiting en versterking van de sociale cohesie, waarbij ook diegenen die bij de vrijwilligers zijn ondervertegenwoordigd worden betrokken.

Een ander ruilsysteem is het zogenaamde LETS (Local Exchange Trading Scheme).⁹ Waar het bij tijdbanken voornamelijk gaat om het betrekken van sociaal zwakkeren bij de samenleving, is er bij LETS vooral sprake van een lokaal economisch ruilcircuit. LETS'ers zien zichzelf niet als vrijwilligers, maar kunnen volgens Hustinx et al. (AS) wel zo worden beschouwd.

Initiatieven op internet

Computertechnologie is inmiddels volledig geïntegreerd geraakt in het dagelijks werk en in de privésfeer. Werkenden brengen gemiddeld 17 uur per week achter de pc door (waarvan 35%, oftewel 6 uur, besteed wordt aan het internet). Niet-werkenden zijn 60%-70% van hun computertijd actief op het internet (Van Damme et al. 2005). Pc-gebruik is op dit moment nog duidelijk gerelateerd aan opleiding en leeftijd.¹⁰ Ook bestaan er markante verschillen tussen etnische groepen. Terwijl in de stedelijke gebieden 91% van de autochtone bevolking thuis internettoegang heeft, is dit bij Marokkanen 64%, bij Turken 68% en bij Surinamers en Antillianen 80% (De Haan en Van 't Hof 2006).

Het onderwerp kwam in hoofdstuk 3 al ter sprake: ICT-ontwikkelingen en netwerken kunnen een grote impact hebben op het vrijwilligersveld. Zowel voor vrijwilligersorganisaties als voor de vrijwilligers zelf gaan ze gepaard met veranderingen en kansen (Acevedo 2005). Ze bevorderen snellere en effectievere samenwerking en communicatie, verveelvoudigen het bereik van organisaties, en scheppen mogelijkheden tot het opzetten van online vrijwilligersbanken en tot het online organiseren van acties en geldinzameling. Ze kunnen ook nieuwe vrijwilligers prikkelen actief te worden, bijvoorbeeld jongeren of mindervaliden. Naast de praktische voordelen die ICT en internet bieden, is er met hun razendsnelle ontwikkeling en integratie in de samenleving een nieuwe vorm van vrijwilligerswerk ontstaan: het virtuele of online vrijwilligerswerk ontstaan. Dit omvat vrijwilligersactiviteiten die worden vervuld via het internet, per computer, meestal ten behoeve van een door een organisatie nagestreefd doel. Hoewel online vrijwilligerswerk geen zeer recent fenomeen is (al meer dan drie decennia geleden verrichtten de eerste vrijwilligers hun werk via

internet), maakt het pas de laatste tien jaar een duidelijke groei door en krijgt het steeds meer aandacht (Cravens 2006). Canadees onderzoek wijst uit dat niet zozeer organisatiekarakteristieken van invloed zijn op het al dan niet gebruikmaken van virtueel vrijwilligerswerk, als wel de achtergrond van de managers. Organisaties met managers die minder dan vijf jaar ervaring hebben, hebben meer vacatures voor online vrijwilligers. Deze nieuwkomers onder de managers lijken meer open te staan voor experimenten met virtueel vrijwilligerswerk dan managers die al meer ervaring hebben (Murray en Harrison 2002).

Door Hurenkamp en Rooduyn (AS) wordt een drietal soorten burgerinitiatieven beschreven die in grote mate gebaseerd zijn op de mogelijkheden die internet biedt. In de eerste plaats gaat het om 'experimentele initiatieven', waarbij het internet gebruikt wordt voor het aangaan en onderhouden van contacten tussen belanghebbenden en voor informatievergarig. In de tweede plaats wordt het internet door 'vernieuwde initiatieven' ingezet voor het organiseren van onderlinge zorg, waarbij websites dienen als uitvalsbasis en verzamelpunt. Ten derde zijn er de 'verbeterde initiatieven', die naast de 'echte' bestaande sociale structuren een virtuele gemeenschap willen maken.

Er is wel de vrees geuit dat door online vrijwilligerswerk het *on site* vrijwilligerswerk zou afnemen (Smith et al. 2005; zie ook Boase (2006) in AS Hurenkamp en Rooduyn). Dit lijkt vooralsnog niet het geval te zijn. Het virtueel vrijwilligerswerk zorgt juist veelal voor nieuwe sociale contacten en een grotere betrokkenheid. Smith c.s. vinden dan ook dat organisaties hun kansen zouden moeten grijpen om online activiteiten te integreren met offline activiteiten en hun netwerken uit te breiden (Smith et al. 2005). Zij noemen vier metacategorieën van activiteiten die betrokken zijn bij het online actief zijn. De eerste is samenwerking: veel mensen kunnen middels internet samenwerken aan één project (denk aan online discussiegroepen). De tweede is communicatie: ICT biedt veel verschillende mogelijkheden om met elkaar te communiceren (e-mail, chatrooms, MSN). In de derde plaats is er de ontwikkeling van nieuwe media, waardoor kennis verspreid en vergaard kan worden (websites, blogs). Ten vierde en ten slotte kan gedacht worden aan collectieve acties, waarbij ICT en internet kunnen helpen bij de coördinatie van grote groepen mensen (online petitie, vrijwilligersdatabases).

5.4 Conclusies

In eerdere hoofdstukken zijn reeds vele voorbeelden genoemd van ontwikkelingen die zich manifesteren in diverse maatschappelijke sectoren (de arbeidswereld, het onderwijs, de samenlevingsvormen, het maatschappelijk middenveld, de waardeoriëntaties enz.). Om maar enkele te noemen: ontzuiling en ontkerkelijking, de hervorming van de verzorgingsstaat, individualisering en de opkomst van hedonistische waarden, de groei van de aantallen eenpersoonshuishoudens en allochtonen, tijdgebrek en een verhevigde concurrentie in de wereld van de vrijetijdsbesteding, verlenging

van de leerweg en stijging van het opleidingsniveau, de sterk gestegen populariteit van bijbaantjes (onder jongeren), en veranderende pensioneringsregelingen. Al deze ontwikkelingen hebben de sociale context van het vrijwilligerswerk onmiskenbaar veranderd. Geldt dat ook voor het werk en de vrijwilligers zelf? Dat is niet zo duidelijk. Over een langere periode bezien vertoont het percentage Nederlanders dat bereid is tot vrijwillige inzet een opvallende stabiliteit. 'De nieuwe vrijwilliger' is weliswaar het onderwerp van veel discussies, maar over de (kwantitatieve) omvang van dit fenomeen is nagenoeg niets bekend. Gegevens die zijn verzameld bij tal van maatschappelijke organisaties leveren geen aanwijzingen voor echte massaliteit (Devilee 2005). Is dit dan een geval van *plus ça change, plus c'est la même chose*? Dat is zeker overdreven. Zoals hoofdstuk 4 heeft geleerd, vallen er niet alleen in de samenleving, maar ook bij maatschappelijke organisaties en hun actieve leden duidelijke veranderingen waar te nemen.

In dit hoofdstuk is die constatering aangevuld met de kernachtige typering van een aantal nieuwe initiatieven, zoals maatschappelijk betrokken ondernemen en werknemersvrijwilligerswerk, maatschappelijke stages en een sociaal jaar, burgerinitiatieven, vrijwilligerswerk in het buitenland, tijdbanken en initiatieven via internet. Daaraan wordt echter niet altijd uit vrije beweging deelgenomen, waarmee ze voor een deel buiten de klassieke definitie van vrijwillige inzet vallen. Op bezoek gaan is nu eenmaal niet hetzelfde als deelnemen aan een rondleiding (in België aangeduid als een 'geleid bezoek'). Wel gaat het om vormen van inzet die proberen aan te sluiten bij kenmerken van het moderne leefpatroon, veelal verbonden zijn met leerzame experimenten en de komende tien jaar wel eens algemener aanvaard zouden kunnen worden. Voor een verdere discussie verwijzen we naar hoofdstuk 7.

Noten

- 1 Daarnaast noemt de achtergrondstudie als onderdeel van het portfolio: de ambitie van het partnerschap, de duurzaamheid en de gewenste resultaten voor het bedrijf en de werknemer (AS Meijs en Van der Voort).
- 2 Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie, 7 februari 2007.
- 3 Brief Tweede Kamer, <http://www.minocw.nl/documenten/brief2k-2005-doc-15559.pdf>.
- 4 Bijvoorbeeld aan de Wolfert van Borselen International Secondary School (Rotterdam) sinds 1993 en aan de Internationale School Larenberg (Laren) sinds 1998 in de vorm van *community service*.
- 5 Zie Karr (2007) voor een discussie hierover inclusief illustraties uit kwalitatief onderzoek. Empirisch is het negatieve effect van verplichtingen echter toch omstreden. Zo vinden Hart et al. (2007) op basis van Amerikaans panelonderzoek geen negatieve effecten op de latere bereidheid tot participatie: 'Special note is taken of the fact that school-based required service was found to be as efficacious as voluntary service in predicting subsequent civic engagement. (...) and others have hypothesized that mandated service might prove to de-motivate young people because they are forced to help others and address social problems (...) [and] adolescents who are striving for autonomy might be especially averse to forced service. Our findings should allay such concerns, as they show that mandated service can motivate high school students' civic engagement.' (Hart et al. 2007: 213).
- 6 Wanneer op 'vrijwilligerswerk buitenland' wordt gegoogeld, komen er in een fractie van een seconde 396.000 hits. Ook 'gap year vrijwilligerswerk' geeft 11.300 hits. Zie bijvoorbeeld www.projects-abroad.nl, www.vrijwilligerswerkinhetbuitenland.nl en www.gapholland.org.
- 7 Tijdbanken worden door Hustinx et al. (AS) onder geleid vrijwilligerswerk geplaatst, omdat het doen van vrijwilligerswerk hierbij beloond wordt met punten/ krediet.
- 8 Volgens www.timebanks.org bestaan ze in 22 landen op zes continenten.
- 9 Zie voor LETS in Nederland bijvoorbeeld www.noppes.nl.
- 10 Hoogopgeleiden zijn veel meer gewend met computers om te gaan dan laagopgeleiden. Bijna 100% (97%) van de 16-19-jarigen heeft een pc thuis, 86% in diezelfde leeftijdscategorie heeft ook internettoegang. Bij de groep van 65-79 jaar daarentegen zijn de percentages respectievelijk 40 en 31 (Van den Broek et al. 2005: 165).

6 Samenvatting en verwachtingen

In dit hoofdstuk harnemen we de cijfers van hoofdstuk 2 en plaatsen die in het licht van de inzichten uit de daaropvolgende hoofdstukken. Eerst recapituleren we de conclusies van hoofdstuk 2 en zetten vervolgens een aantal remmende en stimulerende factoren met betrekking tot het vrijwilligerswerk nog eens op een rij (§ 6.1). Daarbij concentreren we ons op maatschappelijke ontwikkelingen die zich in de afgelopen decennia hebben voorgedaan en waarvan te verwachten valt dat ze ook in de komende tien jaar een belangrijke rol zullen spelen. In een aparte paragraaf vatten we de veranderingen in de praktijk van het vrijwilligerswerk nog eens samen: veranderingen aan de vraagzijde (de organisatie van het vrijwilligerswerk), veranderingen aan de aanbodzijde (de positie van vrijwilligers) en de opkomst van een aantal nieuwe vormen waarin het vrijwilligerswerk georganiseerd kan worden (§ 6.2). In een afsluitende beschouwing gaan we in op de eisen waarmee het vrijwilligerswerk de komende tien jaar te maken zal krijgen en de lessen die geleerd kunnen worden uit eerdere verschuivingen en buitenlandse ervaringen (§ 6.3). In de slotparagraaf 6.4 zetten we de conclusies op hoofdlijnen nog eens op een rij.

6.1 Nogmaals de deelname aan vrijwilligerswerk in 2015

In de voorgaande hoofdstukken is een overzicht gegeven van veranderingen in het vrijwilligerswerk, relevante factoren die zich aandienen en hun uitwerking. Bij sommige verschuivingen lijken de effecten op de vrijwillige inzet eenduidig, zoals bij de teruggang in het netto-aantal vrije uren¹ waarover Nederlanders gemiddeld kunnen beschikken, volgens de tijdsbestedingonderzoeken. Die teruggang is voornamelijk terug te voeren op de stijging in het aantal arbeidsuren, waarbij de toestroom van vrouwen naar de arbeidsmarkt een belangrijke rol speelt. Dat er gewoekerd moet worden met een beperktere hoeveelheid vrije tijd leidt tot een accentverlegging naar meer kapitaalintensieve vormen van maatschappelijke deelname, zodat men eerder geld dan tijd schenkt aan doelen waarmee men affiniteit heeft. Dit uit zich in bijvoorbeeld het donateurschap van organisaties of het bijdragen aan inzamelingsacties. De toenemende concurrentie op de vrijetijdsmarkt, het grote aanbod aan aantrekkelijke commerciële diensten en geprivatiseerde wijzen van tijdspassing (televisie, internet) lijken evenmin gunstige effecten te hebben voor de vrijwillige inzet voor maatschappelijke doelen.

Datzelfde gaat op voor de leegloop van de grote kerken, die de komende jaren nog niet ten einde zal komen. Het kerkelijk leven is door de decennia heen een belangrijke bron geweest voor belangeloze inzet voor anderen en de samenleving, en die bron dreigt op te drogen. Conservatieve stromingen in godsdienstig Nederland kunnen vaak nog wel bogen op duidelijke groeicijfers, maar ze zijn sterk geconcentreerd op de eigen gemeenschappen (en verbonden met veel minder overbruggend

sociaal kapitaal). Het sterk geïndividualiseerde karakter van de brede interessesfeer van de 'postmoderne spiritualiteit' (die tot voor kort door het leven ging onder de benaming new age), maakt het onwaarschijnlijk dat vanuit dit milieu gecompenseerd zal kunnen worden voor de massale afbrokkeling van het kerkelijk leven en de lange christelijke traditie van medemenselijkheid en sociale inzet. Er zijn echter ook verschuivingen waarvan een positief effect op de participatie kan worden verwacht. Daartoe behoort de stijging van het opleidingsniveau, die niet alleen op het aantal potentiële vrijwilligers een gunstig effect lijkt te hebben, maar ook op het aantal geïnteresseerden voor bestuursfuncties bij maatschappelijke organisaties.

Bij de meeste ontwikkelingen zijn de effecten op de vrijwillige inzet evenwel niet zo eenduidig of verschillend per sector (sport, zorg, onderwijs enz.). Vaak is de uitkomst op dit moment nog ongewis en zal nog moeten blijken welke aspecten de komende jaren zullen gaan overheersen. In andere gevallen lijken ontwikkelingen een positieve invloed te hebben op sommige facetten of soorten van vrijwillige inzet maar niet op andere. In weer andere gevallen zullen hun effecten pas indirect merkbaar zijn. In alle gevallen zal veel afhangen van de reacties van het veld op de veranderingen en van zijn vermogen te anticiperen op wat zich aan het aandienen is. Voorbeelden zijn de vergrijzing van de bevolking, de stijging van het percentage allochtonen en de opkomst van nieuwe communicatiemedia zoals internet. Als de babyboomers de arbeidsmarkt gaan verlaten, resulteert dit in eerste instantie in de aanwas van een aanzienlijk reservoir van vitale en goed opgeleide ouderen waaruit voor allerlei vormen van vrijwillige inzet gerekruteerd kan worden. Maar vrij naar Cruiff: 'elk voordeel heb zijn nadeel'. Op de langere termijn kan dit leiden tot een generatiebreuk via een combinatie van dichtslibben van participatiekanalen met ouderen en grotere ontoegankelijkheid voor jongeren, te zijner tijd gevolgd door tamelijk abrupte lacunes wanneer de babyboomers op hogere leeftijd uiteindelijk massaal moeten gaan afhaken.

Het toenemende aantal allochtonen is eveneens verbonden met ambigue effecten. Voorlopig zullen deze groepen naar verhouding nog sterk georiënteerd blijven op eigen organisaties, maar naarmate zij sterker integreren in de samenleving mag verwacht worden dat zij hun participatieradius zullen gaan verbreden, al zal bijvoorbeeld voor moslimvrouwen de deelname aan gemengde organisaties nog problematisch blijven. Wat het derde voorbeeld betreft, de verbreiding van internet en virtuele contacten: deze gaat gepaard met een afnemend belang van *face to face*-contacten en grotere relevantie van virtuele relaties. Daarmee verdwijnen oude kanalen waarlangs mensen altijd gezamenlijk zijn opgetrokken en gemobiliseerd werden, elkaars behoeften herkenden en een beroep op elkaar deden. De nieuwe communicatiemedia lijken vooral verbonden met *weak ties*, kortlopende, partiële en veelal vluchtige relaties. Zoals Granovetter (1973) heeft betoogd, kunnen deze echter bruggen slaan tussen groepen mensen die anders niet met elkaar in contact zouden zijn gekomen. Ze kunnen zelfs wereldomspannend zijn, ontstaan tussen vaak zeer heterogene groepen, en zijn zeer geschikt voor bijvoorbeeld snelle informatiestromen. Daarmee schept een medium als internet ook nieuwe mogelijkheden: voor de creatie van over-

bruggend sociaal kapitaal, voor het doorbreken van *in-group thinking*, voor bredere wervingsmethoden en aansluiting bij de jongerenwereld.

Tabel 6.1 vat de belangrijkste bevindingen nog eens kort samen.

Tabel 6.1

Maatschappelijke ontwikkelingen en hun uitwerking op het vrijwilligerswerk

factor	uitwerking	toelichting	andere effecten
stijging opleidingsniveau	++	groter potentieel bereidwilligen (i.h.b. bestuursfuncties)	vrijwilligers veeleisender
verbreiding postmaterialisme	+	hoog welstandsniveau en aanwezigheid materiële voorzieningen verruimen blik voor immateriële zaken en nieuwe vormen van maatschappelijke inzet	
professionalisering	++ / -	enerzijds adequater en efficiënter inspelen op behoeften, meer kwaliteitsbewaking en transparanter; anderzijds gevaar van te instrumentele benadering, bureaucratisering, grotere afstand tot/afhaken van vrijwilligers	
vergrijzing	+ / -	op korte termijn neemt potentieel toe, eventueel afgeremd door verhoging pensioneringsleeftijd versus geringere aantrekkelijkheid voor jongeren	ook een toename van behoefte aan vrijwilligers (in de zorg) en mantelzorgers
Wmo	+ / -	meer erkenning en ondersteuning versus meer onderlinge concurrentie, afhankelijkheid subsidiecriteria en hogere eisen	
succesvolle emancipatie bevolkingsgroepen	- / +	problematisch voor verzuilde organisaties en organisaties die (historisch) gelieerd zijn aan emancipatiebewegingen, anderzijds uitbreiding inzet tot andere terreinen	
ontzuiling	- / +	geen vanzelfsprekende binding; maar ook minder incrowd en meer open	
verkleuring	- / +	op concentratiepunten van allochtonen voorlopig nog relatief geringe inzet t.b.v. bredere samenleving; in toekomst stijging eigen organisaties en ook geleidelijke toestroom algemener vrijwilligerswerk	
verschuiving van secundaire naar tertiaire organisaties	- / +	inhuren 'zaakbehartigers' i.p.v. zelf actief, geen leerschool democratische vaardigheden, dominantie hoger opgeleiden; wel vaak veel invloed op politiek en publieke-opinievorming	

Tabel 6.1 (vervolg)

factor	uitwerking	toelichting	andere effecten
informatisering / nieuwe media (internet)	- / +	ontrekt enerzijds mensen aan directe ontmoetingen (die belangrijk zijn voor rekrutering en sturing); anderzijds levert ook nieuwe contacten en mogelijkheden op (doorbreken incrowd-denken, leefwereld jongeren, bredere werving, groter bereik, baanbrekende initiatieven)	
populariteit issues	- / +	actualiteit bepaalt sterker agenda van vrijwillige inzet, snellere wisseling van belangstelling	
individualisering / informalisering / intensivering	- / +	minder vanzelfsprekendheid en primair stellen wat groep nodig heeft; vrijwilligerswerk meer op maat waardoor beter aansluiten bij competenties/interesses	
steeds meer (commerciële) aanbieders op vrijetijdsmarkt	-	steeds meer aantrekkelijke vormen van tijdbesteding naast vrijwilligerswerk, bedrijfsleven gaat taken overnemen	idem
ontkerkelijking	--	wegvallen belangrijk milieu voor rekrutering en mobilisatie; compensatie door alternatieven twijfelachtig	
minder vrije tijd	--	afname deelname tijdens vooral spitsuur v.h. leven (25-50 jaar), verlegging aandacht naar kapitaalintensieve participatievormen (donateurschap)	verscherping concurrentie om aandacht steeds drukker bezette bevolking

Afgezien van de inherente onzekerheden over het optreden van de in tabel 6.1 vermelde factoren en hun consequenties, moet worden bedacht dat ontwikkelingen in de praktijk regelmatig in elkaar grijpen en dat ze elkaar kunnen versterken of afzwakken. Zo neemt het aantal tweeverdienende ouders toe en worden ouderen tussen de 55 en 65 jaar steeds vaker ingezet als oppas voor hun kleinkinderen, waardoor deze voor het vrijwilligerswerk zeer interessante groep minder tijd beschikbaar heeft. Dat daar in veel gevallen nog de zorg voor de eigen ouders bijkomt, maakt de positie van de 'sandwichgeneratie' alleen maar nijpender.

Om het niet helemaal bij woorden te laten, wordt hier de veranderende leeftijdsopbouw doorgerekend in een nieuwe prognose. Daarbij gaan we voor drie leeftijdsgroepen uit van de deelnamepercentages in 2005 (tabel 2.5) en de tijdsinvestering van vrijwilligers in dat jaar (tabel 2.6), maar we zien af van een mogelijk nog groter wordend verschil in deelname en tijdsinvestering (tabel 2.6 en figuur 2.3). Tabel 6.2 laat de gevolgen zien van de veranderende leeftijdsopbouw.²

Bij constante verschillen in deelname aan vrijwilligerswerk van de drie leeftijdsgroepen, levert de vergrijzing een toename van het vrijwilligerswerk op die groter is dan men uitsluitend op basis van de stijging (2,6%) van het aantal 15-74-jarigen zou

verwachten. In tabel 6.2 neemt het aantal vrijwilligers toe met 5% en de hoeveelheid vrijwilligerswerk met 8%.³ De groei zou nog hoger uitvallen als ouderen in de (rechte) lijn van ontwikkelingen tussen 1975 en 2005 (zie figuur 2.3) de komende jaren nog meer geneigd zouden zijn om vrijwilligerswerk te doen. De verschuiving richting ouderen zal ook groter zijn als rekening wordt gehouden met de groeiende en gezonder wordende groep 75-plussers (die hier buiten beschouwing bleven). De potentiële vergrijzingswinst voor de vrijwillige inzet is dus aanzienlijk, maar er kan niet vast op worden gerekend. De bij de laatste TBO-metingen gesignaleerde daling (zie figuur 2.3) zou een trend kunnen worden, zeker als de arbeidsparticipatie en de belasting door informele hulp verder toenemen in deze groep.⁴

Tabel 6.2
Vrijwilligerswerk naar leeftijdscategorie, 2005 en 2015

	constante deelname ^a		bevolking (x 1000)		aantal vrijwilligers (x 1000)		aantal uren vrijwilligerswerk (x 1000.000)	
	% vrijwilligers	uren per week per vrijwilliger	2005	2015	2005	2015	2005	2015
15-34 jaar	17,3	3,7	4.133	4.038	715	699	138	134
35-54 jaar	25,0	3,6	4.937	4.658	1.234	1.164	231	218
55-74 jaar	32,5	6,0	3.194	3.891	1.038	1.265	324	395
15-74 jaar	-	-	12.264	12.587	2.987	3.128	693	747

a Uitgegaan wordt van de TBO'05-bevindingen voor de drie leeftijdsgroepen.

Bron: CBS (StatLine); SCP (TBO'05 dagboekjes; tabel 2.5 en tabel 2.6)

Een andere demografische factor die om enig rekenwerk vraagt, is de verkleuring van Nederland (zie § 3.1). Sms wordt een substantiële afname van het vrijwilligerswerk gevreesd vanwege de groei van groepen van buitenlandse afkomst, die minder aan vrijwilligerswerk doen. Uitgaande van de vijf groepen stedelingen in tabel 2.9 en hun (incidentele) deelname aan vrijwilligerswerk (onderste rij van tabel 2.9), alsmede de simplificerende veronderstellingen dat de gemiddelde participatiegraad van alle andere allochtonen 20% bedraagt en dat iedereen, van baby tot grijsaard, volgens deze percentages deelneemt, kunnen drie scenario's worden opgesteld met behulp van CBS-bevolkingsprognoses (zie samenvattend tabel 3.5). Deze zijn:

- De deelnameverschillen blijven zoals ze nu zijn.
- De vier allochtone groepen uit tabel 2.9 en de autochtonen bevinden zich in 2015 op het niveau van de autochtonen in 2005 (41%).
- Iedereen zit in 2015 op het autochtone niveau van 2005 (41%).

In deze scenario's zou het aantal vrijwilligers toenemen van 6,1 miljoen naar a) 6,2 miljoen, b) 6,5 miljoen en c) 7,1 miljoen; in procenten van de bevolking van 37% naar a) 36%, b) 38% en c) 41%.⁵ Met de afname van vrijwilligerswerk door verkleuring valt het dus wel mee, maar er zijn veel extra vrijwilligers te winnen door stimulering van

de vrijwillige inzet onder allochtonen. Vanzelfsprekend zal het effect daarvan vooral zichtbaar zijn in wijken waar veel allochtonen wonen.

Een derde en laatste te kwantificeren factor betreft de in te voeren verplichte maatschappelijke stages voor scholieren in het voortgezet onderwijs. Stel dat elk jaar alle leerlingen van de derde klas van het voortgezet onderwijs drie maanden fulltime een maatschappelijke stage volgen, dan zouden de 209.000 scholieren in het schooljaar 2005/'06 samen 52.000 fte's werk hebben verricht. Op basis van demografische prognoses is voor 2015 een ongeveer gelijk aantal scholieren in de derde klas te verwachten, maar laten we voorzichtig uitgaan van 50.000 fte's oftewel 86 miljoen uur. Het netto-effect van de maatregel zal gering zijn want op kleine schaal vinden al stages plaats en een deel van de nieuwe activiteiten zal ten koste gaan van activiteiten die anders als gewoon vrijwilligerswerk waren verricht.⁶ Daar staat echter weer tegenover dat de stages waarschijnlijk ook weer nieuw vrijwilligerswerk genereren in de sfeer van de begeleiding. Als de stageactiviteiten als vrijwilligerswerk zouden worden beschouwd (hetgeen dubieus is gezien het verplichte karakter van de stage), dan vindt er een zeer aanzienlijke uitbreiding van het vrijwilligerswerk onder jongeren plaats (de 134 miljoen uren in 2015 volgens tabel 6.2 + 86 miljoen uren bruto door de stages – substitutie-effecten; stel de laatste heel hoog op 50%, dan zou er in 2015 toch nog sprake zijn van in totaal 177 miljoen uren, waarvan bijna de helft in het kader van stages). Daarmee is echter niets gezegd over de output van het werk. Zoals aangegeven in het voorgaande hoofdstuk, vrezen organisaties dat ze erg veel tijd zullen moeten gaan besteden aan de begeleiding van de stagiaires en het geregeld eromheen. Netto zou het effect in termen van extra dienstverlening dan heel beperkt kunnen zijn. Dan wordt het van groter belang of het volgen van een stage de deelname aan echt vrijwilligerswerk daarna stimuleert. Dat zal, zoals gezegd (§ 5.2), sterk afhangen van de opgedane ervaringen en daarover is nu nog niets te zeggen.

6.2 Knelpunten, belemmeringen en uitdagingen

In deze paragraaf zetten we een aantal knelpunten nog eens op een rij. Leidraad zijn de eerdere waarnemingen in deze toekomstverkenning en de voor deze toekomstverkenning door Civiq uitgevoerde SWOT-analyse (AS Terpstra et al.). Daarnaast putten we uit de daarvoor door Civiq georganiseerde bijeenkomst met experts uit de praktijk van het vrijwilligerswerk en de in januari 2007 door het SCP georganiseerde expertmeeting (zie bijlage B).⁷

- De snelste groeiers binnen de Nederlandse civil society zijn doorgaans niet verenigingen met veelvuldige *face to face*-contacten tussen de leden (in sociologisch jargon: secundaire organisaties), maar vooral organisaties waarvan de leden slechts gemeenschappelijke interesses of idealen delen of individuele voordelen aan hun lidmaatschap ontleen, zonder elkaar ooit te ontmoeten (aangeduid als tertiaire organisaties). Het blijkt moeilijker dan vroeger om mensen op lokaal niveau bij elkaar te krijgen en te motiveren tot het verrichten van hand-spandiensten. Dat geldt niet alleen voor vrouwenbonden of verenigingen van

amateurkunstbeoefening, maar ook voor de plaatselijke afdelingen van groeiende organisaties die een breed publiek aanspreken en zich bewegen op het gebied van bijvoorbeeld de internationale hulpverlening of het milieu. De actieve leden in het lokale verenigingsleven en in lokale afdelingen vormen een vergrijzend gezelschap en het is algemeen bekend dat het niet eenvoudig is om jongeren te interesseren voor het soort vrijwilligerswerk waarop veel verenigingen drijven. Dat leidt met name in het bestuurswerk tot te weinig doorstroming.

- Naast de vergrijzing van actieve leden zijn veelgenoemde knelpunten de volgende. Om te beginnen het grote verloop onder vrijwilligers en het moeizaam opvullen van de openvallende plaatsen (met name het werven onder jongeren en allochtonen is niet eenvoudig), waarbij het naast uitvoerende functies, vooral om bestuursfuncties en kaderfuncties gaat. Andere punten zijn het op peil houden van de deskundigheid en ervaring van vrijwilligers, de financiering van activiteiten en de financiële verantwoording, en de toenemende regeldruk waaronder gewerkt moet worden. De tijd die mensen kunnen investeren staat onder druk (niet alleen door een hectischer leefpatroon en een gevarieerder aanbod aan vrijetijdsvoorzieningen, maar bijvoorbeeld ook door een groeiende behoefte aan mantelzorg⁸). Er is meer prestatiedruk; daarnaast wint een sterker instrumenteel gerichte benadering van het vrijwilligerswerk veld (als manier om Nederlands te leren en te integreren, als (re)socialisatiemedium enz.).
- In deze toekomstverkenning zijn we nauwelijks ingegaan op de motieven van vrijwilligers. Vrijwillige inzet is vaak gestoeld op een intrinsieke behoefte, op idealisme of altruïsme, op als vanzelfsprekend ervaren solidariteit. Een puur functionalistische benadering waarin een instrumentele notie van vrijwilligerswerk domineert, wordt onder de meeste geconsulteerde ervaringsdeskundigen als niet alleen te beperkt, maar zelfs als bedreigend ervaren. Zij beklemtonen dat vrijwilligerswerk vooral een belangrijke intrinsieke waarde heeft: als bron van welzijn, zingeving, ontplooiing en sociale cohesie. Het gevaar van instrumentalisering bedreigt ook de waardering van vrijwilligers. Onder vrijwilligers bestaat een tamelijk wijd verbreid gevoel niet echt erkend en gewaardeerd te worden. In hun ogen wordt er nogal eens te vanzelfsprekend van uitgegaan dat zij de vele noodzakelijke taken wel op hun schouders zullen (blijven) nemen.
- De grote vraag zal in de komende jaren zijn of organisaties in hun huidige vorm en samenstelling (met veel actieve leden die tot de oudere generaties behoren) in staat zullen blijken zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden, waardoor zij aantrekkelijk blijven voor nieuwe vrijwilligers. Daarbij zullen zij willen zoeken naar alternatieven voor 'cafetariabeleid' en streven naar langduriger bindingen met vrijwilligers en leden. Identiteit is belangrijk voor organisaties, dat geldt zowel voor godsdienstige organisaties als voor de plaatselijke voetbalclub of scholen. Een puur zakelijke aanpak volstaat meestal niet; vormen van collectieve identificatie en een gedeelde cultuur blijven belangrijk bij de mobilisatie van mensen en het stimuleren van hun bereidheid tot inzet voor het grotere geheel.

- Organisaties op het terrein van de zorg en hulpverlening berichten op dit moment al het vaakst over een tekort aan vrijwilligers (Devilee 2005). In de komende jaren kan dit tot een knellende situatie leiden. Aan de aanbodzijde wordt onvoldoende bindingsvermogen en aantrekkingskracht op vrijwilligers geconstateerd. De toenemende arbeidsdeelname van vrouwen en een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd vormen daarbij belemmerende factoren, die maar zeer ten dele ondervangen kunnen worden via de inzet van scholieren, uitkeringsontvangers en taakgestraften. En dat terwijl in deze sector aan de vraagkant, als gevolg van de vergrijzing, de behoefte aan vrijwilligers nog flink zal gaan toenemen.⁹
- Het percentage vrijwilligers vertoont vaak een andere tendens dan het aantal vrijwilligersuren. Vergeleken met tien jaar geleden gingen vrouwen bijvoorbeeld minder vrijwilligerswerk doen, maar ze reserveerden daarvoor meer uren. Hoewel hoger opgeleiden al sinds jaar en dag vaker vrijwilligerswerk doen dan laagopgeleiden, steken zij daar gemiddeld minder uren in (De Hart en Breedveld 2001: 69 en 72). Er bestaat een breed gedeeld gevoel dat weliswaar het aantal vrijwilligers in veel sectoren niet terugloopt of zelfs groeit, maar dat wel de inzet per persoon tekenen van afname vertoont. Tot op zekere hoogte kan deze tendens worden ondervangen (16 uur vrijwilligerswerk kan ook in porties van 4 uur over vier vrijwilligers worden verdeeld). Toch ervaren veel organisaties de afname in het aantal goede, loyale en steeds beschikbare vrijwilligers als een probleem. Het gaat om een algemeen verschijnsel (het doet zich bijvoorbeeld voor bij alle vestigingen van Amnesty International, over de gehele wereld). Er is een explosieve groei in het individuele activisme, maar het is de vraag of deze de teruggang in het oude vrijwilligerstype kan compenseren.¹⁰
- De toekomst van het vrijwilligerswerk is niet alleen een kwestie van aanbod. De vraag vanuit organisaties is eveneens belangrijk; zeer veel participatie vindt immers plaats via rekrutering. En het beeld vertoont sterke variaties per organisatie en per sector waarop deze gericht is. Vrijwilligerswerk is evenmin alleen een kwestie van individueel ervaren plichtsbetrachting, ideologische en morele opvattingen, of gevoelens van verantwoordelijkheid voor het grotere sociale geheel (de vereniging, de eigen gemeenschap, de samenleving). Sociale netwerken spelen een cruciale rol bij het motiveren van mensen tot vrijwillige inzet. De meest genoemde reden waarom men niet actief is, is dat men nooit gevraagd is. De meest genoemde reden dat men wel actief is: dat men daartoe uitgenodigd is. Een eventuele teleoorgang van het verenigingsleven als ontmoetingsplaats van mensen zal sterke negatieve effecten hebben op de feitelijke participatie in het vrijwilligerswerk en zal de vraag naar collectieve diensten stimuleren (een ontwikkeling als de ontkerkelijking werkt in dezelfde richting). In hoeverre de virtuele relaties via internet hiervoor compensatie kunnen bieden is een vraag die nog onvoldoende is onderzocht.
- Er zijn vaak onvoldoende mogelijkheden om allochtonen bij vrijwilligerswerk te betrekken (in de Randstad). Allochtone jongeren zijn net als autochtone jongeren grotendeels passief lid van verenigingen en voelen bovendien weinig binding met algemene vrijwilligersorganisaties. Daarbij komt dat allochtone jongeren (van de

tweede generatie) zich in mindere mate betrokken lijken te voelen bij de organisaties waar hun ouders actief zijn (zoals religieuze organisaties) (vgl. Klaver et al. 2005: 118). Zoals in de vorige paragraaf aangegeven is het niet onwaarschijnlijk dat allochtonen geleidelijk vaker zullen gaan deelnemen aan het algemene vrijwilligerswerk. De organisatiecultuur van 'reguliere' vrijwilligersorganisaties lijkt echter niet zeer uitnodigend voor allochtonen; hieraan zou aandacht moeten worden besteed wanneer men meer vrijwilligers van allochtone afkomst actief wil betrekken bij de organisatie. Er zijn al voorbeelden van samenwerking tussen allochtone en autochtone organisaties. Die coalitie zou verder ontwikkeld en gestimuleerd moeten worden, zodat er binnen organisaties een representatiever vrijwilligersbestand ontstaat (bv. Klaver et al. 2005; Münz 2006).

6.3 Kansen, mogelijkheden en verbeterpunten

Er zijn uiteenlopende mogelijkheden om iets aan de in de hiervoor genoemde knelpunten te doen. De stimulering van lokale vrijwilligersvacaturebanken (waarin vraag en aanbod gekoppeld worden) is er een. Het vergemakkelijken van hulp of faciliteiten voor vrijwilligersorganisaties (bv. bij verenigingsdrukwerk, bijscholingscursussen, deskundigheidsbevordering) is een ander voorbeeld. Ook is er behoefte aan een goede informatievoorziening over de mogelijkheden en het aanvragen van subsidiëring, en aan de inschakeling van servicebureaus. Bij een regelgeving die steeds meer uitgebreid en verscherpt wordt, kunnen de laatste advies en uitvoerende hulp bieden op technisch, juridisch en financieel gebied. Verder lijkt een betere communicatie wenselijk met het veld over de voornemens van de overheid. Er zou een verruiming overwogen kunnen worden van de mogelijkheden tot vergoeding van vrijwilligerswerk (al kan een vergoeding ook contraproductief werken). Een maatschappelijke dienstplicht of stagejaar lijkt kansen te bieden om jongeren bij vrijwilligerswerk te betrekken (zie het recente regeerakkoord). De maatschappelijke stage zal zich nog moeten bewijzen; zij is tenslotte pas korte tijd geleden ingesteld. Waar het gaat om (drukbezette) werknemers kan een potentiële bron worden aangeboord via stimulansen voor het bedrijfsleven om mogelijkheden tot vrijwillige inzet voor hun personeel te scheppen.

Vrees en hoop zijn vaak met hetzelfde verbonden. De maatschappelijke ontwikkelingen gaan thans aanzienlijk sneller dan pakweg vijftig jaar geleden, waarmee de context voor vrijwillige inzet steeds sneller verandert. Dat vergroot de behoefte aan vroege signalering, creativiteit en flexibiliteit. Belangrijke uitdagingen liggen in de eerste plaats bij de lokale steunpunten (kwaliteitsverbetering, professionalisering enz.). In de tweede plaats liggen zij bij de socialisatie van jongeren (binnen en buiten het onderwijs) qua vrijwillige inzet, in de derde plaats bij het opvoeren van competenties (studiepunten verzamelen, loopbaanplanning, het aanstellingsbeleid van bedrijven),¹¹ en in de vierde plaats bij de ontwikkeling van het potentieel rond allochtonen en kansen vanuit de islam. Daarnaast biedt het ontstaan van een groeiende categorie gezonde en goed opgeleide senioren kansen voor de vrijwillige inzet.

Op veel plaatsen in de Nederlandse civil society heeft lange tijd een soort sociale-traagheidswet gegolden; vooral sterk ideologisch gemotiveerde organisaties vertoonden de kenmerken van historische inertie. Maar bij verlopend tij zullen de maatschappelijke organisaties de bakens moeten verzetten. Zo lijken zij vaak gebaat bij een meer projectmatige opzet van vrijwilligersactiviteiten, met mogelijkheden tot switchen (zodat ook personen met een mobiele leefstijl geïnteresseerd raken/blijven) en een betere aansluiting bij de leefstijl en levensfase van bevolkingsgroepen. De afgelopen decennia is er in dat opzicht al veel veranderd. Organisaties worden slimmer, ze leren van elkaar, en vormen coalities met elkaar en met gemeentelijke instanties. Organisaties worden ook steeds reflexiever, denken meer na over hun beleid en of dit nog wel adequaat inspeelt op potentiële geïnteresseerden. Ze leggen hun oor meer te luisteren, zowel intern als bij de buitenwereld.

Inzamelingen voor goede doelen en de reacties op catastrofes of gebeurtenissen die met veel media-aandacht zijn omgeven, leren dat er in ons land sprake is van een wijd verbreide, maar vaak sluimerende stand-by solidariteit. Een centrale vraag luidt: hoe deze te mobiliseren en te organiseren op een meer reguliere basis en op plaatsen waar de behoefte het grootst is? Daarbij lijkt een aaneensluiting van initiatieven het meest vruchtbaar: bezinning op de inrichting van organisaties, vormgeving aan het beleid van overheden, en het inhaken op initiatieven van burgers zelf. Elk van deze aspecten heeft zijn eigen knelpunten en kansen.¹²

Hoewel sommige ontwikkelingen op te vatten zijn als minder gunstige voortekenen voor het vrijwilligerswerk (zoals de ontkerkelijking en de afname van het aantal vrij beschikbare uren), is er geen grond voor alleen maar zwaarmoedigheid over de toekomst. Er zijn ook ontwikkelingen die een positieve uitwerking kunnen hebben (zoals het stijgende opleidingsniveau en een groeiend reservoir van vitale ouderen); op tal van plaatsen wordt naar nieuwe wegen gezocht om het vrijwilligerswerk aantrekkelijk houden en bevolkingsgroepen te interesseren (bv. via maatschappelijke stages). Volgens de meeste onderzoeken vertoont het percentage vrijwilligers onder de bevolking nog steeds geen duidelijke tekenen van afname. Met statistische parameters is gepoogd een impressie van de toekomst te geven, maar de samenleving is geen poppentheater en het zijn mensen van vlees en bloed die de toekomst bepalen. Nadat de ontwikkelingen in de hoofdstukken 2 en 3 met behulp van statistische gegevens zijn geanalyseerd en geprognosticeerd, kwamen daarom in hoofdstukken 4 en 5 ook andere benaderingen aan bod, die maar tot op zekere hoogte zijn te vangen in statistieken: de culturele componenten van individualisering, nieuwe vormen van vrijwillige inzet, veranderingen zoals die worden waargenomen door vrijwilligers zelf en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. De laatste vormen een cruciale schakel als men kijkt naar over maatschappelijke ontwikkelingen die zich aandienen en hun effecten (het handelen van mensen wordt in hoge mate door hun percepties beïnvloed). Samen met de statistische analyses vormen de geluiden uit het veld en de concrete ervaringen op de werkvloer de basis voor de nabeschouwing in het nu volgende hoofdstuk.

Noten

- 1 Dat wil zeggen: de tijd die resteert buiten het tijdsbeslag van de persoonlijke verzorging (slapen, eten) en nadat is voldaan aan alle verplichtingen in de sfeer van een betaalde werkkring, opleiding(en) die men volgt, de eisen die het huishouden en de verzorging van huisgenoten stellen.
- 2 Er zijn voor 2005 afwijkingen van de gegevens in hoofdstuk 2 doordat daar werd uitgegaan van de gemiddelde tijdbesteding in de totale TBO-steekproef, en nu wordt gerekend met deelnamecijfers en tijdbesteding in vijfjaarsgroepen. Dat leidt tot 2,4% in plaats van 25% vrijwilligers en 693 in plaats van 725 miljoen uur (c.q. 403 i.p.v. 421 voltijdbanen)
- 3 Er zou sprake zijn van een toename tussen 2005 en 2015 van 403.000 tot 434.000 volledige onbetaalde banen (van 1723 uur).
- 4 Daar staat wel tegenover dat ouderen vaak zeer trouwe vrijwilligers zijn.
- 5 Uitgaande van een bevolkingstoename van 16,4 tot 17,2 miljoen, waarvan 3,2 resp. 3,8 miljoen (westerse en niet-westerse) allochtonen, waarvan 357.000 resp. 420.000 Turken, 314.000 resp. 399.000 Marokkanen, 136.000 resp. 171.000 Antillianen en Arubanen en 330.000 resp. 364.000 Surinamers. Zou in 2005 iedereen zich op het 'autochtone niveau' van 41% hebben bevonden, dan waren er toen 6,7 miljoen (incidentele) vrijwilligers geweest
- 6 We beperken ons hier tot de totale tijdsinvestering. Daarvoor maakt het niet uit of de stage in één schooljaar plaatsvindt of wordt gespreid over enkele jaren. Dat is echter wel relevant als het gaat om de toename van het aantal 'vrijwilligers' (groter als er meer spreiding plaatsvindt) en hun gemiddelde tijdsinvestering (afgezien van substitutie: $1723/4 = 431$ uur per stagiaire, te verdelen over het aantal jaren waarin de stage wordt uitgevoerd).
- 7 Daarnaast grepen we nog terug op de informatie uit focusgroepen die enkele jaren geleden in opdracht van het SCP werden gehouden met vrijwilligers uit Asten, Dordrecht, Hoorn en Heerenveen (Brounts en Wolak 2001), en een enquête die in 2003 is gehouden onder sleutelfiguren van 75 grotere maatschappelijke organisaties (De Hart 2005).
- 8 Het gaat hier om de indrukken vanuit het veld. Een stijgende behoefte aan mantelzorg bijvoorbeeld komt momenteel nog niet uit de ramingen naar voren (zie de in de loop van 2007 te verschijnen *Toekomstverkenning informele zorg* van het SCP).
- 9 Door een toenemend aantal cliënten met een allochtone achtergrond zal dit meer specifiek ook voor allochtone vrijwilligers gaan gelden (Devilee 2005).
- 10 Hoe deze ontwikkeling gewaardeerd wordt hangt uiteraard af van de vraag wat voor soort samenleving men voor ogen heeft (nu en in 2015).
- 11 In Spanje boekt men zeer goede resultaten met het stimuleren van vrijwilligerswerk onder jongeren via onderwijskanalen. Niet alleen biedt een overgrote meerderheid van de universitaire instellingen (89%) activiteiten aan die gericht zijn op de promotie van solidariteitswaarden onder studenten, ook bieden zij cursussen en trainingen aan voor vrijwilligers(organisaties) en is er steeds meer aandacht voor onderzoek naar de vrijwilligerssector. 57% van alle vrijwilligers in Spanje bevindt zich in de leeftijdscategorie 18-29 jarigen (Osorio Garcia, in Held 2005).
- 12 Interessant in dit verband is het toenemende aantal acties voor goede doelen op scholen. Kinderen zamelen geld in voor een bepaalde organisatie en er worden manieren bedacht om bij te dragen aan een betere samenleving. Deze initiatieven komen niet alleen uit de onderwijssector zelf, ook organisaties besteden hieraan grootschalig

aandacht en grijpen kansen aan om kinderen attent te maken op manieren waarop zij kunnen helpen. De verspreiding van ideeën kan bovendien snel verlopen via internet, dat organisaties aan een groot bereik helpt. Zo vraagt War Child op de website aan kinderen zelf, maar ook aan scholen, om manieren te bedenken om geld in te zamelen voor de organisatie en geeft het in een uitgebreid archief voorbeelden van scholenacties en ludieke projecten (zie www.warchild.nl).

7 Nabeschouwing en beleidsoverwegingen

In het voorgaande hoofdstuk hebben we verwachtingen, knelpunten en speculaties voor 2015 al op een rij gezet. Als aftrap voor de nabeschouwing volgen nu één centrale bevinding en twee kanttekeningen.

- Afgaande op ontwikkelingen in de deelname aan vrijwilligerswerk tot 2005 en op demografische trends, zijn er geen grote veranderingen in het aantal vrijwilligers te verwachten. Ten gevolge van de vergrijzing kan nog enige stijging worden verwacht van het percentage vrijwilligers en vooral van de hoeveelheid vrijwilligerswerk: ouderen doen vaker vrijwilligerswerk en oudere vrijwilligers besteden er meer tijd aan dan jongere leeftijdscategorieën. Figuur 2.3 suggereerde voor de langere termijn ook nog een stijging van het aandeel van de ouderen dat vrijwilligerswerk doet, maar hier moet zeker worden bedacht dat in het verleden behaalde resultaten geen garantie bieden voor de toekomst. Voor de kortere termijn zagen we in de figuur al een afname en het lijkt waarschijnlijk dat in de nabije toekomst meer aandacht van ouderen zal worden opgeëist door informele zorg en ook door betaalde arbeid. We houden het voor 2015 op een hoeveelheid vrijwilligerswerk die gelijk is aan die van 2005.¹
- De bovenstaande geruststellende conclusie geldt voor het totale vrijwilligerswerk. In deze verkenning zijn we nauwelijks op afzonderlijke sectoren ingegaan. Duidelijk is evenwel dat er met name in de zorgsector niet van uit kan worden gegaan dat het wel goed gaat. Er zijn nu al problemen met tekorten aan vrijwilligers en die zullen toenemen, vanwege zowel de aanbodkant (o.a. meer betaald werkende vrouwen) als de vraagkant (meer zorgbehoefte door vergrijzing) en het overheidsbeleid (streven naar meer vrijwillige zorg).
- We bekeken de deelname aan vrijwilligerswerk vooral vanuit het aanbod en de krachten die daarop inwerken. De (sectorale) vraag bleef onderbelicht. Belangrijker dan die omissie is dat het hele idee van een markt met vraag en aanbod slechts van beperkte waarde is. Het aanbod (de bereidheid) is er niet, maar moet worden ontwikkeld, gecultiveerd, gemobiliseerd en vastgehouden. De vraag moet eerst manifest worden gemaakt en worden georganiseerd. In de wisselwerking van organisaties en belanghebbenden veranderen vraag en aanbod naar omvang en aard. Succesvol werk genereert nieuwe vraag en nieuw aanbod, enzovoort. Daarom hebben we relatief veel aandacht besteed aan veranderingen in het veld en aan nieuwe initiatieven, en slechts globaal mogelijke effecten van algemene maatschappelijke trends in kaart gebracht.

In paragraaf 7.1 kijken we naar implicaties voor het beleid van de overheid en van organisaties in het veld. Tot slot plaatsen we de vrijwillige inzet in paragraaf 7.2 in het bredere perspectief van de ontwikkelingen van de civil society.

7.1 Van werkelijkheidszin naar mogelijkheidszin: beleid

Maar als werkelijkheidszin bestaat, en niemand zal eraan twijfelen dat deze bestaansrecht heeft, dan moet er ook iets bestaan dat je mogelijkheidszin kunt noemen. Wie dit bezit zegt bijvoorbeeld niet: hier is dit of dat gebeurd, zal gebeuren, moet gebeuren; maar hij bedenkt: hier zou, moest, of had iets kunnen gebeuren, en als je hem dan van het een of ander uitlegt dat het is zoals het is, dan denkt hij: ach, het zou waarschijnlijk ook anders kunnen zijn.

Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*

In de voorgaande hoofdstukken is ingegaan op de feitelijke ontwikkelingen. Na de werkelijkheidszin is het nu tijd voor een aantal overwegingen vanuit de mogelijkheidszin. Ze zijn geformuleerd als aanbevelingen, maar zijn vooral een samenvatting van hetgeen naar voren werd gebracht door de deelnemers aan de expertmeetings voor deze verkenning: de overwegingen fungeren als diagnose van de huidige situatie en als verwachtingen met betrekking tot de periode die voor ons ligt.

Overwegingen voor de overheid

- Besef dat de overheid het ook de komende jaren niet makkelijk goed zal doen. Het veld lijkt meer te hechten aan vermindering van regels die buiten het vrijwilligerswerkbeleid zijn opgesteld dan aan vermeerdering van stimuleringsmaatregelen. De wens te stimuleren staat op gespannen voet met de behoefte om afstand te houden. De verdenking van instrumentalisering is snel gewekt. Het zou kunnen helpen om niet vrijwilligerswerk als zodanig tot object van beleid te maken, laat staan een nog vager begrensde ‘vrijwillige inzet’, maar zich nadrukkelijk te richten op activiteiten met een specifiek publiek belang en veelal met een verplichtend karakter.
- Sluit in het formuleren en implementeren van beleid aan bij initiatieven vanaf de werkvloer en de dagelijkse leefwereld van burgers, houd contact met de bodem van de samenleving. Vertegenwoordigers uit het veld stellen dat er vanuit de departementen niet altijd voldoende aandacht is voor de specifieke eisen van vrijwilligers(werk). Regelgeving die op zichzelf voor de hand ligt, is vaak niet goed toepasbaar op vrijwilligerswerkzaamheden (bijvoorbeeld: 15-16-jarigen die niet op zaterdag en zondag mogen werken, bepaalde arboregels of betalingsregelingen die demotiverend kunnen werken enz.). Besef dat de overheid gemakkelijk wordt verdacht van een instrumentalisering van de vrijwillige inzet van burgers, terecht of niet. Het schort vaak aan communicatie over de regelgeving, over wat deze betekent voor vrijwilligers en beroepskrachten, en aan een voldoende facilitering bij de implementatie ervan. Zo worden maatschappelijke stages op zichzelf als positief ervaren, maar wordt ook gewaarschuwd voor de werkdruk op verenigingen en scholen: er moet een groot aantal stageplekken worden georganiseerd en begeleid, en drie maanden is een behoorlijk lange periode.²
- Streef naar combinaties van samenbindend en overbruggend sociaal kapitaal, van een vertrouwde omgeving waarin mensen ontdekken wat zij samen delen, met stappen om deze te integreren in bredere sociale verbanden. Stimuleer bijvoor-

beeld meer aansluiting tussen etnische organisaties en etnisch neutrale organisaties op lokaal niveau. Zoek gericht naar coalities met andere belanghebbenden en breng deze bij elkaar (bv. vrijwilligers en hun organisaties, de organisaties onderling, maar ook bedrijven en onderwijsinstellingen). Bevorder de samenwerking tussen non-profitorganisaties, lokale initiatieven en het bedrijfsleven. Benut mogelijkheden op wijkniveau. Denk bijvoorbeeld aan de kansen die liggen op buurtniveau met de komst van de brede school (Gramberg 2006), die onderwijs, sport, cultuur en welzijn bij elkaar brengt. Zo'n brede school kan een ontmoetingsruimte worden voor verschillende (groepen) mensen en zou hiermee de sociale cohesie in een buurt kunnen versterken. Met het uitbreidende takenpakket doet de brede school wellicht een groter beroep op ouders voor het verrichten van vrijwilligerswerk. Ook buurtbewoners kunnen hierbij worden betrokken. Mensen komen bij de brede school bij elkaar omdat ze samenwerken, een hobby beoefenen, vrijwilligerswerk verrichten. Werk op meerdere niveaus en maak de scheidslijnen ertussen poreus: schep banden tussen individuele participanten, vrijwilligerscentrales en steunpunten, maatschappelijke organisaties, lokale, regionale en nationale overheidsinstanties. Overigens gaat het hier eerder om zaken op het niveau van de lokale overheid dan om onderdelen van de agenda van de rijksoverheid.

- Verruim de regelgeving met betrekking tot de non-profitstatus, donaties en initiatieven die een gunstig effect hebben op de vrijwillige inzet van burgers. Veel initiatieven zullen van de organisaties zelf moeten komen, zoals de aanstelling van vaste contactpersonen voor vrijwilligers, het scheppen van duidelijkheid via het formuleren van officiële beleidsnotities die zijn gericht op hun vrijwilligersbeleid, het bevorderen van een goede begeleiding van het vrijwilligerswerk door ervaren krachten of professionals. Daarnaast kan de overheid echter wel een bekrachtiging van waardevolle initiatieven nastreven en ze zichtbaar maken, via prijzen, officiële aandacht voor *best practices* en dergelijke. Slecht aan de andere kant barrières, door sociale uitkeringen te handhaven, het makkelijker te maken om vrijwilligers te verzekeren, reiskosten te vergoeden enzovoort. Vrijwilligerswerkbeleid is integraal beleid. Streef naar een kwaliteitsslag bij de vrijwilligerscentrales, die vaak niet erg berekend zijn op hun taak (Devilee 2005: 90-91; SCP 2005: 204). Bewaak een goede, actuele, op de huidige tijd en op specifieke bevolkingsgroepen toegesneden informatievoorziening over de voorwaarden, mogelijkheden en effecten van vrijwillige inzet. Schep ook terminologische helderheid; bij vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet gaat het om andere zaken dan bij verplichte vormen van participatie.
- De Wmo kan de komende jaren een belangrijke stimulans geven aan de participatie.³ De wet geeft meer mogelijkheden tot promotie, waardering en erkenning voor vrijwillige inzet. Hij sluit meer aan bij de leefwereld van burgers en brengt een aantal lijnen bij elkaar (facilitering op maat, professionalisering, lokale context). Maar hij is ook (nog) met veel onduidelijkheden omgeven, verkleint de rechtspositie van de vrijwilliger en kan – doordat een centrale orkestratie ontbreekt – te grote gemeentelijke verschillen opleveren. Let daarom op samenhang in de beleidsvorming en zorg voor evenwicht tussen de centrale orkestratie waar die nodig is en

lokale initiatieven waar die mogelijk zijn. Tref, in het kader van de Wmo-maatregelen, voorzieningen om al te grote lokale verschillen (naar politieke constellatie, naar financiële mogelijkheden, naar subculturen, naar bevolkingssamenstelling, naar sociale cohesie, maar bijvoorbeeld ook naar de mate waarin kerken vertegenwoordigd zijn) te overstijgen. De combinatie van mantelzorg en vrijwilligerswerk in één taakveld van de Wmo heeft minstens twee risico's: het risico dat de mantelzorg in de verdrukking komt door het beter georganiseerde vrijwilligerswerk en het risico dat vrijwilligerswerk wordt gereduceerd tot vrijwillige zorg.

- Geef extra aandacht aan groepen die achterblijven qua vrijwillige inzet (zoals allochtonen en jongeren) en sectoren die kampen met wervingsproblemen (zoals die van de zorg en hulpverlening, waar een nijpend tekort aan vrijwilligers aan het ontstaan is). Ontwikkel strategieën en regelgeving om deze te stimuleren (bv. in de vorm van sociale stages, door het bedrijfsleven in te schakelen) en haak daarbij in op de verschuivingen die zich aandienen en momenteel al hun schaduwen vooruitwerpen (vergrijzing, verkleuring, ontkerkelijking, individualisering, een drukker leefpatroon). Sta open en schep beleidskaders voor nieuwe ontwikkelingen, zoals het benutten van ICT, het experimenteren met andere werkmethoden, het bevorderen van partnerschappen tussen uiteenlopende maatschappelijke geledingen, vormen van *corporate citizenship* (waarbij winst gelieerd wordt aan het willen bijdragen aan het algemeen belang van de samenleving). Pas op dat de in het regeerakkoord vastgelegde sociale stages niet alle beleidsaandacht gaan opslokken. De afspraak behelst een belangrijk socialisatie-instrument, maar de implementatieproblemen zouden wel eens aanzienlijk kunnen zijn.

Overwegingen voor vrijwilligersorganisaties

- Heb oog voor de maatschappelijke en lokale context van vrijwillige inzet en verdisconteer die in de werving. Haak in bij tendensen als individualisering, de stijging van het opleidingsniveau en de verbreiding van een mobieler leefpatroon, door een meer projectmatige opzet van vrijwilligerswerk, het aanbieden van meer maatwerk, een persoonlijker benadering en ruimte voor bottom-up initiatieven. Streef gezamenlijk met potentiële belangstellenden naar inpassing in hun agenda en biografie, honorering van hun ambities, en een grotere bijdrage aan de besluitvorming. Probeer vrijwilligerswerk te verankeren in uiteenlopende levensfasen en levensbereiken. Probeer in dat kader de groeiende vraag naar kortlopende en, qua taakstelling en tijdsmarkering, duidelijk afgebakende trajecten van vrijwillige inzet in te bedden in meer overkoepelende en gedifferentieerde netwerken, waarin vrijwilligers kunnen doorschuiven van de ene participatievorm naar andere (en ook tussen uiteenlopende typen en sectoren van vrijwilligerswerk). Probeer te voorkomen dat in levensfasen waarin zij hun activiteiten willen terugschroeven, de band met het verenigingsleven helemaal wordt verbroken.
- Steek energie in het ontwikkelen van gedifferentieerde strategieën om de interesse te wekken van bepaalde groepen, zoals hoger opgeleiden met bestuurlijke ervaring, gepensioneerde professionals, allochtonen en jongeren. Neem de orga-

nisatiecultuur onder de loep en kijk kritisch naar hoe open en toegankelijk deze is en zou kunnen zijn voor verschillende groepen. Zoek in het opstellen van taken aansluiting bij de specifieke kenmerken van diverse leefwerelden. Een wervingsactie via een mailinglist of brandbrief bijvoorbeeld kan een geschikte methode zijn om bestaande informele banden aan te halen, maar is niet de aangewezen weg om de ouders van allochtone jeugdleden bij het vrijwilligerswerk te betrekken. Persoonlijke gesprekken en bijeenkomsten blijken hierbij een betere wijze. Onderken het belang van de sociale relaties die potentiële vrijwilligers hebben met de organisatie, met vertegenwoordigers ervan en de mensen die van haar activiteiten gebruikmaken. Blijf proberen ook personen aan de periferie van het vrijwilligerswerk en daarbuiten te interesseren.

- Vrijwilligerswerk is zelden uitsluitend een kwestie van individuele waarden en normen. Ouders blijken bijvoorbeeld goed gemobiliseerd te kunnen worden via de school of sportbeoefening van hun kinderen. Voor de vriendenkring en familieleden van aangeslotenen bij zorgorganisaties geldt hetzelfde belang voor het op peil houden van levendige netwerken. En voor organisaties zonder leden is het vanwege de rekrutering van vrijwilligers al helemaal belangrijk om de betrokkenheid bij belangstellenden levend te houden. Onderzoek leert dat de meeste mensen vrijwilliger werden omdat ze dat gevraagd werd, en dat het ontbreken van dat verzoek het meest wordt genoemd als reden om geen vrijwilliger te zijn. Dit alles verwijst naar het cruciale belang van vitale sociale netwerken en het breed onderhouden van informele contacten. Bovendien blijkt dat niet-vrijwilligers een verkeerd beeld hebben van wat vrijwilligers feitelijk doen. Dit pleit voor meer bekendmaking en promotie van vrijwilligerswerk bij potentiële vrijwilligers.
- Houd deuren en ramen open, verlaag drempels. Of het nu gaat om politiek, levensbeschouwing, cultuur, sport of mensenrechten: de kring van geïnteresseerden of belanghebbenden is altijd groter dan het aantal georganiseerden en participanten. De verzuilde samenleving (1850-1960) kende veel *belonging without believing*, in het hedendaagse Nederland is dat op veel terreinen omgekeerd. Spoor geïnteresseerde buitenstaanders op, zoek contact met ze en maak de organisatie toegankelijk voor hen. Maar blijf eveneens oog hebben voor de organisatie als vertrouwde omgeving van de vaste bewoners, als stut om een gedeelde identiteit te schragen en als bron van vanzelfsprekende solidariteit (die zich vervolgens kan uitstrekken tot buiten de formele grenzen van de betreffende subcultuur). Dat kan net zozeer gelden voor een pinkstergemeente in de Bijlmer als voor een carnavalvereniging in een Brabants dorp.

7.2 Een breder perspectief

In hoofdstuk 1 besteedden we enige aandacht aan de begrippen ‘vrijwilligerswerk’ en ‘vrijwillige inzet’, maar we hebben ons verder nauwelijks om de onderscheiding bekommerd en gebruikten de woorden vaak door elkaar. ‘Vrijwillige inzet’ klinkt wel vaak beter. ‘Vrijwilligerswerk’ is een amorf begrip en roept bovendien veelal

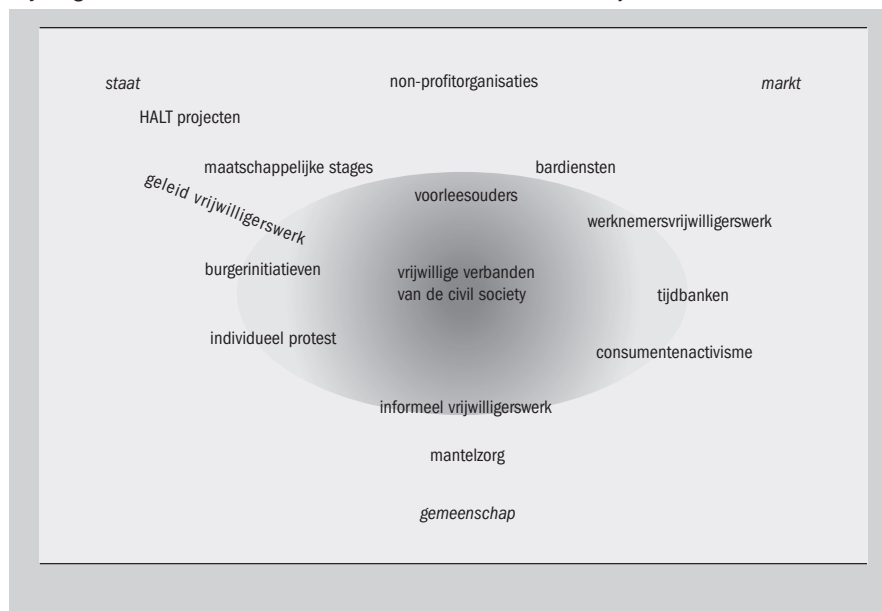
gezapige connotaties op. Mensen willen wel dingen doen voor anderen of een goed doel, maar zijn niet geneigd dat te betitelen als (vrijwilligers)werk; jongeren voelen zich activist, senioren voelen zich specialist. Het woord 'vrijwilliger' proberen sommige organisaties dan ook te vermijden. In de praktijk van stages, re-integratie en dergelijke gaat het vanwege de dwang eigenlijk niet om vrijwilligerswerk, maar is de term juist wel populair (omdat het weinig eervolle alternatief 'onbetaalde arbeid' is?).

Vrijwilligheid is de kern van vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet. Daar moet niet lichtvaardig aan gemorreld worden. Het mag dan zo zijn dat min of meer afgedwongen activiteiten erg lijken op wat vrijwilligers doen of dat ze bedoeld zijn om aan te zetten tot echt vrijwilligerswerk, en men kan erover discussiëren of de mens ooit iets echt in vrijheid doet (vrijwilligerswerk uit moreel of religieus plichtsbesef of bezwijkend onder de sociale druk), maar dat alles is toch onvoldoende om het criterium van vrijwilligheid los te laten. Het zou verstandiger zijn om hier de Engelsen te volgen, die voor de verplichte en beloonde vormen een eigen terminologie hebben ontwikkeld van *community work* en *service* (zie § 1.2). De term 'geleid vrijwilligerswerk' bevindt zich op een glijdende schaal (AS Hustinx et al.), maar misschien ook op een hellend vlak, met het risico af te glijden naar voormalige Oost-Europese toestanden met door de overheid gedicteerde vrijwilligheid. Een scherpere afgrenzing van vrijwilligerswerk van activiteiten die dat door dwang en beloning niet zijn, lijkt op dit ogenblik belangrijker dan het oprekken van vrijwilligerswerk tot een vrijwillige inzet waarbij met een gerust geweten mag worden betwijfeld of er nog wel gewerkt wordt.

De vrijwilligheid zorgt ervoor dat het vrijwilligerswerk ook een kernactiviteit is van de maatschappelijke sfeer van de civil society, namelijk de sfeer waarin vrijwillige associaties dominant zijn. In figuur 4.1 visualiseerden we deze civil society en de bedreigingen die worden gevormd door bureaucrativering vanuit de overheid, professionalisering via de non-profitorganisaties, commercialisering vanuit de markt en de terugtrekking van de burgers in de private/informele verbanden. Die figuur weerspiegelde de gangbare zorgen in huidige discussies.

Men kan ook positiever aankijken tegen dezelfde verschijnselen en een wederzijdse doordringing signaleren van principes en eigenaardigheden van de civil society en andere maatschappelijke sferen. Het is waar, de civil society wordt bureaucratischer, commerciëler en informeler, maar daarentegen worden elementen van het zich vrijwillig associëren ook sterker in overheidsorganisaties, bedrijven en gezinnen. Bovendien komen in de marges van de civil society hybride organisatievormen en nieuwe activiteiten tot ontwikkeling, die meer of minder vrijwillig zijn. In figuur 7.1 zijn de bedreigende pijlen van figuur 4.1 vervangen door nieuwe vormen, die ook al in hoofdstuk 5 aan de orde kwamen.

Figuur 7.1
Vrijwillige inzet en verwante activiteiten in en rond de civil society

We willen hier tot slot vier punten belichten om een te eenzijdige aandacht voor vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet in de kern van de civil society tegen te gaan. Ze betreffen het belang van:

- vrijwilligheid binnen de betaalde arbeid;
- relaties tussen vrijwillige activiteiten en de overheid;
- de professionele en financiële ondersteuning vanuit particuliere instellingen;
- informele groepen.

Werkneemervrijwilligerswerk is niet alleen de intrede van het bedrijfsleven in de civil society, maar ook de introductie van vrijwilligerswerk in het bedrijfsleven. 'Introductie' is overigens niet het goede woord, want er was, weliswaar wat informeler en minder nadrukkelijk, altijd al vrijwilligerswerk van bedrijven in de lokale gemeenschap. Zo zijn er altijd handige mensen geweest, vaklui en professionals, die met werkgerelateerde kennis en netwerken en het gereedschap en andere faciliteiten van hun bedrijf goede dingen doen voor de maatschappij. In het verlengde daarvan verdient het vrijwillige engagement van werknemers buiten georganiseerde werknemervrijwilligersprojecten meer aandacht. Die aandacht is er in zekere zin al in de huidige discussie over de te zeer in het gedrang gekomen vrijheid en verantwoordelijkheden van professionals in sectoren als onderwijs, zorg en welzijn. De zorgen daarover houden verband met een polarisatie van betaald werk en vrijwilligerswerk: enerzijds wordt, om redenen van efficiëntie en beheersing, het vrijwillig engagement van werknemers en zelfstandige professionals beperkt en anderzijds groeit de

behoefte aan vrijwilligers om aanvullend echte zorg en aandacht te leveren. Het lijkt tijd om weer wat vrijwilligheid in het betaalde werk te re-integreren.

Het tweede punt is het belang van betrokkenheid van de overheid bij de vrijwillige inzet van burgers. In de afgelopen jaren is vanuit politiek en overheidsbeleid veel waarde gehecht aan de zelfstandigheid van vrijwillige initiatieven. Er leek vaak sprake van een wat overtrokken ideaal van de civil society als werkterrein van 'de mensen zelf', zonder steun of tussenkomst van overheden en gesubsidieerde instellingen. Dat ideaal lijkt nu enigszins op zijn retour. Er wordt weer meer gezocht naar wat vrijwillig actieve burgers en instanties samen kunnen doen. Een overweging daarbij is dat burgerinitiatieven meer kans van slagen hebben als ze praktische ondersteuning en erkenning krijgen van overheden en gevestigde instellingen. Die steun blijkt zelfs vaak nodig om een initiatief te starten; er is weinig 'onbevelekt burgerschap' (AS Hurenkamp en Rooduyn). Een andere overweging kan zijn dat puur vrijwillig initiatief vaak uitsluitend op zichzelf gericht blijft en te zeer een zaak is van ons-soort-mensen, met uitsluiting van anderen. Door samenwerking met overheden en non-profitorganisaties, in hybride organisaties of doordat zij gefinancierd worden uit collectieve middelen, worden vrijwillige initiatieven geconfronteerd met grotere belangen en eisen van rechtvaardigheid en publieke verantwoording. Daardoor ontstaan er maatschappelijke en politieke betrokkenheid en meningsvorming, die in zelfstandige vrijwillige initiatieven soms juist gemeden worden (Dekker en Van de Donk 2006).

Het derde punt betreft de financiële en professionele ondersteuning van nieuwe vrijwillige initiatieven vanuit gevestigde particuliere instellingen. Op de rol van het bedrijfsleven is in hoofdstuk 5 al ingegaan. Naast en via werknemersvrijwilligerswerk vindt financiële ondersteuning plaats, worden faciliteiten beschikbaar gesteld en kan een beroep gedaan worden op de deskundigheid en het organisatievermogen in bedrijven. Van bijzonder belang is een aantal fondsen voor de ontwikkeling van nieuw vrijwilligerswerk; deze maken niet alleen het werk financieel mogelijk, maar bieden ook deskundigheidsbevordering en genereren publieke aandacht voor innovaties. Zo stimuleren onder andere het Oranjefonds, het vsbfonds, Fonds 1818 en het Prins Bernard Cultuurfonds de inzet van vrijwilligers in projecten en programma's buiten de gangbare organisaties en op nieuwe terreinen. Aparte vermelding verdient nog het particulier initiatief van serviceorganisaties zoals de Rotary (meer dan 450 clubs in ons land), de Lions en de Kiwanis (125 Nederlandse clubs). Ze zijn zelf actief als vrijwilligersorganisaties en kunnen daarnaast vrijwilligersprojecten ondersteunen met geld en deskundigheid, en via de relaties van hun leden in het bestuurlijke circuit en bedrijfsleven.

Het vierde en laatste punt is het belang van informele groepen. Sommige hiervan zou men onder 'informeel vrijwilligerswerk' kunnen scharen. Over het algemeen gaat het bij deze groepen echter zelden om werk en doorgaans ook minder om het leveren van diensten aan anderen. Eerder staat het zoeken in de informele sfeer van binding en gemeenschappelijkheid met onbekenden centraal. In de Verenigde Staten wordt met betrekking tot dit soort groepen wel gesproken

van een *small group movement* (Wuthnow 1994). Te denken valt aan gespreksgroepjes, leeskringen, zelfhulp- of therapiegroepen, trimclubjes, bijbelstudieclubs, jeugdgroepen, alleenstaanden- of parengroepen, senioren- en vrouwengroepen, hobbygroepen en kookclubjes. Hoe wijd verbreid is het verschijnsel en in hoeverre is het beperkt tot specifieke sociale milieus of bevolkingssegmenten? Welke betekenis hebben ze voor de deelnemers en leveren ze ook een basis en structuur voor solidariteit en cohesie in bredere verbanden? Dat zijn voorlopig alleen nog maar vragen voor nader onderzoek, maar evenals de pleidooien bij de vorige twee punten zijn ze erop gericht de aandacht voor vrijwillige activiteiten en bindingen te verbreden. De toekomst van de vrijwillige inzet ligt niet uitsluitend in de georganiseerde civil society.

Noten

- 1 Voelt men de behoefte om vrijwilligerswerk vooral als werk te zien en wil men er een economische waarde aan toekennen, dan doet men er verstandig aan om te veronderstellen dat deze min of meer gelijk zal blijven. Met de nodige slagen om de arm kwamen we in paragraaf 2.2 voor 2005 uit op ruim 400.000 onbetaalde voltijdbanen die (tegen minimumloon) een waarde van meer dan 8 miljard euro genereerden.
- 2 De vormgeving van de stage is in mei 2007 nog niet duidelijk, maar het is onwaarschijnlijk dat het altijd om drie maanden fulltime zal gaan. Voorstelbaar is ook een opdeling in enkele korte perioden of – bijvoorbeeld bij een stage bij een sportvereniging – een wekelijkse inzet voor beperkte tijd over een lange periode. Dat creëert voor de scholen dan wel weer organisatorische problemen. Bij de bemiddeling, training, begeleiding, vervanging bij ziekte e.d. kan behalve bij vrijwilligerscentrales wellicht ook ondersteuning worden gevonden in de uitzendbranche (Paul Schnabel in een interview in *ABU 1*, februari 2007).
- 3 Het wekt wellicht verwondering dat pas hier de Wmo aan de orde komt. Het probleem is dat de invoering van de Wmo alom van groot belang wordt geacht, maar het nog onduidelijk is wat de waarschijnlijke gevolgen zijn (AS Terpstra et al.; AS Oudenampsen en Van Vliet). Duidelijk lijkt dat het lokale bestuur belangrijker wordt en dat dat bestuur iets moet en waarschijnlijk ook wel wil doen met vrijwilligerswerk (samen met mantelzorg een 'prestatieveld' van de wet). In de discussies wordt veel gerefereerd aan drie scenario's die door de RMO (2006) zijn opgesteld.
 - Het eerste scenario heeft de gemeente als regisseur (in samenwerking met cliëntenorganisaties e.d.). In dit scenario worden interventies van de gemeente geacht burgers te stimuleren tot actief burgerschap. Er is een sterke samenhang tussen diverse gemeentelijke beleidsdomeinen als inkomen en werk, inburgering en integratie, onderwijs en zorg. Professionele aanbieders zullen met elkaar samenwerken.
 - Het tweede scenario vertrekt vanuit de actieve burger ('includerend beleid', toerusting van de burger, werken met een participatiebudget, dat breder is dan het persoonsgebonden budget enz.). De gemeente zorgt voor bepaalde randvoorwaarden en verstrekt budgetten die het voor burgers met beperkingen mogelijk maakt te participeren in de maatschappij. De burgers worden hierbij als ervaringsdeskundigen gezien die ook aan anderen hulp kunnen verlenen en kennis kunnen overdragen. Zij zullen 'zelfregiecentra' runnen, waarvoor de gemeente een startkapitaal verschafft.
 - In het derde scenario is een centrale rol voor de civil society weggelegd (met gemeenten in een facilitaire rol). Burgerinitiatieven worden gestimuleerd en belemmerende regelgeving wordt zoveel mogelijk weggenomen. Er komen 'vanzelfsprekende ontmoetingsruimten', gemeenten investeren in de wijk en de gemeente voorziet in wijkbudgetten, die de inwoners naar eigen inzicht mogen besteden.

Summary

Volunteering up to 2015: a forward study

1 *Why this forward study?*

The Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport (vws) expressed a need for a broad-based forward study of volunteering, to serve as a basis for the Ministry's policy development. This report is intended to meet that need.

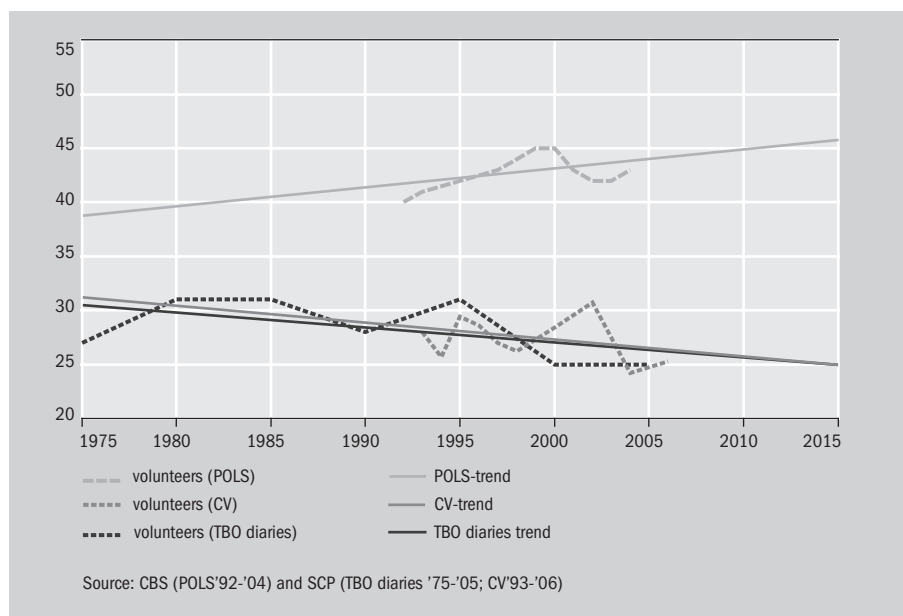
In chapter 1 we use quantitative analyses to look at voluntary work, defined as 'non-compulsory and unpaid work that is performed in any organised situation for the benefit of others or society'. We also identify and describe new activities, which do not meet this definition but which fall under a broader definition of 'volunteering'. In addition we examine the often sombre views held by the public and volunteers themselves regarding the future of voluntary work. We also review forward studies carried out elsewhere – in particular in Germany and the UK. Those studies place accord a central role to active citizenship, and the primary question addressed is not how to counter a fall in volunteering, but how the right to participate and the growing need for volunteering can be facilitated by the government.

2 *Participation figures and quantitative forecasts*

A large body of survey material has been processed in mapping out the trend in participation in voluntary work in recent decades. This has not produced a single, unambiguous trend; the surveys reveal sometimes odd fluctuations and mutually conflicting trends. Based on what are probably the most reliable measurements, the trends have been extrapolated to 2015. In figure 1, the percentage of volunteers in that year is predicted on the basis of three sources. The first of these is the diary data from the Time Use Survey (TBO) for the period 1975-2005. Two forecasts have been added to this, based on surveys with a more frequent data collection over a shorter period: the Cultural Changes in the Netherlands survey (CV 1993-2006) and the Periodic Life Situation Survey (POLS 1992-2004).

According to the diary entry data, a further linear fall in volunteering takes place after 2005, which would result in a figure of 25% volunteers in 2015, precisely the same as the percentages found in 2000 and 2005. Based on the POLS data, a small increase should be expected (from 43% in 2004 to 46% in 2015), while the CV data suggest a slight fall; the predicted value for 2015, 25%, is at the same level as in 2004 and 2006.

Figure S.1
Forecast percentage of volunteers up to 2015, from three sources

Based on these analyses, and therefore without taking into account new policy and changed social factors (see chapters 3 and 4), we expect virtually no changes in respect of this picture. With the usual caveats, we estimate the economic value of voluntary work in 2005 at more than EUR 8 billion (equivalent to 400,000 full-time jobs at the minimum wage). Chapter 2 concentrates on the total numbers of volunteers and the total volume of voluntary work in the Netherlands, and also presents figures for other European countries and on the distribution of voluntary work in the Netherlands across sectors and population groups, in particular ethnic and indigenous groups.

3 Trends in Dutch society

Voluntary work is subject in all kinds of ways to the influence of broader social changes, and these will have to be taken into account when exploring the future position of voluntary work. With this in mind, chapter 3 outlines a number of trends which will affect voluntary work in the period up to 2015. They include the ageing of the Dutch population and the increasing multiculturalism of Dutch society, changes in household forms and time use, and increasing secularisation. These changes have an unmistakable influence on the circumstances in which voluntary work is given form. However, that influence is not always of the same nature, and frequently appears to generate mutually interwoven, ambiguous or even conflicting effects.

4 *Changes in the field*

Chapter 4 looks first at the major trend towards individualisation, and then goes on to explore the changing profile of both volunteers and volunteer organisations. Trends in the recruitment and organisation of volunteers are also discussed. The progressive individualisation in society will lead to a further weakening of traditional organisations, which are based on long-term group loyalty. Community-based organisations will increasingly operate as 'temporary participation agencies', which coordinate activities of people who are willing to devote some of their time to a particular cause. The volunteer of the future will be more focused on projects and adapted for changing roles. He or she will look wryly at their often full diary and will be guided in their voluntary activities by what moves them in each individual life phase. Lifestyle will become more and more important as a motivation for participating. There will also be an increasing number of members of organisations whose participation is limited to making a contribution or donation.

5 *In the margins of voluntary work*

Chapter 5 is concerned with issues in the margins of 'established' voluntary work: new forms of volunteering, activities that are not strictly speaking voluntary work because there is an obligation or payment involved, forms of volunteering and collective action which, while they perhaps meet the formal criteria for voluntary work, are rarely regarded as such. Based mainly on the background studies, possible future trends are mapped out. Aspects discussed include corporate social responsibility and employee voluntary work, social trainee placements and the concept of a 'social year', citizen initiatives, voluntary work abroad, time banks and initiatives via the Internet.

6 *Summary and expectations*

In chapter 6 we return to the projections for participation in voluntary work in 2015. The main factors and their probable effects are reviewed once again. The conclusions are set out in table 1.

Table S.1
Social trends and their impact on voluntary work

	Impact	Comments
rise in education level	++	more potential volunteers (esp. administrative functions)
broadening of post-materialism	+	high prosperity level and presence of material provisions broadens appreciation of intangible aspects and new forms of social commitment
professionalisation	++ / -	on the one hand, more adequate and efficient response to needs, more quality control and more transparency; on the other hand, a danger of an overly instrumental approach, bureaucratisation, greater distance from/dropping out by volunteers
ageing	+ / -	in the short term potential increases, possibly slowed by raising of retirement age, but less attraction for young people
Social Support Act (Wmo)	+ / -	more recognition and support versus more mutual competition, dependence on grant criteria and higher standards
successful emancipation of population groups	- / +	problematic for 'pillarised' organisations and organisations which have (historical) links with emancipation movements; on the other hand, expansion of volunteering to other fields
depillarisation (ending of traditional societal divisions along religious and ideological lines)	- / +	no automatic links with organisations, but also less 'in crowd' and more openness to the outside world
increasing multiculturalism	- / +	currently relatively little volunteering in ethnic concentration areas; in the future, rise in own organisations and also gradual influx of general voluntary work
shift from secondary to tertiary organisations	- / +	hiring in of 'issue advocates' rather than being active oneself; not a training school for democratic skills; dominance of the better educated; often a good deal of influence on politics and public opinion
'Informatisation' / new media (Internet)	- / +	on the one hand, reduces direct meetings (which are important for recruitment and control); on the other hand, generates new contacts and opportunities (breaking down in-crowd thinking, the world of the young, broader recruitment, greater reach, groundbreaking initiatives)
popularity of issues	- / +	current affairs more dominant in setting the volunteering agenda; more rapid switches of interest
individualisation / informalisation / intensification	- / +	group needs less automatically regarded as primary; voluntary work more customised (for the participants), creating better match of competences/interests
more and more commercial providers in leisure market	-	increasingly more attractive forms of time use in addition to voluntary work; business community assumes tasks
less free time	--	declining participation especially during the busiest period of life (20-50 years); shifting attention towards capital-intensive participation forms (donorship)
secularisation	--	disappearance of important recruitment and mobilisation setting; compensation by alternatives doubtful

Do the surveys of social trends and changes in and around organisations working with volunteers provide grounds for adjusting the expectation expressed in chapter 2 (a fairly stable participation in voluntary work up to 2015)? In so far as the data presented can be extrapolated, this is not the case. The positive effects of population ageing (older people more often do voluntary work and spend more time doing so) could well compensate for the reducing participation of young people in the coming years. A number of problems and opportunities for voluntary work are identified, and attention is given to anticipated developments in the margins of voluntary work.

7 Discussion and policy considerations

In the discussions in chapter 7 we first look at a number of policy considerations, formulated as recommendations. To a large extent they are derived from the insights of the participants in expert meetings. These meetings were organised for this study with the aim of producing a diagnosis of the present situation and formulating projections for the period ahead. We then formulate a number of recommendations in chapter 7, both for the government and for voluntary organisations. Finally, we again call for attention for the diversity of official voluntary work, for broader aspects of volunteering and for the less voluntary activities that have developed around it. The mixing of volunteering with obligations and payments fits in with a general trend towards a blurring of boundaries in civil society. In this perspective it is desirable to devote attention in the future not only to the traditional forms of voluntary work, but also to voluntary initiative in the market and in the public sector.

Bijlage A Achtergrondstudies

De volgende achtergrondstudies zijn verricht in opdracht van het SCP ten behoeve van deze toekomstverkenning; in december 2006 zijn zij voorlopig afgerond als intern rapport. Twee studies zijn inmiddels uitgebracht als publicaties van de betreffende instituten; bewerkingen van de overige zes zullen in de loop van 2007 verschijnen als hoofdstukken van het slotdeel van de SCP-serie 'Civil society en vrijwilligerswerk'.

Omdat voor deze verkenning gebruik is gemaakt van de nog niet gepubliceerde en soms ook nog ruwe achtergrondstudies, is afgezien van verwijzingen met paginanummers.

Bekkers, R. en S. Ruiter (AS1). *Vrijwillige lidmaatschappen en vrijwilligerswerk in de levensloop*.

Utrecht/Nijmegen: Universiteit Utrecht/Radboud Universiteit Nijmegen.

Bekkers, R. en S. Ruiter (AS2) *Generatieverschillen in vrijwillige inzet*. Utrecht/Nijmegen:

Universiteit Utrecht/Radboud Universiteit Nijmegen.

Hurenkamp, M. en M. Rooduyn. *Kleinschalige burgerinitiatieven in 2015*. Amsterdam:

Universiteit van Amsterdam.

Hustinx, L., L.C.P.M. Meijs en E.M. ten Hoorn. *Geleid vrijwilligerswerk: Over het vrijwilligerspotentieel van de Nederlandse Samenleving in 2015 (en nieuwe strategieën om het te bevorderen)*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CESO) (onderzoeksverslag CESO/SB/2007-1).

Meijs, L.C.P.M., en J. van der Voort. *Een toekomst voor werknemersvrijwilligerswerk? Een voorspelling voor 2015*. Rotterdam: RSM Erasmus Universiteit.

Oudenampsen, D. en K. van Vliet. *Vrijwillige inzet in de zorg en maatschappelijke ondersteuning*.

Bijdrage aan de toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.¹

Pels, T. *De vrijwillige inzet van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Terpstra, M., E. Smal, W. Stubbe en K. Berkelaar. *Sterktes van nu, de kracht van 2015. Sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen voor vrijwillige inzet*. Utrecht: Civiq/Movisie.²

1 In januari 2007 gepubliceerd door het Verwey-Jonker Instituut en ook beschikbaar via www.scp.nl/www.verwey-jonker.nl.

2 In maart 2007 uitgebracht door Movisie en ook beschikbaar via www.scp.nl/www.movisie.nl.

Bijlage B Geraadpleegde deskundigen

Geïnterviewden

- Prof. Justin Davis-Smith, lid van de Engelse Commission on the Future of Volunteering en directeur Research Unit van Volunteering England (Londen, 10 januari 2007)
- Dr. Marijke Mootz, waarnemend secretaris Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) (Den Haag, 8 februari 2007)
- Prof. dr. Adalbert Evers, voormalig extern lid van de Duitse Parlementaire Enquete-Kommission 'Zukunft des bürgerschaftliches Engagement' des Deutschen Bundestages (Keulen, 9 februari 2007)

Deelnemers van de expertmeeting op 24 januari

- Drs. Kees Bos, directeur Humanitas-Bergweg
- Anneke Bosman, campagnecoördinator en hoofd van de afdeling Actie, Amnesty International
- Dr. Pieter Hovens, beleidsmedewerker ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
- Dr. Lesley Hustinx, wetenschappelijk onderzoeker bij het Centrum voor Sociologisch Onderzoek, Katholieke Universiteit Leuven
- Prof. dr. Lucas Meijs, bijzonder hoogleraar Vrijwilligerswerk, civil society en ondernemingen, Erasmus Universiteit Rotterdam
- Dr. Dick Oudenampsen, onderzoeker, themacoördinator Actief burgerschap en projectleider Sater, Verwey-Jonker Instituut
- Dr. Trees Pels, onderzoeker en themacoördinator Multiculturele vraagstukken, Verwey-Jonker Instituut
- Drs. Stijn Ruiters, universitair docent Radboud Universiteit Nijmegen/Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology (ICS)
- Drs. Elize Smal, medewerker Organisatie en kwaliteit, Movisie
- Dr. Marijke Steenbergen, directeur Movisie
- Drs. Christie Stiphout, beleidsmedewerker ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
- Drs. Wendy Stubbe, adviseur Versterking vrijwillige inzet, Movisie
- Drs. Ron van Walsum, adviseur HOF, Promotie Haags Vrijwilligerswerk
- Drs. Judith van der Voort, promovendus Erasmus Universiteit Rotterdam
- Mr. Maddie Wisman, programmamanager wet- en regelgeving van NOC*NSF

Literatuur

- Acevedo, M. (2005). 'Volunteering in the information society'. Geraadpleegd 17 februari 2007 via www.manuelacevedo.net/WSIS/Information_Society_2005.htm.
- Becker, J. en J. de Hart (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker et al. (1997). *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau /VUGA.
- Beckhoven, A. van, J. Burgert en J. van Koert (2005). *Vrijwilligers op de beleidskaart*. Den Haag: B&A Groep.
- Beer, P. de (2005). Een tweedeling in de maatschappelijke participatie? In: P. Dekker (red.), *Maatschappelijke tegenstellingen en de civil society* (p. 69-83). Driebergen: Stichting Synthesis.
- Boutellier, H., N. Broenink en M. Steketee (2004). *Een sociaal jaar voor jongeren in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Breedveld, K., en A. van den Broek (red.) (2001). *Trends in de tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K., M. de Klerk en J. de Hart (2004). *Ouderen en maatschappelijke inzet*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Broek, A. van den, F. Huysmans, J. de Haan en K. Breedveld (2005). *Cultuur, communicatie en sport*. In: *De sociale staat van Nederland* (p. 154-180). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brounts, H. en E. Wolak (2001). *Rapport van een kwalitatief onderzoek (groepsdiscussies) in het kader van het project 'Civil Society'*. Maastricht: Research en Marketing (rapport voor het SCP).
- CEV (2006). *INVOLVE. Vrijwilligerswerk door migranten als middel tot betere integratie*. Brussel: Centre Européen du Volontariat.
- Claassen, A. en N. Welling (2006). *Verkenning van een nieuwe definitie van vrijwilligerswerk/ vrijwillige inzet*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Cravens, J. (2006). Involving international online volunteers. In: *The International Journal of Volunteer Administration*, jg. 24, nr. 1.
- Daal, H.J. van (2001). *Het middenveld als smeltkroes?* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Daal, H.J. van en E.M.T. Plemper (2003). *Geven van tijd*. In: Th.N.M. Schuyt (red.), *Geven in Nederland 2003*. Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Damme, M. van, J. de Haan, K. Kraan, T. Kwakkelstein, J. de Leede, B. Steijn en K. Tijdens (2005). *Verzonken technologie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. (2005). De deelname aan vrijwilligerswerk in Nederland. Wat meten we ervan? In: *Vrijwillige Inzet Onderzocht (VIO)*, jg. 2, nr. 2, p. 7-16.
- Dekker, P. en A. van den Broek (2006). Is volunteering going down? In: P. Ester, M. Braun en P. Mohler (red.), *Globalization, value change, and generations* (p. 179-205). Leiden/ Boston: Brill.
- Dekker, P. en W. van de Donk (2006). *Dubbelhartigheid: de hybriditeit van vrijwilligheid*. In: T. Brandsen, W. van de Donk en P. Kenis (red.), *Meervoudig bestuur* (p. 123-142). Den Haag: Lemma.
- Dekker, P. en L. Halman (red.) (2003). *The values of volunteering*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Dekker, P. en J. de Hart (2001). *Vrijwilligerswerk*. In: A. Burger en P. Dekker (red.), *Noch*

- markt, noch staat (p. 121-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. de Hart (2006). Kerkgangers. In: *Investeren in vermogen* (p. 317-338). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en S. Keuzenkamp (2006). Maatschappelijke participatie. In: S. Keuzenkamp en A. Merens (red.), *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (p. 211-233). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Devilee, J. (2005). *Vrijwilligersorganisaties onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Enquête-Kommission (2002). *Bürgerschaftliches Engagement*. Opladen: Leske + Budrich.
- Faulk, L.F. (2007). Vrijwilligerswerk in de levensloop (werktitel) In: P. Dekker en J. de Hart (red.), *Civil society en vrijwilligerswerk V* (werktitel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (nog te verschijnen).
- Gensicke, T., S. Picot en S. Geiss (2006). *Freiwilliges Engagement in Deutschland 1999–2004*. Wiesbaden: vs-Verlag für Sozialwissenschaften.
- Gesthuizen, M. (2006). Betaalde arbeid. In: A.H. de Boer (red.), *Rapportage ouderen 2006* (p. 49-65). Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau.
- Goss, K.A. (1999). Volunteering and the long civic generation. In: *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, jg. 28, nr. 4, p. 378-415.
- Govaart, M., H. J. Govaart, A. Münz en J. Keesom (red.) (2001). *Volunteering worldwide*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Gramberg, P. (2006). Een bijenkorf in de buurt – over brede scholen en sociale cohesie. Gedraadpleegd op 15 maart 2007 via www.bredeschool.nl/bredeschool/actueel/nieuws/brede-school-en-sociale-cohesie-artikel.html.
- Granovetter, M (1973). The strength of weak ties. In: *American Journal of Sociology*, jg. 78, nr. 6, p. 1360-1380.
- Griffith, M., V. Jochum en K. Wilding (2006). *Voluntary sector analysis 2006/07*. London: National Council for Voluntary Organisations (NCVO).
- Gijsberts, M. (2004). Minderheden en integratie. In: *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, de J. en C. van 't Hof (2006). *Jaarboek ICT en samenleving. De digitale generatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hal, T. van, L. Meijs en M. Steenbergen (2004a). *Volunteering and participation on the agenda, 2004*. Utrecht: Civiq.
- Hal, T. van, M. Steenbergen en I. Wilbrink (2004b). *Uitsluiten of uitnodigen? Trendrapport vrijwilligerswerk 2004/2005*. Utrecht: Civiq.
- Hambach, E. (2005). Wet betreffende de rechten van vrijwilligers. In: *Over*Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, jg. 2, nr. 3, p. 16-20.
- Hart, J. de (2005). *Landelijk verenigd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, J. de, en K. Breedveld (2001). Maatschappelijke participatie. In: K. Breedveld en A. van den Broek (red.), *Trends in de tijd* (p. 65-74). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, D., T.M. Donnelly, J. Youniss en R. Atkins (2007). High school community service as a predictor of adult voting and volunteering. In: *American Educational Research Journal*, jg. 44, nr. 1, p. 197-219.
- Heinsius, J., A. Hijink en B. Lassen (red.) (2001). *De generatie @Trendrapport jongeren en vrijwilligerswerk*. Utrecht: Nederlandse Organisatie Vrijwilligerswerk (NOV)/Stichting Vrijwilligers Management (svm).
- Held, M. (red.) (2005). *Voluntary action in Spain*. Brussel: Centre Européen du Volontariat (CEV).

- Hodgkinson, V.A. (2003). Volunteering in global perspective. In: P. Dekker en L. Halman (red.), *The values of volunteering* (p. 35-53). New York: Kluwer Academic.
- Joltes, H.M. (1972). *Sociologie van de participatie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Jong, E. de, en M. Bik (2006). *Relevante trends voor het vrijwilligerswerk in 2020*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Karr, L.B. (2007). I'll do it because I want to, not because I have to. In: *Vrijwillige Inzet Onderzocht (VIO)*, jg. 4, nr. 4 (supplement), p. 131-138
- Keuzenkamp, S, E. Hooghiemstra, K. Breedveld en A. Merens m.m.v. N. Mertens (2000). *De kunst van het combineren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klaver, J., m.m.v. E. Tromp en R. Oude Ophuis (2005). *Allochtonen en vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Klein Hegeman, P. en M. Kuperus (2005). Een verkenning van het begrip vrijwilligerswerk. In: *Vrijwillige Inzet Onderzocht (VIO)*, jg. 2, nr. 3, p. 17-26.
- Knulst, W. en K. van Eijck (2002). *Vrijwilligers in soorten en maten 11*. Tilburg: Tilburg University.
- Lagendijk, E., H. Hoek en B. van Dijk (2005). *Verder werken... er is nog een wereld te winnen!* Den Haag: Commissie Vrijwilligersbeleid.
- Loon, T. van, en M. Steenbergen (red.) (2002). *Onvoltooide toekomst. Trendrapport vrijwilligerswerk 2002*. Utrecht: Nederlandse Organisatie Vrijwilligerswerk (NOV)/ Stichting Vrijwilligers Management (SVM).
- Loon, T. van, E. Vonk en R. Schaap (red.) (1998). *Voor de verandering... Trendrapport vrijwilligerswerk 1998*. Utrecht: Nederlandse Organisatie Vrijwilligerswerk.
- Mateman, H. en M. van der Meulen (2007). Verplicht vrijwillig? In: *Vrijwillige Inzet Onderzocht (VIO)*, jg. 4, nr. 4 (supplement), p. 121-130.
- Meijs, L.C.P.M. (1997). *Management van vrijwilligersorganisaties*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Meijs, L.C.P.M., E.M. ten Hoorn en J.L. Brudney (2006). Improving societal use of human resources. From employability to volunteerability. In: *Voluntary Action*, jg. 8, nr. 2, p. 36-54.
- Mijde, A. en S. Daru (2005). *Actieve burgers en vrijwilligersorganisaties*. Utrecht: Civiq.
- Münz, A. (2006). *INVOLVE – Rapport Nederland*. Brussel: Centre Européen du Volontariat.
- Murray, V. en Y. Harrison (2002). *Virtual volunteering*. Toronto: Canadian Centre for Philanthropy.
- NCVO (2005). *Beyond profit. Future scenarios towards 2010. Report 2005*. Londen: National Council for Voluntary Organisations (NCVO)/Office of Public Management/Charity Commission.
- NOV (2006). 'Vakwerk'. In: *Tijdschrift voor vrijwilligerswerk*, nr. 5
- Plemper, E., C. Scholten, D. Oudenampsen, R. van Overbeek, F. Dekker en G. Visser (2006). *Hoe stevig is het cement? Positie van vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties in de zorg*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Putnam, R.D. (1995). Bowling alone. America's declining social capital. In: *Journal of Democracy*, jg. 6, nr. 1, p. 65-78
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone*. New York: Simon & Schuster.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000). *Alert op vrijwilligers*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2006). *Inhoud stuurt de beweging*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Rochester, C. (2006). *Making sense of volunteering*. Londen: Roehampton University (rapport voor de Engelse Commission on the Future of Volunteering).

- Schnabel, P. (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen (SUN).
- Schnabel, P. (2000). *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn*. Den Haag: Sdu Uitgeverij/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2005). *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Smith, J., M. Kearns en A. Fine (2005). *Power to the edges: trends and opportunities in online civic engagement*. Online: Philanthropy for Active Civic Engagement (PACE) & The e-Volve Foundation. Via www.pacefunders.org/pdf/42705%20version%201.0.pdf.
- Stebbins, R. (2004). Introduction. In: R. Stebbins en M. Graham (red.), *Volunteering as leisure/leisure as volunteering*. Wallington: CABI Publishing.
- Timmermans, J., m.m.v. A. de Boer en R. Schellingerhout (2006). *Informele zorg*. In: *Investeren in vermogen* (p. 291-316). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Volunteering Australia (2006). *Inaugural national survey of volunteering issues 2006*. Melbourne: Volunteering Australia Inc.
- Wilson (2001). *The changing face of social service volunteering*. Wellington: Ministry of Social Development.
- Wuthnow, R. (1994). *Sharing the journey. Support groups and America's new quest for community*. New York: The Free Press.
- wvc (1991). *Onbetaalbaar werk*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000.

Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 Thuis op het platteland (2006). Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). M.H. Kwekkeboom (red.) ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 Uitgerekend wonen (2006). Michiel Ras et al. ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). Sjoerd Kooiker (red.). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). Wil Portegijs et al. ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp en Ans Merens (red.). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp. ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006). Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). C.J. Maas-de Waal. ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0273-2

- 2006/10 *Rapportage sport 2006* (2006). Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 *Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn* (2006). Mirjam de Klerk en Roelof Schellingerhout. ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop* (2006). Alice H. de Boer (red.). ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 *Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs* (2006). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 *Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht* (2006). Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Linda Mans. ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2006). Saskia Keuzenkamp, David Bos, Jan Willem Duyvendak, Gert Hekma (red.). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 *Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 *Publieke productie en persoonlijk profijt* (2006). Bob Kuhry en Evert Pommer, m.m.v. Jedid-Jah Jonker en John Stevens. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht* (2006). Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 *Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional* (2006). Ria Vogels en Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 *Maten voor gemeenten 2006* (2006). B. Kuhry en J.J.J. Jonker, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 *Emancipatiemonitor 2006* (2006). Wil Portegijs, Brigitte Hermans en Vinodh Lalta. ISBN 90-377-0286-4
- 2006/23 *Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken* (2006). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 90-377-230-9

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 *Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011* (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 *Nieuwe links in het gezin* (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 *Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland* (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 *Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering* (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 *Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen* (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 *Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief* (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 *Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich* (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 *Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

- 2007/9 *Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten* (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978 90 377 0143 2
- 2007/10 *Sport in the Netherlands* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978 90 377 0302 3.
- 2007/11 *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen* (2007). ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015* (2007). ISBN 978-90-377-0311-5

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Werkdocumenten

- 121 *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003* (2006). Mirjam de Klerk, Jurjen Iedema en Crétien van Campen. ISBN 90-377-0268-6
- 122 *Gezond en wel met een beperking* (2006). Crétien van Campen (red.). ISBN 90-377-0254-6
- 123 *De onbereikte minima* (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 *Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0276-7
- 125 *Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de awbz voor zorg op afroep en verblijf* (2006). Edwin van Gameren, Jedid-Jah Jonker en Tessa Marx. ISBN 90-377-0278-3
- 126 *Naar een nieuwe armoedegrens?* (2006). Arjan Soede. ISBN 90-377-0241-4
- 127 *Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0279-1
- 128 *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie* (2006). Jos Becker en Joep de Hart. ISBN 90-377-0259-7
- 129 *Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten* (2006). Isolde Woittiez en Michiel Ras. ISBN 90-377-0288-0
- 130 *De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden* (2006). Esther van den Berg. ISBN 90-377-0264-3
- 131 *Bezoek onze site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0290-2
- 133 *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang* (2007). Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0297-2
- 134 *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie* (2006). Lisette Kuyper en Floor Bakker. ISBN 978-90-377-0299-6

Overige publicaties

- ? *Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006* (2006). Paul Schnabel (red.). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden* (2006). Jaco Dagevos. ISBN 90-377-0266-x

Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen (2006). Jaco Dagevos, Maurice Gesthuizen. ISBN 90-377-0249-x
Werken op de grens van wetenschap en beleid (2006). Kees Schuyt, Jan-Willem Duyvendak en Theo Roes. ISBN 90-377-0272-4
At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary (2006). A. Steenbekkers, C. Simon, V. Veldheer. ISBN 90-377-0292-9
De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden (2006). K. Breedveld, A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen. ISBN 90-377-0283-x
Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0281-3
Summary of Report on the Elderly 2006 (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0293-7
Visit our site (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0296-1
Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave (2007). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8
Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie (2007). Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes, Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0305-4